

Б. С. МОХОНЧУК

ВИБОРЧІ СИСТЕМИ:

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЮРАЙТ
видавництво

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Б. С. Мошончук

**ВИБОРЧІ СИСТЕМИ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Монографія

Харків
«Юрайт»
2021

*Рекомендовано до друку
вченою радою Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого (протокол № 2 від 17 вересня 2021 р.)*

Рецензенти:

Барабаш Юрій Григорович – член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права України, професор з науково-педагогічної роботи та стратегічного розвитку Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Бориславська Олена Марківна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка;

Ковриженко Денис Сергійович – старший юридичний консультант Міжнародної фундації виборчих систем (IFES Ukraine).

Мохончук Б. С.

М 86 **Виборчі системи: порівняльно-правове дослідження** /
Б. С. Мохончук : монографія. Харків : Юрайт, 2021. 304 с.
ISBN 978-617-7450-28-2

У роботі здійснено порівняльно-правове дослідження виборчих систем. Монографія ґрунтується на матеріалах дисертації автора «Виборча система України як конституційно-правовий інститут». Розкрито поняття, ознаки та системоутворюючі елементи виборчої системи. Автор аналізує присутні в науці визначення категорії виборча система, а також підходи до розуміння виборчої системи та її пов'язаність з концепцією демократії. Розглянуто міжнародні стандарти щодо процесу виборчої інженерії, практику Європейського суду з прав людини, положення міжнародних договорів та актів «м'якого» права. Здійснено характеристику елементів виборчої системи: структури виборчого округу, виборчої формули, структури виборчого бюлетеня та факультативних елементів (гендерні квоти, виборчі бар'єри та вимоги легальності). Продемонстровано генезис виборчих систем в Україні. Запропоновано критерії проектування виборчих систем та досліджено їх вплив на суспільні відносини. Розкрито питання меж політичної доцільності та конституційного контролю за процесом виборчої інженерії. Здійснено правовий аналіз Виборчого кодексу України, а також особливостей забезпечення гендерно збалансованого представництва. Надано пропозиції щодо вдосконалення конституційного та законодавчого регулювання питань виборчої інженерії в Україні щодо парламентських, президентських та місцевих виборів.

ISBN 978-617-7450-28-2

УДК 342.8

© Мохончук Б. С., 2021

© «Юрайт», оформлення, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ВИБОРЧА СИСТЕМА ЯК КОМПЛЕКСНА ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ	14
1.1. Демократія, вибори та виборча система	14
1.1.1. Місце виборчої системи у демократичному політичному режимі.....	15
1.1.2. Підходи до розуміння виборчої системи.....	22
1.2. Виборча система: поняття, ознаки, системоутворюючі елементи	29
1.2.1. Виборча система як політико- правова категорія.....	35
1.2.2. Системоутворюючі елементи виборчої системи.....	39
1.3. Міжнародні стандарти щодо виборчих систем	48
1.3.1. Практика Європейського суду з прав людини з питань виборчої інженерії.....	50
1.3.2. Вимоги щодо виборчих систем у міжнародних договорах та актах «м'якого» права.....	59

РОЗДІЛ 2.	
ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ	
ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ	72
2.1. Характеристика виборчого округу	
як комплексного елемента виборчої системи	72
2.1.1. Структура виборчого округу.....	74
2.1.2. Виборчі округи:	
вплив на результати голосування	85
2.2. Структура виборчого бюлетеня	
в аспекті природи та міри вибору	88
2.2.1. Природа та міра вибору	92
2.2.2. Структура виборчого бюлетеня:	
характеристика та вплив.....	101
2.3. Виборчі формули та факультативні	
елементи виборчої системи	104
2.3.1. Виборчі формули розподілу мандатів	
за результатами голосування.....	106
2.3.2. Факультативні елементи	
виборчої системи: гендерні квоти,	
виборчі бар'єри та вимоги легальності.....	133
РОЗДІЛ 3.	
ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ В УКРАЇНІ: ГЕНЕЗИС,	
ВПЛИВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ	141
3.1. Генезис українських виборчих систем	141

3.1.1. Вибори народних депутатів України.....	142
3.1.2. Вибори Президента України	156
3.1.3. Місцеві вибори в Україні.....	158
3.2. Вплив виборчих систем: конституційно-правовий аналіз.....	163
3.2.1. Критерії конструювання виборчих систем	172
3.2.2. Конституційне регулювання виборчих систем	181
3.2.3. Конституційний контроль за процесом виборчої інженерії	186
3.3. Виборчий кодекс України: правовий аналіз і перспективи вдосконалення.....	202
3.3.1. Характеристика Виборчого кодексу України в аспекті виборчої інженерії.....	205
3.3.2. Забезпечення гендерно збалансованого представництва	220
3.3.3. Перспективи вдосконалення правового регулювання виборчих систем в Україні	231
ВИСНОВКИ.....	250
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	261
ДОДАТКИ	293
ІНФОРМАЦІЯ ПРО IFES	301

ПЕРЕДМОВА

З моменту проголошення Україною незалежності національне виборче законодавство зазнавало і продовжує зазнавати постійних змін, у більшості випадків – безпосередньо перед початком чергового виборчого процесу. Не став винятком з цього процесу і Виборчий кодекс України, положення якого були переглянуті перед офіційним стартом виборчої кампанії чергових місцевих виборів 2020 року. Результати практичного застосування Виборчого кодексу дозволяють стверджувати, що він і надалі зазнаватиме періодичних змін, хоча одним із задекларованих завдань кодифікації виборчого законодавства якраз і було забезпечення його стабільності і уніфікованості правового регулювання.

Однією з причин періодичних змін до законодавства про вибори є відсутність в середовищі політиків консенсусу щодо основних правил, за якими мають проводитись вибори, насамперед – щодо виборчих систем, які застосовуються для формування складу виборних представницьких органів влади. З 1991 року законотворці експериментували з різними виборчими системами – як на парламентських, так і місцевих виборах.

На парламентських виборах у різний час застосовувались мажоритарна система абсолютної більшості, так звана «змішана» (точніше – паралельна) виборча система, за якої половина народних депутатів обиралась в одномандатних виборчих округах за мажоритарною системою відносної більшості, а друга половина – за закритими списками від партій (до 2012 року – також від виборчих блоків), пропорційна виборча система із закритими партійними списками, а також пропорційна система з відкритими списками, яка була попередньо апробована в ході місцевих виборів 2020 року і, можливо, застосовуватиметься під час проведення наступних чергових та позачергових виборів народних депутатів України. На місцевих виборах застосовувались різні варіанти мажоритарної виборчої системи (з голосуванням в одномандатних та багатомандатних виборчих округах), змішана виборча система, особливий тип пропорційної системи (чергові місцеві вибори 2015 року), який не використовується у жодній з країн Європи (за винятком окремих місцевих виборів в Російській Федерації) та пропорційна виборча система з відкритими партійними списками.

Запроваджена Виборчим кодексом пропорційна виборча система з відкритими списками стала об'єктом критики відразу після її апробації на чергових місцевих виборах 2020 року. Ця система породжує диспропорції представництва округів у складі представницького органу (адже на відміну від більшості держав Європи український варіант пропорційної виборчої системи не передбачає «закріплення» за кожних округом визначеної кількості мандатів; кількість представників, обраних у відповідному окрузі, стає відомою лише за результатами виборів), тобто – невідповідність між кількістю обраних депутатів і кількістю зареєстрованих в окрузі виборців. Окремі елементи системи (наприклад, в частині форми виборчого бюлетеня для голосування у закордонному виборчому окрузі на виборах народних депутатів України, закріплення «гарантованих» місць за першими номерами у єдиному партійному списку тощо) викликають сумніви щодо їх конституційності, тоді як неможливість балотування кандидатів шляхом самовисування та необхідність отримання кандидатом значної кількості голосів для просування у партійному списку вважаються чинниками, які обмежують політичну конкуренцію під час виборів.

Відсутність стабільного консенсусу щодо виборчих систем на виборах зумовлена не лише тим, що кожна з апробованих систем мала ті чи інші вади або призводила до негативних наслідків (зменшення зв'язку обраних депутатів з виборцями, фрагментація парламенту, нестабільність уряду тощо). Не в останню чергу вона зумовлена тим, що політики, попри наявність в Україні публікацій щодо особливостей різних виборчих систем, не в повній мірі обізнані з основними критеріями, які варто враховувати при конструюванні виборчих систем, а також особливостями окремих технологічно складних систем, як-то пропорційна виборча система з відкритими списками. Аналіз законодавства країн Європейського Союзу, в яких парламентські вибори проводяться за пропорційною виборчою системою з відкритими списками, свідчить про те, що у жодній з них не застосовуються абсолютно ідентичні системи. Різноманіття пропорційних виборчих систем з відкритими списками пояснюється тим, що у кожній з них є унікальний, нехарактерний для будь-якої іншої держави набір елементів: величина виборчого округу, порядок і спосіб розподілу мандатів між суб'єктами вису-

вання кандидатів на виборах, величина виборчого бар'єру, спосіб голосування, форма виборчого бюлетеня, спосіб конвертації голосів у мандати, можливість/неможливість самовисування кандидатів. Саме цими елементами й обумовлена унікальність кожного виду виборчої системи.

У той же час, виборчу систему не варто розглядати у суто вузькому, традиційному розумінні – як набору правил, за якими голоси конвертуються в мандати і за якими відбувається розподіл мандатів між суб'єктами виборчого процесу. Існує і більш широке розуміння виборчої системи як сукупності правил, які регламентують порядок підготовки та проведення виборів загалом. Саме з такого визначення і виходить, наприклад, Венеційська комісія, яка відносить до виборчої системи також порядок утворення виборчих округів, порядок функціонування органів адміністрування виборів та інші елементи, які виходять за зміст «звуженого» розуміння поняття виборчої системи. Дослідження виборчих систем у широкому розумінні становить неабиякий інтерес.

Хоча в Україні підготовлено низку публікацій з питань виборчих систем та досвіду їх застосування (у тому числі й Міжнародною фундацією виборчих систем), наразі бракує публікацій, присвячених комплексному дослідженню критеріїв проектування виборчих систем, які могли б використовуватись не лише науковою спільнотою, але і практиками та законотворцями. З огляду на це монографія Богдана Сергійовича Мохончука «Виборчі системи: порівняльно-правове дослідження» є надзвичайно актуальною – адже в ній не лише системно досліджуються критерії проектування виборчих систем та їх основні елементи, але і дається характеристика виборчих систем, запроваджених Виборчим кодексом України, аналізується практика застосування положень Виборчого кодексу.

Варто погодитись з думкою автора про те, що питання конструювання виборчої системи є, по суті, питанням вибору обов'язкових та факультативних операцій обробки операнд, а обов'язковими елементами виборчої системи є три операнди (голоси, кандидати і мандати), а також три комплексні операції алгоритму їх розподілу (структура виборчого округу, структура виборчого бюлетеня та виборча формула).

В роботі автор дає детальну характеристику структури виборчого округу, проводить комплексний аналіз кількісного розподілу округів, здійснює комплексний аналіз переваг та недоліків виборчих формул, способів забезпечення належного представництва жінок у виборних органах, формулює критерії, на основі яких мають конструюватись виборчі системи. На увагу заслуговує і той факт, що в роботі автором досліджується роль судів (у тому числі й Конституційного Суду України) щодо інженерії виборчих систем.

Видання може становити значний інтерес для науковців, народних депутатів України, експертів з питань виборів, представників громадських організацій, які спеціалізуються на виборчих питаннях, а також всіх небайдужих до проблем реформування українського виборчого законодавства та тенденцій його удосконалення за межами України.

*Старший консультант з юридичних питань Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) в Україні
Ковриженко Денис Сергійович*

ВСТУП

На сучасному етапі вітчизняного державотворення вагому роль відіграє порядок формування публічних органів влади. На конституційному рівні було закріплено лише загальні вимоги до інституту виборів, у той час як питання виборчих систем залишилось предметом виключно законодавчого регулювання. Однак, аналізуючи законодавство України, не можна обійти увагою непослідовність у питанні правового регулювання виборів.

Дискусії викликає не лише динаміка процесів виборчої інженерії. За відсутності науково обґрунтованого вектору розвитку, широкий маніпулятивний потенціал виборчих систем робить однойменний правовий інститут найбільш сприятливим для зловживань у вузько-орієнтованих політичних цілях. Окрім цього, здатність виборчих систем впливати на результат розподілу мандатів у виборних органах походить з математичних закономірностей, що ускладнює контроль за процесом виборчої інженерії з боку громадянського суспільства.

Недоліки вітчизняних виборчих систем призводять до зниження електоральної культури (поширення явищ політичної корупції, абсентеїзму тощо) та зменшення рівня довіри суспільства до органів державної влади. Тому, в період активного конституційно-правового реформування виникає нагальна потреба конструювання ефективних виборчих систем. Це може бути зроблено лише шляхом оновлення виборчого законодавства на базі комплексного наукового підходу, з врахуванням досягнень зарубіжної політико-правової думки, досвіду розвинених та перехідних демократій.

Процес розробки Виборчого кодексу України був тернистим, а його прийняття повинно було ознаменувати завершення процесу виборчого реформування. Однак, навіть після набуття чинності, цей кодифікований акт зазнавав суттєвих змін. Нововпроваджені виборчі системи були апробовані лише на рівні місцевих виборів, а дискусії щодо системи з виборів народних депутатів України тривають й нині. Попри те, що прийняття Виборчого кодексу України ми вважаємо прогресивним кроком у сфері вітчизняної виборчої інженерії, окремі елементи запроваджених виборчих систем викликають сумніви як з точки зору доцільності, так і конституційності.

Все ще актуальними питаннями вітчизняної правової системи є можливість здійснення конституційного контролю за процесом виборчої інженерії та доцільність конституційного регулювання виборчих систем. Конституційних Суд України робить певні кроки у бік доктринального оформлення принципів та вимог щодо виборчої інженерії, однак підходи окремих зарубіжних органів конституційного контролю видаються більш прогресивними. Питання ж конституційного оформлення положень щодо виборчої інженерії актуалізувалось після ініціювання Президентом України законопроекту № 1017 від 29.08.2019 про внесення змін до ст. 76 та 77 Конституції України щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи.

Підвалини проблематики виборчої інженерії та теорії голосування були закладені діями другої половини XVIII-XIX ст., серед яких слід виділити: К. Адамса, Ж.-Ш. Борда, Дж. Вашингтона, Д. Вебстера, Е. Гагенбаха-Бішоффа, А. Гамільтона, Т. Джефферсона, Дж. Діна, В. Д'Ондта, Г. Друпа, Н. де Кондорсе, А. Сент-Лагю, Т. Хейра та ін. Після Першої світової війни дослідники почали все більше уваги приділяти ідеї народовладдя, яка неминуче охоплювала питання способу формування представницьких органів та колективного прийняття рішень. До них належать С. Амартія, К. Беноїт, Л. Боутон, М. Галлахер, Е. Гербер, Б. Гейс, Г. Граттон, Д. Грін, Б. Грофман, Р. Даль, Р. Джонсон, М. Дюверже, Л. Екк, К. Ерроу, Е. Карстейрс, Р. Кліма, Х. - Д. Клінгеманн, Х. Кок, Г. Кокс, М. Коломер, Д. Кселман, К. Ларімер, Дж. Ламберт, Е. Лейкман, А. Ліпхарт, І. Маклін, Дж. Мартін, Л. Мессікотт, Х. Німасер, П. Норріс, Дж. Равель, Д. Рей, Б. Рейллі, Р. Таагепера, В. Уолліс, Д. Фаррелл, С. Фішер, Е. Хантінгтон, С. Хікса, Дж. Хілл, Дж. Ходж, Д. Хоровітз, М. Шугарт, М. Шульце та ін.

Серед вітчизняних дослідників зазначеної проблематики можемо виділити роботи: М.В. Афанасьєвої, М.А. Баймуратова, Ю.Г. Барабаша, С.В. Батури, Т.В. Дешко, Ю.Б. Ключковського, Д.С. Ковриженка, Б.Я. Кофмана, О.Г. Мазур, О.М. Мостіпана, П.В. Романюка, В.Л. Федоренка, О.О. Чуб, Г.П. Пономарьової, О.Ю. Тодики, В.М. Шаповала, Ю.Р. Шведа та ін. Слід виокремити також праці науковців близького зарубіжжя, зокрема: О.Д. Кічма-

ренко, А.В. Карпова, А.Є. Любарєва, А.П. Мяснікова, А.П. Огуленко, А.Х. Руппеля та ін.

Незважаючи на те, що нині існує значна кількість наукових розробок, деякі концептуальні питання виборчих систем залишаються недостатньо висвітленими. Насамперед, це стосується правової регламентації виборчої системи як об'єкта конституційного контролю, тлумачень окремих аспектів виборчої інженерії у рішеннях міжнародних та національних інституцій, правового критерію проектування виборчих систем. Існуючі концептуальні та емпіричні проблеми інституту виборчої системи пов'язані з недосконалістю інтерпретацій питань виборчої інженерії у межах різних наукових галузей (правознавства, політології, математики, історії, економіки, соціології) та неповнотою введення у вітчизняний науковий обіг результатів новітніх зарубіжних досліджень. Окрім цього, для конструювання ефективних виборчих систем необхідне з'ясування їх юридичної природи крізь призму політико-правового впливу, визначення системоутворюючих, обов'язкових та факультативних елементів, встановлення місця інституту виборчої системи у структурі демократичного політичного режиму.

Усе це, з урахуванням істотних демократичних перетворень які відбулись та тривають у нашій державі до цього часу, залишає вкрай актуальним комплексне порівняльно-правове дослідження виборчих систем.

Автор висловлює щиро подяку всім, хто сприяли підготовці монографії, насамперед: своїм батькам – Мохончуку Сергію Михайловичу та Мохончук Тетяні Володимирівні, за всебічну підтримку в усіх сферах життя; учителю – професору Барабашу Юрію Григоровичу, за мудрі поради, підтримку наукових починань та завжди приязне ставлення; рецензентам – професору Бориславській Олені Марківні та старшому юридичному раднику IFES Ukraine Ковриженку Денису Сергійовичу, за цінні рекомендації та зауваження; своєму товаришу – доценту Романюку Павлу Віталійовичу, за конструктивні дискусії та дружню підтримку; менеджеру з громадської освіти та правосуддя IFES Ukraine Піскалюку Юрію Анатолійовичу, за доброзичливу комунікацію та ефективну співпрацю у сфері виборчої освіти; подрузі Миргородській Марії Сергіївні

та своєму брату Мохончуку Платону Сергійовичу, за допомогу в оформленні і форматуванні роботи.

Окрему вдячність автор висловлює колективам кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Міжнародної фундації виборчих систем (IFES Ukraine) за сприяння цьому дослідженню. Ефективна співпраця автора з Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES Ukraine) дозволяє впроваджувати результати досліджень у процес навчання студентів та практичних працівників (суддів, представників правоохоронних органів, членів виборчих комісій та ін.). Вклад IFES Ukraine у процес становлення демократичних виборчих процесів та інститутів в Україні – неоціненний.

РОЗДІЛ 1

ВИБОРЧА СИСТЕМА ЯК КОМПЛЕКСНА ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

1.1. Демократія, вибори та виборча система

Усталеною характеристикою сучасних демократичних держав є визнання народу єдиним джерелом влади. Проте актуальною залишається проблема суперечності між ідеєю демократії як повновладдям народу і складністю її практичного здійснення. Тому в сучасному світі політичні режими найчастіше існують у представницькій формі, яка полягає в тому, що публічна влада здійснюється не безпосередньо, а через представницькі органи.

Інститут виборів відносять до невід'ємних ознак демократії, а його прозорість та захищеність необхідні для встановлення легітимної публічної влади. Як відомо, категорія «вибори» досить тісно переплітається з поняттям виборчої системи. Проте в науці відсутній єдиний підхід до визначення категорії виборча система, а світова практика сформувала їх численну кількість.

Здебільшого, гуманітарні науки не претендують на жорстку абсолютизацію та визначеність власних категорій. Однак, дослідження виборчих систем часто мають міждисциплінарний характер, тому вбачається надмірна диференціація їх змісту та розуміння, що лише нівелює практичну значимість наукових доробків. Причиною цього є й те, що під час розгляду профільної літератури прослідковується цілий спектр категорій, які так чи інакше пов'язані з виборчою системою та виборами загалом. Адже поняття «виборча система» інтегровано в більш багатоаспектну категорію «вибори». З іншого боку, обидві категорії знаходять своє відображення в якості ознак (умов, елементів тощо) демократії.

Варто зауважити, що аналіз виборчих систем та окремих їх елементів часто здійснюється зарубіжними вченими у межах градації

країн за рівнем розвитку демократії¹. Це вимагає співвідношення понять демократія та виборча система.

1.1.1. Місце виборчої системи у демократичному політичному режимі

Демократія, як явище, починає своє існування ще з давнини. На думку експертів, у значній мірі саме культурна еволюція давньогрецького суспільства, в своїй найвищій точці, співпала з таким політичним устроєм як демократія². Здавалось би, періоду в два тисячоліття повинно бути достатньо для апробації політичного режиму. Однак питання забезпечення, реалізації та можливості здійснення влади народом турбують суспільство і в наш час. Ще відносно недавно, в 1983 році, Жан-Франсуа Ревель (Jean-Francois Revel) заявив, що «демократія може врешті-решт виявитись лише історичною випадковістю, найкоротшим просвітом, який закривається на наших очах»³.

Незважаючи на ці невтішні прогнози можна з впевненістю констатувати, що сьогодні демократія стала свого роду індикатором цивілізованого розвитку країн. Свідченням цього є закріплення демократичного устрою в конституціях провідних держав (ст. 20 Конституції Федеративної Республіки Німеччина, ст. 2 Конституції Португалії, ст. 1 Конституції Іспанії, ст. 1 Конституції України та ін.), встановлення спеціальних показників демократії як критерію розвитку країни (наприклад, індекс демократії, складений «Economist Intelligence Unit»⁴) тощо. Як зазначають Ю.Г. Барабаш

¹ Massicotte L. Establishing the rules of the game: election laws in democracies. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2004. 160 p.

² Сорокин Г. В. Античная демократия: свобода как фактор культурогенеза: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Ростов-на-Дону, 2011. 24 с.

³ Revel J. How Democracies Perish. New York: Harper and Row, 1985. 376 p.

⁴ Індекс демократії. «Economist Intelligence Unit». URL: <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/02/02/global-democracy-has-a-very-bad-year>

та Г.В. Берченко, сьогодні демократія є ключовою європейською цінністю¹.

В той же час, історія налічує й значну кількість критиків демократії (Жан Бодріяр, Лев Тихомиров, Огюстен Кошен, Ноам Чомські та ін.), які виділяють її негативні сторони (диктатуру більшості, нівелювання авторитету влади, некомпетентність правителів, поглиблення соціальної нерівності, міграційні потоки). В окремих випадках критикується не категорія «демократія», а її загальнозживане змістовне наповнення. Варто лише згадати Роберта Алана Дая з його концепцією поліархії², а також праці сучасників Джейсона Бреннана («Проти демократії»)³ та Давида ван Рейбрука («Проти виборів»)⁴. Таке критичне сприйняття демократії є теж небезпідставним, проте згадується загальновідома фраза Вінстона Черчилля, висловлена в Палаті общин англійського Парламенту: «Демократія – найгірша форма правління за винятком усіх інших, які людство спробувало до цього часу»⁵.

Предмет даної роботи виходить за межі спроби спростування чи обґрунтування ідеї демократії. Проте, є один спектр в критичному сприйнятті останньої, який не може не турбувати нас в цьому дослідженні, а саме – недосконалість механізмів забезпечення народовладдя (або її інструментів), що підриває авторитет і самої демократії.

Доволі часто критики демократичного устрою апелюють до таких фактів як неможливість повного і пропорційного представництва населення усієї країни, наявність цензів, «брудні» електоральні технології тощо. Наприклад, О. В. Серьогін прямо пов'язує

¹ Barabash Y., Berchenko H. Freedom of Speech under Militant Democracy: The History of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine. *Baltic Journal of European Studies*. Volume: Issue 3. P. 4. DOI: <https://doi.org/10.1515/bjes-2019-0019>

² Даль Р. А. Демократия и ее критики / Р. А. Даль; Пер. с англ. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. С. 177.

³ Jason Brennan. *Against Democracy*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016. 304 p.

⁴ David Van Reybrouck. *Against Elections: The Case for Democracy*. Random House UK; UK ed. edition, 2016. 208 p.

⁵ Доповідь Уїнстона Черчилля в Палаті Общин англійського Парламенту. URL: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1947/nov/11/parliament-bill#column_206

перемогу на виборах з кількістю коштів, затрачених на передвиборчу кампанію, що автоматично позбавляє малозабезпечених претендентів будь-яких шансів на досягнення успіху в політичній боротьбі. Крім того, вчений піддає сумніву явку виборців як кригерій легітимності виборів¹.

Обмеження вибору серед конкуруючих за владу еліт в межах жорстко контрольованого виборчого процесу є, на думку М. А. Шебанової, однією з підстав для відмови від терміну «демократія»².

Аналіз поглядів К. П. Победоносцева дозволяє вченим провести порівняння між бажаними результатами та реальністю, які зумовлені парламентаризмом демократичного суспільства. Так, якщо в теорії демократії виборець подає голос за кандидата тому, що він знає і довіряє останньому, то на практиці такий вибір ґрунтується на вигуках та насаджених лозунгах зацікавленої партії. Правління розумної більшості реально постає в обличчі п'яти-шести представників партії, які, змінюючись, користуються владою. А ідея про обрання представниками кращих із кращих втілюється в особах найбільш честолюбних депутатів³.

Дж. Бреннан у праці «Проти демократії» зазначає, що незнання та дезінформація змушують виборців підтримувати політику та кандидатів, котрих вони не підтримали б, якби були більш поінформованими. Справедливість, на його думку, вимагає додержуватися правила «одна особа – один голос» тільки у випадку, коли емпірично виявляється, що таким чином досягаються суттєво кращі результати, ніж при інших формах урядування⁴.

Давид ван Рейбрук у роботі «Проти виборів» виділяє 3 групи «симптомів» демократії:

¹ Серегин А. В. Юридическая критика современной теории демократии. *Юридичні записки*. 2013. №1. С. 18.

² Шебанова М. А. Продвижение демократии – продвижение интересов транснациональных элит и экспансия глобального капитализма. *Общество: политика, экономика, право*. 2011. №2. С. 38.

³ Грызлов Б.В. Кризис представительной демократии и тенденции развития западного парламентаризма. *Журнал ПОЛИТЭКС*. 2007. №1. С. 35-36.

⁴ Бреннан Джейсон. Проти демократії / Пер. З англ. М.С. Бистрицького. К.: Дух і Літера, 2020. С. 12-13.

1. Зниження рівня підтримки демократії при збільшенні кількості країн виборних демократій, запит на «сильних» лідерів, недовіра до таких демократичних інститутів як парламент, уряд та політичні партії (розділ «Наснага і недовіра: парадокс демократії»¹).

2. Зниження явки на виборах, непередбачуваність електоральної підтримки та зменшення рівня членства у політичних партіях (розділ «Криза легітимності: зменшення групи підтримки»²).

3. Зниження рівня ефективності демократії, що проявляється у підвищеній тривалості переговорів щодо створення коаліцій, зменшення підтримки партій після їх участі у формуванні урядів та «уповільнення» темпів державного управління (розділ «Криза ефективності: рішучість пробуксовує»³).

Загалом, критичний огляд теорії та практики демократичного устрою в такому світлі можна продовжувати довго. Важливим є те, що його аналіз доцільно проводити на, умовно, двох рівнях – верхньому (сутнісному, теоретичному) та нижньому (формальному, інституційному).

Верхній (сутнісний) рівень – це ідея народовладдя. Недарма найбільш загальнозживане визначення демократії ототожнює її з «народовладдям»⁴.

Як справедливо зазначає Ф. В. Веніславський: «Принцип народовладдя як універсальна політико-правова ідея сучасного конституціоналізму є невід’ємною складовою системи загальнозвизнаних конституційних цінностей, що у своїй сукупності становлять засади демократичного конституційного ладу України. Адже демократія – це і є, насамперед, здійснення влади безпосередньо народом чи від його імені та в його інтересах спеціально уповноваженими на це органами публічної влади»⁵.

¹ Давид ван Рейбрук. Против выборов. М.: Ад Маргинем Пресс, 2018. С. 10-13.

² Давид ван Рейбрук. Против выборов. М.: Ад Маргинем Пресс, 2018. С. 14-17.

³ Давид ван Рейбрук. Против выборов. М.: Ад Маргинем Пресс, 2018. С. 18-23.

⁴ Латигіна Н. А. Демократія: сутність, механізми здійснення та сучасні світові тенденції розвитку: автореф. дис. ... д-ра. політ. наук. Київ, 2010. 35 с.

⁵ Веніславський Ф. В. Ідея народовладдя в теорії та практиці українського державотворення (соціально-правова цінність ідеї народовладдя). *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 3. С. 48.

Дійсно, політико-правовий устрій демократичної держави не дозволяє змінити точку опори з ідеї народовладдя на будь яку іншу, оскільки втрачається основний сенс демократії¹.

Однак, на цьому рівні неможливо вирішити прикладні проблеми. Причина криється в його ознаках. Так, даний рівень прояву демократії є теоретичним і статичним.

Саме існування у формі ідеї зумовлює теоретичну ознаку. Влада народу є гранично можливою абстракцією. Однак, для сприйняття ідеї суспільством (і тут важливо підкреслити, що йдеться не про наукову, а про побутову правосвідомість), її зміст повинен бути якомога більш зрозумілим і якомога менш суперечливим. Тому вдалими є міркування Ю. Г. Барабаша, який зазначає: «Саме народ розглядається як вихідний суб'єкт конституційного права, носій суверенних прав та всієї влади у державі. Попри зрозумілу, на перший погляд, аксіоматичність названої тези, під час детального аналізу цього принципу виникає чимало запитань, на які не можна повною мірою дати відповідь навіть за допомогою доктринальних засад західного конституціоналізму»².

Статичність (тобто існування у статиці) – ознака, необхідна для однакового розуміння та універсальності такої максимально абстрактної вихідної ідеї як народовладдя. Виборча система, порядок проведення референдуму, особливості представництва парламентом можуть відрізнитись в окремих державах та залежать від багатьох чинників (географічних, соціальних, історичних тощо). В нашому ж випадку, ми маємо справу з універсальною категорією, основа якої повинна мати змогу сприйматись свідомістю кожного соціального суб'єкта. Тут варто підкреслити слова О. Ю. Тодики: «Не існує єдиної доктрини народовладдя для всіх часів і народів. Значною мірою вона визначається типом правової системи, але її основу завжди становить концепція влади народу»³.

¹ Мохончук Б. С. Виборча система як динамічний інститут. *Публічне право*. Київ, 2016. № 1. С. 82-89.

² Барабаш Ю. Г. Установча влада Українського народу як конституційний феномен. *Право України*. 2009. № 11. С. 73.

³ Тодика О. Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства. Харків: Право, 2007. С. 19.

Нижній (формальний) рівень утворюють механізми реалізації народовладдя – інститути демократії, до яких відноситься й виборча система. Без забезпечення механізмів реалізації, як зазначає Ю. С. Шемшученко, народовладдя перетворюється на декларацію¹. Вказана позиція підтримана Конституційним Судом України, який зазначив: «Конституційне закріплення влади народу зумовлює необхідність запровадження певних механізмів її реалізації» (абз. 3 п. 3 рішення у справі № 1-2/2008 від 16 квітня 2008 року²).

В науці відсутня єдність поглядів щодо змісту поняття «інститут демократії», однак достатньо компромісним ми вбачаємо його визначення як юридично оформленого самостійного елемента державної влади, метою запровадження якого є організація і здійснення народовладдя³.

За вихідним призначенням у вирішенні завдань політики, влади й управління О. Ф. Скакун виокремлює такі різновиди інститутів демократії як структурні, функціональні, структурно-функціональні (змішані), процедурно-регламентаційні. До функціональних автор відносить інститут виборів, а до процедурно-регламентаційних – регламентацію процедури виборів⁴. В науковій літературі мають місце й інші критерії класифікації демократичних інститутів. Так, за ступенем складності виокремлюють прості та складні, за юридичною силою – імперативні і консультативні тощо⁵.

Власне, до простих процедурно-регламентаційних інститутів, на нашу думку, варто відносити виборчу систему. Адже застосування останньої обумовлено функціональним призначенням

¹ Шемшученко Ю. С. Конституційні ідеї М. С. Грушевського і сучасність. *Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського)*: матеріали наукової конференції (м. Київ, 29 вересня 2011 р.). Київ. 2012. С. 56.

² Рішення Конституційного суду України від 16.04.2008 № 6-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08#Text>

³ Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. С.325.

⁴ Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 182.

⁵ Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. С. 326.

(утвердження ідеї народовладдя) складного інституту виборів. Зі свого боку, інститут виборчої системи забезпечує трансформацію голосів виборців у місця кандидатів у представницькому органі шляхом встановлення найоптимальніших юридичних процедур.

На початку даної роботи ми не випадково акцентували увагу на критичному сприйнятті демократії окремими науковцями та мислителями в аспекті недосконалості механізмів забезпечення народовладдя. Адже комбінація елементів виборчих систем дозволяє вирішити значну кількість поставлених проблем (див. додаток 1 «Подолання недоліків демократичного режиму за допомогою різних виборчих систем або їх елементів»). Як зауважує А. А. Яковлев: «Варто наголосити на тому, що розвиток виборчої системи України знаходиться у тісному взаємозв'язку з утвердженням народовладдя»¹.

При цьому інститут виборчої системи не здатний гарантувати показники, які залежать від волі народу, носія влади. Низька політико-правова культура електорату може призводити до обрання авторитарних лідерів. Звісно, на практиці такі зміни часто поєднуються з «брудними» виборчими технологіями, застосуванням адміністративного ресурсу тощо. Проте, це вже питання безпеки та захищеності виборчого процесу, а відтак – правової держави, і аж ніяк не демократичного устрою чи виборчої системи. В даному контексті доцільно згадати слова Адама Пшеворського, який окреслив демократію як «систему впорядкованої необмеженості або організованої невизначеності»².

Отже, можна узагальнити, що:

- виборча система не може бути панацеєю від низької політико-правової культури, на чому наголошував вищезгаданий Дж. Бреннан³, проте надалі ми продемонструємо приклади виборчих систем або їх елементів, якими спотворюється воля народу;

¹ Яковлев А. Розвиток виборчої системи як складова сучасного конституційного процесу в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 24.

² Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. Пер. с англ. / Под ред. проф. Бажанова В.А. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2000. С. 31.

³ Бреннан Джейсон. Проти демократії / Пер. з англ. М.С. Бистрицького. К.: Дух і Літера, 2020. С. 12-13.

- простий демократичний інститут виборчої системи інтегрований в складний інститут виборів, а ефективність останнього залежить від рівня верховенства права та правової держави;
- принципи правової та демократичної держави хоча і є взаємообумовленими, проте для «чистоти» досліджень їх ознаки варто розмежовувати.

1.1.2. Підходи до розуміння виборчої системи

Перелік демократичних інститутів не вичерпується виборами, а тим більше виборчою системою. Серед найрозповсюдженіших механізмів прямої демократії, поряд з виборами, прийнято розглядати такий їх різновид як референдум. І хоча вчені окреслюють значні перспективи та переваги останнього¹, він не може замінити представництво з об'єктивних причин.

В наш час, коли населення планети перевищило 7-ми мільярдну позначку (за даними Світового банку²), можливість безпосередньої участі громадян в прийнятті владних рішень є малоімовірною. Навіть прийняття законопроекту на референдумі фізично ускладнює його розробку носієм влади – народом. Звісно, ми не готові стверджувати, що це «неможливо», враховуючи розвиток сучасних технологій (зокрема використання електронної мережі «Internet»). Особливо цікавим в даному аспекті є досвід Естонії з концепцією «електронного уряду»³. Однак, вказана практика поки не знайшла свого розповсюдження та може бути ускладнена при застосуванні в більш населених державах (як приклад, в Естонії, станом на 2021 рік, проживає близько 1.3 млн осіб⁴). Як

¹ Оніщук М. В. Референдна демократія: проблеми конституційної теорії та практики. Київ: Видавництво Європейського університету, 2009. С.13.

² Population, total. The World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2019&start=2019>

³ Ткаченко В. І. Розвиток електронного врядування системи освіти в Естонії. *Державне управління: теорія і практика*. 2011. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Tkachenko.pdf>

⁴ Most requested statistics Estonia. 2021. URL: <https://www.stat.ee/et/avastatistikat/valdkonnad/rahvastik/rahvaarv>

значають автори одного з нещодавніх досліджень, використання інформаційно-комунікаційних технологій у виборчому процесі в зарубіжних країнах, зокрема США, Естонії, Швейцарії, Німеччині та Ірландії, свідчать не лише про позитивні, а й негативні наслідки. При цьому підкреслюється, що досвід Естонії виявився найуспішнішим¹.

Оскільки встановлення змісту юридичної категорії «виборча система» неможливе без доктринального осмислення різних аспектів її розуміння та сфер існування, необхідно дати визначення виборчої системи як елементу демократії. Виборча система – це обумовлений необхідністю утвердження ідеї народовладдя процедурно-регламентаційний інститут демократії, який забезпечує трансформацію голосів виборців у місця кандидатів у виборному органі.

Водночас згадана на початку розділу диференціація розуміння виборчої системи присутня й у площині юридичного аналізу. Адже у правовій доктрині часто виокремлюються дві теорії розуміння – широка та вузька. Узагальнивши погляди вчених в даному аспекті, ми пропонуємо їх умовно поділити на три групи:

- широке визначення категорії «виборча система»;
- альтернативне виокремлення виборчої системи у широкому та вузькому розуміннях;
- вузьке визначення категорії «виборча система».

У першому випадку виборчу систему визначають як сукупність суспільних відносин, які виникають у зв'язку і в процесі формування владних структур держави і виявлення волі виборців з приводу докорінних питань громадського життя, що ґрунтується на певних правових і демократичних принципах (А. Руппель)². Широке розуміння категорії «виборча система» пропонується автора-

¹ Reznik O., Slinko T., Kravchuk M. et al. Use of Information and Communication Technologies in the Election Process: Ukrainian Realities and Foreign Experience. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol. 24, Issue 1. 2021. P. 6.

² Руппель А. Х. Принципы избирательного права как критерий демократичности избирательных систем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1993. С. 7-8.

ми «Юридичної енциклопедії», де вона визначається як порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав¹.

Окремі науковці застосовують вузьке тлумачення виборчої системи, однак не відкидають при цьому її широкого розуміння. Тому, такі теорії пропонуються як альтернативні.

Науковець В. Ф. Нестерович наголошує, що складність та багатомірність виборчої системи обумовили її визначення у широкому, та вузькому значеннях:

- у широкому значенні виборча система – це сукупність правових норм, які визначають засади та порядок проведення виборів до представницьких органів публічної влади;
- у вузькому значенні виборча система – це передбачений законодавством спосіб переведення результатів голосування виборців у представницькі мандати².

О. М. Мостіпан підкреслює: «Виборчу систему можна розглядати у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні виборча система постає як загальні принципи надання виборчих прав та організації виборів. У вузькому значенні виборча система виявляється як система юридичних норм, що регламентує спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами в залежності від результатів голосування»³.

Зі свого боку Ю. Р. Шведа надає виборчій системі широкі визначення, розглядаючи її як сукупність встановлених законом правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування. В той же час, виділяється й вузьке розуміння виборчої системи як способу розподілу депутатських мандатів між кандидатами в залежності від ре-

¹ Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А – Г. С. 362.

² Нестерович В.Ф. Виборче право України: Підручник. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. С. 427.

³ Мостіпан О. М. Теоретичні засади визначення поняття «виборча система». *Вісник Київського нац. університету ім.Т.Шевченка: Сер.: Філософія.Політологія.* 2010. Вип. 98. С. 51.

зультатів голосування виборців та інших уповноважених на це осіб¹.

З метою більш точної теоретико-правової ідентифікації виборчої системи у науці конституційного права Н. С. Рибак пропонує розглядати її у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні варто вживати термін «конституційно-правові засади виборчої системи» та визначити його як сукупність конституційно-правових норм, які визначають основи формування органів державної влади, органів влади автономії та органів місцевого самоврядування шляхом проведення виборів до цих органів. У вузькому значенні виборча система – це встановлений законодавством спосіб розподілу мандатів між конкретними кандидатами чи політичними партіями залежно від результатів голосування виборців².

На нашу думку, широке тлумачення виборчої системи є необґрунтованим.

Вітчизняна правова доктрина все ще переповнена ідеями, започаткованими в радянські часи. До останніх можна віднести й, так зване, широке (розширене) визначення категорії «виборча система». Поняття «виборча система» у радянській законодавчій практиці вперше було використано у Конституції СРСР 1936 року, в якій так називалася глава XI, присвячена виборам в Радянському Союзі. Пізніше, в Конституції СРСР 1977 року, вже глава XIII іменувалась «виборча система». До цього часу в радянських нормативних актах, у тому числі і правових актах УРСР, застосовувався термін «виборче право».

Природно, що відповідні розділи Конституцій СРСР регулювали широку сферу правовідносин – від принципів виборчого права до питань бюджетних видатків на організацію виборчого процесу. На цьому підґрунті й виникло широке розуміння виборчої системи.

Більшість широких тлумачень категорії «виборча система» ототожнюють її з поняттям «вибори», «виборчий процес» чи «виборче право» (не суб'єктивне, а в якості конституційно-правово-

¹ Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. С. 242.

² Рибак Н. С. Конституційно-правові засади виборчої системи України : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.

го інституту). Тут досить вдалою нам вбачається класифікація М. В. Афанасьєвої¹, здійснена на основі тих елементів, які виокремлюються авторами в якості складових частин. Зокрема пропонуються наступні групи:

1. Виборча система як сукупність принципів.
2. Виборча система як сукупність правових норм.
3. Виборча система як сукупність суспільних відносин.
4. Виборча система як сукупність всіх видів виборів.
5. Виборча система як сукупність суб'єктів, що приймають участь у виборах та правовідносинах, що між ними виникають.

Проаналізувавши дану класифікацію, варто підкреслити, що кожна група визначень практично пов'язана із одним й тим самим явищем – інститутом виборів. Адже правові норми (2) регулюють суспільні відносини (3), які виникають між окремими суб'єктами (5), що діють на основі певних принципів (1) у виборчому процесі із виборів певного виду (4). Тому спільним для широких тлумачень змісту категорії «виборча система» є те, що вони інтегрують в більшій чи меншій мірі ознаки інституту виборів зі всіма його принципами та видами.

Очевидно, що у створенні суміжної термінології немає жодної потреби. Одночасно із застосуванням широкого тлумачення категорії «виборча система» нам прийшлося би відійти від загально-вживаної характеристики типів останньої. Крім того, виборча система в широкому розумінні не розкриває її семантично невід'ємну ознаку системності (сукупності окремих елементів з їх загальною метою та внутрішнім взаємозв'язком).

Тому, на нашу думку, теорія «широкого» (або розширеного) тлумачення виборчої системи має суто історичне підґрунтя і сьогодні себе повністю вичерпала. Основними аргументами проти її застосування вважаємо наступні:

1. Формування на базі положень радянських конституцій, в європейській політико-правовій доктрині майже не використовується.
2. Ототожнення виборчої системи з поняттям «вибори», «виборчий процес» або «виборче право», що призводить лише до надмірного термінологічного навантаження.

¹ Афанасьєва М. Поняття «виборча система»: вітчизняний та зарубіжний досвід / Митна справа – №2(80), 2012 – частина 2, книга 2 – С. 318-327, С. 320.

3. Неузгодженість із загальноживаною характеристикою виборчої системи як з точки зору типів (пропорційна, мажоритарна тощо), так і з позиції елементного складу (структура округу, бюлетеня, виборча формула тощо).

4. Виборча система в широкому розумінні не розкриває її семантично невід’ємну ознаку системності.

На противагу позиції широкого тлумачення, сьогодні більш ґрунтовною вбачається інша, відповідно до якої виборчу систему варто розглядати у вузькому розумінні. Однак і тут присутня полеміка, яка стосується як самого поняття, так і питання складових виборчої системи.

Так, В. М. Шаповал під виборчою системою розуміє спосіб визначення результатів виборів¹. І. В. Сенюта вважає, що виборча система – це спосіб визначення того, хто з осіб, які балотувались, став вибраним на посаду чи обраним депутатом². На думку П. П. Шляхтуна, звужене тлумачення виборчої системи передбачає її визначення як способу голосування, визначення його результатів і розподілу мандатів у виборчих округах³. П. В. Романюк розглядає виборчу систему як сукупність способів та методів, за допомогою яких формуються органи державної влади⁴.

Перш ніж дискутувати на тему визначення категорії «виборча система», необхідно звернути увагу на таку її ознаку як системність. Вказаний підхід підтримує В. П. Гончарук, наголошуючи: «Доцільним є аналіз виборчої системи саме як системи, тобто комплексу взаємодії та функціонування різних елементів»⁵.

¹ Шаповал В. М. Проблема демократичності виборчої системи у контексті рішень конституційного суду України. *Вибори та демократія*. 2008. №4. С. 82.

² Сенюта І. В. Визначення поняття «вибори» та «виборча система». *Держава і право*. 2008. №3. С. 301.

³ Шляхтун П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. С. 51.

⁴ Романюк П.В. Конституційно-правові засади інституту представницького мандата в Україні / П.В. Романюк. – Харків: ТОВ «Видавництво “Права людини”», 2019. С. 48.

⁵ Гончарук В. П. Виборча система як механізм сучасної демократії. *Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка: серія філософія і політологія*. 2000. Вип. 32. С. 56.

Системний підхід використовує й М. В. Афанасьєва, зазначаючи: «Виборча система представляє собою сукупність елементів, що взаємодіють між собою, у кожного елемента системи своє функціональне призначення і всі вони разом є достатніми та необхідними для досягнення цілі, що стоїть перед системою»¹.

Ми можемо лише підтримати вчених, які відходять від традиційного розуміння виборчої системи у широкому і вузькому значеннях та характеризують її через власні складові. У вищевказаних визначеннях, із застосуванням вузького підходу до тлумачення виборчої системи, єдиною складовою вважається порядок (спосіб) визначення результатів виборів (встановлення результатів голосування, визначення переможців, встановлення волевиявлення електорату тощо) в більш чи менш узагальненому вигляді. Проте будь яка система, в тому числі виборча, не може складатись з одного елементу. Система – це скінченна множина функціональних елементів і відношень між ними, виокремлена з середовища відповідно до певної мети в межах визначеного часового інтервалу². Таким чином, для визначення розглядуваної категорії є концептуально важливим встановлення окремих елементів та відношень між ними відповідно до завдання, яке стоїть перед виборчою системою загалом – процедурно-регламентаційного забезпечення механізмів реалізації ідеї народовладдя.

Окреслена формалізація має своїх критиків. Наприклад, М. С. Бондарь та А. А. Джагарян вважають, що таке наближення до набору процесуально-процедурних вимог достатньо опосередковано відображає політико-правову сутність виборчої системи³. Проте нам важко погодитись зі вказаним судженням, оскільки ми не вбачаємо у виборчій системі якоїсь спеціальної політико-правової сутності (або мети), яка б концептуально відрізняла її від аналогічної у інших інститутах демократії.

¹ Афанасьєва М. В. *Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення* : дис. докт. юр. наук. Одеса, 2015. С. 189.

² Сагатовский В. Н. *Основы систематизации всеобщих категорий*. Томск, 1973. С. 32.

³ Бондарь Н. С., Джагарян А. А. *Конституционная ценность избирательных прав граждан России*. Москва: Формула права, 2005. С. 22-23.

Адже демократія виникла не сьогодні і, як явище, починає своє існування ще з давнини. І навіть якщо не звертатись до світового досвіду, – можна прослідкувати історично, що українські державні органи, такі як Генеральна Старшина Запорозької Січі, Центральна Рада, Установчі збори формувалися саме на виборній основі¹. Таким чином, ідея народовладдя в тій чи іншій мірі реалізовувалась, хоча виборча система, в її сучасному розумінні, доктринально не викристалізувалась. Крім того, демократія обслуговується й іншими інститутами – плебісцитами, референдумами, народні збори, ініціативи тощо.

Отже, виборча система є лише юридично легалізованою процедурною основою для реалізації народовладдя. Проте за рахунок плюралізму внутрішніх елементів (застосування різних виборчих бар'єрів, способів голосування та поділу округів тощо) виборчу систему можна адаптувати до особливостей конкретної держави та для досягнення різних цілей.

1.2. Виборча система: поняття, ознаки, системоутворюючі елементи

Дослідженню виборчих систем присвячена значна кількість наукових робіт, причому не лише правових або політологічних. Внаслідок цього, зазначена категорія обросла численними концепціями, які часто намагаються підняти планку її значимості на все вищий рівень. Проте народовладдя не вичерпує себе виборами, а тим більше виборчою системою. Остання є лише інструментом для досягнення демократичних цілей.

Системність є семантично невід'ємною ознакою розглядуваної категорії. Не вдаючись до дискусій навколо визначення категорії «система» можна із впевненістю констатувати, що система є набором елементів, які повинні характеризуватись наявністю взаємних відношень та загальної мети.

Загальна мета виборчої системи обумовлена необхідністю утвердження ідеї народовладдя. Однак, якщо дивитись крізь призму

¹ Мазур О. Г. Виборча система: генеза і сучасний політичний процес: дис. канд. політ. наук. Луганськ, 2003. С. 115.

юридично формалізованих процедур, то кінцевою метою застосування виборчої системи (формою практичної реалізації народовладдя) є формування представницьких органів, передача їм мандата довіри шляхом артикуляції інтересів народу. Саме на це й повинні бути спрямовані елементи виборчої системи, типологія та кількість яких є предметом полеміки в експертному середовищі.

Так, О. М. Мостіпан до поняття «виборча система» включає спосіб голосування, визначення його результатів і розподілу мандатів у виборних округах¹. Зі свого боку Ю. Б. Ключковський спирається на розуміння елементів виборчої системи, надане А. Лійпгартом, який визначає три основні складові поняття виборчої системи: виборча формула (яку, звичайно розуміють як виборчу систему у вузькому сенсі), магнітуда виборчого округу (у сенсі кількості мандатів, які розподіляються в окрузі) та виборчий бар'єр (мінімальна підтримка виборців, необхідна для участі у розподілі мандатів). Проте, Ю. Б. Ключковський доповнює його ще одним – структурою виборчого бюлетеня, яка визначає спосіб подачі голосу виборцем (спосіб заповнення бюлетеня) і залежить від суб'єкта, за якого має віддати голос виборець (партія чи/та кандидат), та пов'язаних з цим обсягом інформації, що міститься у бюлетені, й обсягу дій, які має виконати виборець при його заповненні².

М. В. Афанасьєва зауважує, якщо розуміти в якості мети виборів забезпечення реалізації активного та пасивного виборчого права громадян та формування персонального складу виборного органу (а саме мета є системоформуючим чинником), то необхідним та достатнім буде склад виборчої системи, що містить конституційно-правові технології балотування кандидатів на виборну посаду, голосування виборців, підрахунку голосів та встановлення результатів виборів уповноваженими органами³.

Під поняттям «виборча система» С. В. Батура розуміє законодавчо врегульований порядок формування виборних органів

¹ Мостіпан О. М. Ефективність мажоритарної, пропорційної та змішаної виборчих систем. *Держава і право*. Вип. 53. С. 736.

² Ключковський Ю. Б. *Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія*. Київ: Час Друка, 2011. С. 20-21.

³ Афанасьєва М. В. Поняття «виборча система» вітчизняний та зарубіжний досвід. *Митна справа*. 2012. №2 (80) частина 2, книга 2. С. 323-324.

держави та органів місцевого самоврядування, який визначає організацію виборчого процесу та характер дії учасників, процедури голосування та встановлення результатів виборів¹. У вузькому значенні П. П. Шляхтун вбачає за доцільне визначати виборчу систему через такі елементи як спосіб голосування, визначення його результатів і розподілу мандатів у виборних округах².

При цьому Х. І. Федорів вважає, що виборча система включає набагато ширше коло відносин – від способу формування виборчих округів до структури виборчого бюлетеня³. А на думку Ю. Р. Шведа, до елементів, які формують виборчу систему, відносять: виборчий округ; виборчий бюлетень; виборчий (партійний) список; способи голосування; виборчу формулу та виборчий бар'єр⁴.

Отже, єдність підходів до визначення елементного складу виборчої системи відсутня. Варто також зауважити, що вчені часто не відокремлюють операнди від операцій алгоритму розподілу, а розглядають їх більш узагальнено – як елементи виборчої системи. Однак математичне розрізнення операцій (параметрів та правил трансформації голосів в мандати, зміст яких визначається законодавцем в широкій дискреції) та операнд (фактичних даних виражених числами, які можуть лише опосередковано залежати від нормативного регулювання) дасть можливість визначити внутрішні взаємозв'язки між елементами виборчої системи, предметну сферу, яка може бути врегульована нормативно, вплив тієї або іншої виборчої системи на результати голосування, обов'язкові та факультативні елементи виборчої системи.

Звісно, існують окремі складові, належність яких до складу виборчої системи є майже аксіоматичною. В цьому аспекті варто погодитись з Ю. Г. Барабашем, який узагальнює: «У науці прийнято

¹ Батура С. В. Теоретико-правові засади виборчих систем України та Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. С. 203.

² Шляхтун П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. С. 51.

³ Федорів Х. І. Поняття виборчої системи та її характеристика. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2012. № 3(19). С. 205-214.

⁴ Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. С. 248.

виділяти такі три фактори, що впливають на зміст виборчої системи: «магнітуда округу», «виборча формула» та «структура бюлетеня»¹. Проте окремі елементи, як, наприклад, виборчі округи (не в сенсі магнітуди) – виглядають доволі дискусійними.

Тому, для їх виокремлення необхідно, як ми вже зазначали, керуватись наявністю взаємозв'язків та, власне, метою виборчої системи. Остання вимагає встановити найоптимальніші юридичні процедури для утвердження ідеї народовладдя. Такі процедури можуть відрізнятись в конкретній державі, оскільки не можна сказати точно, ефективна артикуляція інтересів народу, це: пряме регіональне або пропорційне представництво, зменшення «втрачених» чи «розпорошених» голосів виборців, найбільш доступна або детальна структура бюлетеня, максимізація чи мінімізація партійного представництва в колективному органі тощо. Внаслідок цього, дуже важливо перед застосуванням виборчої системи комплексно оцінювати державу і суспільство (що, в кінцевому рахунку, є завданням законодавця), оскільки негативними наслідками можуть бути спотворення результатів волевиявлення, державно-правові конфлікти, нестабільність уряду, затягування та підвищення видатків на проведення виборів, прояви «стратегічного голосування» та ін. А вже завдання юридичної науки – показати наслідки застосування окремих комбінацій елементів виборчої системи кризь призму оцінки їх відповідності принципам права.

Варто підкреслити, що зміна виборчої системи не може гарантувати показників, які залежать від політичної волі народу, якості роботи державного апарату чи неспрямовані на реалізацію ідеї народовладдя. Оскільки може виникати певна плутанина та хибна оцінка щодо здатності виборчої системи (ми не хочемо вдаватись до персоніфікації розглядуваної категорії, однак вживатимемо для простоти викладення думок таке словосполучення) впливати на ті суспільні відносини, які не становлять предмет правового регулювання відповідного інституту. Тому вбачаємо за доцільне зазначити декілька тез щодо змістовної характеристики та ознак виборчої системи та, відповідно, її елементів:

¹ Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. С. 83.

1) Конструювання тієї або іншої виборчої системи лише опосередковано впливає на (дозволяє лише частково нівелювати) проблеми верховенства права та законності. Те ж саме стосується процедур, на кшталт технічного підрахунку голосів чи способу реалізації волевиявлення (не в сенсі структури виборчого бюлетеня). Мова йде про те, що для конструювання будь-якої з виборчих систем не принципово за допомогою чого проголосує виборець – паперового носія, електронної машини на виборчій дільниці чи персонального комп'ютера з мережею «Internet» вдома. Однак, варто погодитись з В. В. Речицьким, що «у виборчих системах різниця між корисним і шкідливим дуже часто проходить на рівні правових нюансів. Тому вибори вимагають граничної збалансованості процедур, розумної послідовності дій виборців і персоналу комісій»¹. Якщо наводити приклади у крайніх проявах, – у тоталітарній країні, де порушуються права людини і нівельовано принцип верховенства права, відсутні незалежні суди та ефективний контроль за органами адміністрування виборами, жодна виборча система не зможе забезпечити досягнення демократичних цілей.

2) Маніпуляції з виборчою системою можуть бути використані на реалізацію власних інтересів політичними силами. Компіляція елементів виборчої системи (використання різних формул розподілу голосів, «закритих» партійних списків, підвищених бар'єрів та ін.) дозволяє «схилити чашу терезів» на користь того чи іншого кандидата. Варто лише згадати відоме явище, іменоване «джеррімендеринг». Виборча інженерія – це дуже тонка межа між правом та політикою, оскільки першим регулюється, а на друге безпосередньо впливає.

3) Зміна елементів виборчої системи може призводити до значної відмінності між результатами волевиявлення та представництва. Метою виборчої інженерії є не формування політичних вподобань, а лише їх артикуляція. Для прикладу, коли партію «А» підтримує 50% виборців, партію «В» – 30%, а партію «С» – 20%, та чи інша виборча система повинна якомога менше спотворювати ці показники, уособлюючи їх в результатах голосування. Оскільки передви-

¹ Речицький В. В. Десять тез про українську виборчу систему. Інформаційний портал «Права людини в Україні». Харківська правозахисна група, 2007. URL: <https://khp.org/1179235396>

борна агітація, фінансування партій (кандидатів, блоків) впливають на волевиявлення виборців, а не на розподіл мандатів залежно від встановлених результатів голосування, тому ці сфери виборчих правовідносин не можуть бути врегульовані шляхом застосування тієї або іншої виборчої системи. Варто наголосити, що жодна виборча система не може забезпечити врахування кожного голосу виборця, а також існують окремі «парадокси» виборчих систем, які можуть призводити до непередбачуваних результатів. Проте аналіз таких властивостей виборчих систем ми проведемо нижче у розділі 2. Також, для прикладу, явище абсентеїзму, в тій чи іншій мірі, може долатись різними засобами регулювання виборчих відносин. Наприклад, шляхом психологічного впливу¹ чи встановленням обов'язкового голосування (юридично забезпеченого – Аргентина, Австралія, Люксембург, Сінгапур та ін., чи апелььованого до морального обов'язку – Бельгія, Болівія, Єгипет та ін.). І, хоча складність та окремі типи виборчих систем можуть призводити до незначної зміни явки виборців (якщо вона є більш зрозумілою, прийнятною чи звичною для людей), – останнє не може бути гарантовано.

4) Існують фактичні дані (операнди), якими виборча система оперує і без яких не може бути результативною. До них варто віднести: голоси виборців, розподілювані мандати та кандидатів на виборні посади. Їх кількісні характеристики матимуть вплив при різних способах обробки (операціях). Так, відомим є той факт, що при застосуванні квоти Хейра в пропорційній виборчій системі, для розподілу одного мандата, необхідно отримати всі дійсні голоси (що на демократичних виборах є практично неможливим). Від загальної кількості мандатів залежить магнітуда округу, при збільшенні якої зменшується й цей негативний ефект застосування квоти. Також, лише знаючи загальну кількість голосів можна визначити ту кількісну (а не відсоткову) межу, подолання якої необхідно для перемоги в мажоритарній системі абсолютної більшості.

5) За допомогою операцій зазначені дані (операнди) лише обробляються, а не визначаються. Існує ціла низка чинників (не обов'язково врегульованих нормами права), які здійснюватимуть

¹ Gerber A. S., Green D. P., Larimer C. W. Social Pressure and Voter Turnout: Evidence from a Large-Scale Field Experiment. *American Political Science Review*. 2008. №102. P. 33-48.

вплив на операнди виборчої системи. Так, кількісний склад населення, встановлені виборчі цензи та порядок формування списку виборців визначатимуть загальну кількість голосів. Політичні процеси, складність процедури реєстрації, розмір грошової застави тощо впливають на кількість кандидатів на виборні посади. Структура парламенту (чи іншого представницького органу) визначатиме кількість мандатів (хоча й існують приклади, де результат виборів певною мірою визначатиме склад парламенту, як під час виборів до Бундестагу Федеративної Республіки Німеччина).

б) Питання проектування (конструювання) виборчої системи (виборчої інженерії) це, по суті, питання вибору операцій обробки операнд. Такі операції можна поділити на обов'язкові (структуру бюлетеня, структуру округу, виборчу формулу) та факультативні (вимоги легальності виборів, гендерні квоти, виборчий бар'єр). Їх перелік є достатньо дискусійним, а тому буде більш детально розглянуто нижче у розділі 2. В будь-якому випадку, зазначені операції становлять елементний склад виборчої системи, якими і визначається варіативність останньої¹.

1.2.1. Виборча система як політико-правова категорія

Перш ніж ми спробуємо дати визначення розглядуваній категорії, варто звернути увагу на її інституційні особливості. Адже в науці виборчу систему розглядають як політичний та як правовий інститут.

В формально-юридичному аспекті, тобто як сукупність юридичних норм, виборчу систему досліджують такі вчені, як В. М. Бесчастний, О. В. Філонов, В. М. Субботін, С. М. Пашков² та ін.

Для правової доктрини є класичним поділ системи права на галузі, підгалузі, інститути тощо. Так, С. С. Алексєєв вважає най-

¹ Мохончук Б. С. Щодо змістовної характеристики виборчої системи. *Юридичний вісник*. Одеса, 2015. № 4. С. 310-316.

² Бесчастний В. М., Філонов О. В., Субботін В. М., Пашков С. М. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. С. 122-124.

більш оптимальним виокремлення норм, інститутів та галузей права. Під інститутом права вчений розуміє відособлену групу правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини конкретного виду (причому виділяються галузеві та міжгалузеві, комплексні інститути). Зі свого боку, галузь права розглядається як відособлена сукупність правових норм, інститутів, спрямованих на регулювання однорідних суспільних відносин¹. Деякі науковці (Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева²) вказують на існування субінститутів права, розглядаючи їх як впорядковану сукупність юридичних норм, що регулюють конкретний різновид суспільних відносин у межах певного інституту (тобто як одиницю поділу інституту права). Хоча, такі ланки як «підгалузь», «субінститут» інколи відносять до факультативних та виокремлюють інститути різних рівнів (вищого, нижчого тощо).

Інституційний аналіз категорії «виборча система» в системі права є досить формалізованим, адже існує в нерозривному зв'язку з поняттям «правова норма». Тому, визначаючи виборчу систему як сукупність норм права, ми говоримо лише про її певний історичний тип на виборах конкретного типу (виду). В такому розумінні виборчу систему варто визначати через призму «інституту» конституційного права конкретної країни (у нашому випадку України). Наприклад, в межах чинного правового регулювання на місцевих виборах в Україні, можна говорити окремо про виборчі системи з виборів депутатів сільської, селищної, міської ради територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше, сільського, селищного, міського (міста з кількістю виборців до 75 тисяч осіб) голови, міського голови міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб тощо. На окреслених виборах застосовуються різні виборчі системи. В окремих випадках можна навіть говорити про застосування декількох виборчих систем на

¹ Теория государства и права / Алексеев С.С., Архипов С.И. и др. Москва: Норма, 1998. С. 178.

² Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. Видання друге. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 225.

виборах одного типу або одного органу влади (на кшталт передбаченої Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI).

З іншого боку, Р. В. Балабан зауважує, що виборча система – це ключовий елемент політичної системи. Їй належить провідна роль у формуванні органів державної влади, оновленні політичної еліти, легітимації влади, а також відображенні громадянських настроїв¹.

Одним із розповсюджених політологічних підходів є організаційний, де інститути окреслюються в якості певних організацій, органів, закладів тощо. Так, М. І. Горлач та В. Г. Кремень вказують, що політичні інститути – це політичні установи з організаційною структурою, цілеспрямованими виконавчими структурами та апаратом². Зі свого боку В. Ф. Халипов і Е. В. Халипова вважають політичним інститутом ту чи іншу організацію, заклад, орган у сфері політичного життя³. Однак, зазначений підхід важко застосувати стосовно виборчої системи, яка не може бути уособлена в певній соціальній спільноті.

В той же час, окремі науковці розглядають політичний інститут як певне явище. Ознаки виборчої системи успішно синтезуються з визначенням політичного інституту в словнику соціологічних та політологічних термінів (під ред. В. І. Астахової, В. І. Даниленка, А. І. Панова), де зазначено: «Інститут політичний – спосіб організації політичного життя суспільства, який втілює в собі ті чи інші політичні норми, зумовлені конкретно-історичною ситуацією, вимогами політичного життя». Також вдало підкреслюється: «Їх специфікація порівняно з багатьма явищами політичного життя полягає в тому, що вони майже завжди узаконені і діяльність їхня регламентована відповідними законами, рішеннями й іншими юридичними актами»⁴. Саме ця характеристика свідчить про при-

¹ Балабан Р. В. Теорія виборчої системи: монографія. Київ: Либідь, 2007. С. 10.

² Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику. Київ: Центр учбової літератури, 2009. С. 224.

³ Халипов В. Ф., Халипова Е. В. Власть. Политика. Государственная служба. Словарь. Москва: Луч, 1996. С. 161.

⁴ Словник соціологічних і політологічних термінів / під заг.ред. В. І. Астахової ; уклад. В. І. Даниленко, А. І. Панов. Київ: Вища школа, 1993. С. 46.

сутність правового (юридичного) компоненту у визначенні виборчої системи як універсальної категорії¹.

Отже, поняття виборчої системи може охоплюватись визначеннями як правового, так і політичного інституту. Внаслідок цього деякі вчені сходяться на думці, що найоптимальнішим є визначення виборчої системи як політико-правового інституту^{2 3 4}, з чим ми можемо лише погодитись.

Дійсно, правила розподілу мандатів між кандидатами (партіями), залежно від поданих голосів, регулюються нормами інституту конституційного (виборчого) права. В окремих державах такі процедури навіть деталізовані на рівні основного закону (у ч. 1 ст. 149 Конституції Португальської Республіки передбачена необхідність застосування «методу найбільшого середнього д'Ондта», у ст. 59 Конституції Норвегії закріплено порядок розподілу мандатів за «модифікованим методом Сент-Лагю» тощо). Тому, юридична природа виборчої системи проявляється в операціях – врегульованих нормами права математичних правилах, які визначають параметри змінних та порядок обрахунків операнд.

Водночас, застосування вищезазначених юридичних процедур неможливе без волевиявлення народу, який реалізує своє право на формування влади голосуючи за політичних суб'єктів. Останні відрізняються за ідеологією, беруть участь у політичному житті країни і, фактично, борються за отримання влади, яка відображена певною кількістю мандатів (місць) у представницькому органі. Тому виборча система не може функціонувати ізольовано, без

¹ Мохончук Б. С. Інституційний аналіз категорії виборча система. *Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів (м. Харків, 2–3 жовтня 2015 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 118-119.

² Ключковський Ю. Б. *Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія*. Київ: Час Друку, 2011. С. 4-5.

³ Афанасьєва М. В. Поняття «виборча система» вітчизняний та зарубіжний досвід. *Митна справа*. 2012. №2 (80) частина 2. С. 325.

⁴ Штефуца В. О. *Виборча система ФРН як інституційна основа формування представницьких органів влади та механізм артикуляції інтересів громадян: федеральний та земельний вимір: автореф. дис. ... канд. політ. наук*. Львів, 2011. 20 с.

трьох операнд, – кількісного вираження показників голосів виборців, кандидатів (одноособових або колективних) та мандатів (місць у представницькому органі). Власне природа операнд і визначає політичну складову виборчої системи, адже сама по собі сукупність операцій знайшла своє застосування для визначення переможців спортивних турнірів, творчих конкурсів тощо.

Отже, у конституційно-правовому аспекті розглядувану категорію можна визначити наступним чином: виборча система – це обумовлений необхідністю утвердження ідеї народовладдя політико-правовий інститут, який складається із взаємопов'язаних елементів двох груп: операнд (фактичних даних політико-соціального характеру, які відображають волю виборців щодо розподілу мандатів представницького органу між кандидатами на виборну посаду) та операцій (урегульованих нормами конституційного права математичних правил, які визначають параметри змінних та порядок обрахунку операнд). Зі свого боку, у формально-юридичному розумінні (як правовий інститут) виборча система є нормативним закріпленням операцій (структури бюлетеня, структури округу, виборчої формули та, за наявності, факультативних елементів) у законодавстві окремої держави.

1.2.2. Системоутворюючі елементи виборчої системи

Виборча система кожної країни є унікальною за характеристикою обов'язкових і типами факультативних елементів. Однак, як вдало зазначають експерти Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (International IDEA): «На базовому рівні, виборчі системи покликані трансформувати голоси, подані на загальних виборах, в місця для партій та кандидатів переможців»¹.

Таким чином, ми отримуємо три необхідних системоутворюючих елементи виборчої системи – голоси, мандати та кандидати (будь то одноособові чи колективні суб'єкти). Політико-со-

¹ Reilly B., Andrew E., Reynolds A. Electoral system design: the new international IDEA handbook. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005. С. 5.

ціальний характер вказаних елементів і необхідність правового регулювання зумовлюють складність адаптації виборчої системи до умов конкретної держави. Адже за відсутності згаданої вище мети та цих елементів виборча система не була б предметом ані політичних, ані правових наук. В кінцевому результаті ми б отримали арифметичну операцію. Окреслена тріада – голоси виборців, кандидати на виборну посаду та розподілювані мандати, в їх кількісному вираженні та взаємозв'язку, є невід'ємними операндами виборчої системи. Це ті фактичні дані, параметри яких задаються та обробляються за допомогою операцій. Про природу та вплив кожного з них варто сказати окремо.

Буде справедливим розпочати з такого елементу як голоси виборців. Його базис формує основоположне політичне право, яке має власну історію становлення та боротьби – право голосу. Мартін Лютер Кінг наголошував: «До тих пір поки я твердо і безповоротно не володію правом голосу – я не володію собою. Я не можу користуватись власною свідомістю – її контролюють замість мене. Я не можу жити як демократичний громадянин»¹.

Без можливості вільного волевиявлення, загальна мета виборчої системи, – народовладдя, стає недосяжною. Саме за допомогою цього права народ легітимує владу. Легітимація влади не закінчується тоді, коли останній виборець помістить свій бюлетень до урни (хоча, зважаючи на різноманітність способів голосування, це може бути й інший акт реалізації політичної волі), оскільки саме за допомогою виборчої системи повинна артикулюватись політична воля виборців. А для цього потрібні саме детально визначені, математично обґрунтовані та юридично забезпечені процедури, адже будь-яка неточність чи прогалина буде призводити до свавілля учасників політичної боротьби.

Тому розуміння «голосу» в аспекті виборчої системи відрізняється від особистого права голосу, оскільки виборча система обробляє лише кількісне вираження зазначеної категорії.

Щодо кількісного вираження голосів виборців важливо окреслити декілька тез:

¹ Elisabeth Macnamara. Martin Luther King: A crusader for voting rights. 2012. URL: <https://www.lww.org/blog/martin-luther-king-crusader-voting-rights>

1. Кількість голосів прямо не залежить від типу виборчої системи. На цей показник впливає багато факторів – демографічних (населення країни), правових (цензи, тривалість роботи дільниць), політичних (наявність дільниць для голосування або посольств в інших країнах), фінансових (забезпечення інноваційних способів голосування – «Internet», мобільні мережі), соціально-культурних (явка на виборах) тощо. Також існує виборчий інститут, вплив якого на кількість голосів західними дослідниками прирівнюється до виборчих цензів – це інститут реєстрації виборців¹. На нашу думку, він не є елементом виборчої системи, оскільки його функції забезпечувальні (поряд із правовою охороною та організацією виборчого процесу) і не спрямовані безпосередньо на розподіл мандатів.

2. Операціями виборчої системи обробляються не лише загальна кількість (сума) голосів, а й показники підтримки окремого суб'єкта балотування. Це, зі свого боку, дозволяє сформувати певні сегменти електоральних переваг (або профілі голосування, зовнішнє вираження яких залежить від структури виборчого бюлетеня, яку ми розглянемо нижче у розділі 2.2., однак в найпростішому варіанті це, наприклад: 200 тис. виборців віддають перевагу кандидату «А», 150 тис. – кандидату «Б» і т.д.), які в своїй сукупності і є тим вираженням волі народу, артикуляцію якої повинна забезпечувати виборча система. Водночас, загальний показник явки може мати значення у виборчих системах зі спеціальними вимогами легальності. Так, відповідно до ч. 3 ст. 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18.11.1993 № 3623-ХІІ вибори визнавались такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менш як 50% від числа виборців, внесених до списків виборців даного округу. Подібні вимоги існували у виборчій системі Угорщини². Однак, після набуття чинності 1 січня 2012 року нової Конституції, вимоги легальності були скасовані у виборчому законі Угорщини. Сьогодні демократичні країни такі вимоги переважно не встановлюють.

¹ Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: пер. з англ. / за ред. Ю.Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. Київ: Логос, 2009. С. 152.

² Черленяк І. І. Особливості парламентської виборчої системи Угорщини. *Стратегічні пріоритети*. №4(5). 2007. С. 44.

3. Вплив виборчих систем може відрізнятися залежно від поданих голосів. Звісно, тут мова йде про кардинальні відмінності, які, насамперед, залежать від політичної волі електорату. Однак при конструюванні виборчих систем необхідно, в тому числі, враховувати середні показники реєстру виборців, явки, демографічних та правових змін тощо, для орієнтовного розуміння кількості голосів, які необхідно буде обробити. Різні варіанти виборчих формул можуть мати більший або менший вплив залежно від кількості поданих голосів, на що звертали увагу органи конституційного контролю зарубіжних країн, рішення яких ми проаналізуємо у розділі 3.2.3., а одне з рішень Федерального конституційного суду Німеччини – у цьому розділі нижче.

Якщо говорити про такий елемент виборчої системи як «мандат», то можна констатувати, що його зміст відрізнявся в окремі історичні періоди та у різних сферах суспільних відносин. Однак, починаючи з 17 століття, у західній конституційній думці під впливом робіт Е. Берка, Дж. Локка, Дж. Ст. Мілля, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, Е.-Ж. Сійєса формується теорія народного представництва, що й зумовила появу інституту представницького мандата. З тих часів «мандат» стає «представницьким», що характеризує його в цілому як «народний», тобто «такий, що дає право представляти народ»¹.

Фактично, виборча система, як й інститут виборів загалом, є тим інструментом, який дає можливість виражати волю широких мас. Це, свого роду, метод комунікації між народом (як носієм влади) та представником (як уповноваженою особою, наділеною цілим спектром представницьких функцій). Як зазначає О. І. Радченко, фактичною підставою для отримання депутатського мандату є волевиявлення народу². П. В. Романюк у розділі 1.2. своєї монографії досліджує представницький мандат як статусну характеристику виборної особи³, а також зазначає: «Виборність є головною ознакою

¹ Романюк П. В. Представницький мандат у сучасному розумінні. *Право і суспільство*. 2014. № 6(2). С. 43.

² Радченко О. І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юр. наук. Київ, 2005. С. 8.

³ Романюк П.В. Конституційно-правові засади інституту представницького мандата в Україні / П.В. Романюк. – Харків: ТОВ «Видавництво “Права людини”», 2019. С. 27-45.

представницького мандата (виборних посадових осіб) шляхом дотримання виборчої процедури. Якщо вибори виступають необхідною передумовою набуття, то виборча система (як сукупність способів та методів, за допомогою яких формуються органи державної влади) виступає наступним фактором впливу на досліджуваний інститут»¹.

Водночас, по аналогії з голосами виборців, для функціонування виборчої системи важливе не стільки широке теоретичне підґрунтя, як точне арифметичне відображення показників оброблених даних. І, оскільки представницькі мандати отримують персоніфіковані суб'єкти (незалежно від того, йдуть вони у закритому партійному списку до колективного органу чи обираються персонально за мажоритарною системою), відобразити їх можна за допомогою простих цілих чисел.

Невід'ємною перевагою є й той факт, що в більшості випадків кількість мандатів відома перед конструюванням виборчої системи, оскільки вона дорівнює кількості членів представницького органу. Останні часто закріплюються основними законами держав, що забезпечує їх стабільний склад (наприклад, ст. 96 Конституції Польщі: «Сейм складається з 460 депутатів», відповідно 460 мандатів; ст. 56 Конституції Італії: «Кількість депутатів складає 630» – 630 мандатів тощо). Як вже було вказано, така інформація дозволяє адаптувати змінні елементи виборчих систем конкретних держав до поставлених завдань.

Однак мають місце й приклади, за яких кількість мандатів не виражена точним числом.

Такі випадки є досить унікальними за своєю природою, оскільки демонструють як змішана виборча система (у західній правовій думці – система змішаного пропорційного представництва) може змінювати кількість мандатів у колективному органі. Мова йде про Бундестаг – орган народного представництва Федеративної Республіки Німеччина, кількість депутатів у якому історично з 1949 року варіюється від 402 до 709.

Під час виборів до Бундестагу, як зазначає Ю. Г. Барабаш, виборець на дільниці отримує один бюлетень, де з одного боку

¹ Романюк П.В. Конституційно-правові засади інституту представницького мандата в Україні / П.В. Романюк. – Харків: ТОВ «Видавництво “Права людини”», 2019. С. 48.

вказується перелік партій, а з другого – список кандидатів-мажоритарників. При цьому голос за мажоритарника називається «першим голосом», а голос за партійний список іменується «другим голосом». Порядок розподілу мандатів відбувається у декілька етапів. На першому етапі за допомогою метода Сент-Лагю з урахуванням чисельності населення земель розподіляються 598 мандатів. На другому етапі розподіляються мандати між земельними списками з урахуванням «других голосів», отриманих партіями у відповідних землях. На цьому етапі може виникати ситуація так званих «додаткових мандатів»¹ («надлишкових мандатів»). І, хоча розподіл голосів не вичерпується двома етапами, в аспекті досліджуваного питання важливо те, що саме поява «надлишкових мандатів» (як наслідку поєднання мажоритарних та пропорційних елементів при наявності у виборця двох голосів) спричиняють зміну складу Бундестагу.

Незважаючи на унікальність такого поєднання ідей мажоритарного та пропорційного представництва, з 1997 до 2012 року у Федеральному конституційному суді Німеччини принаймні чотири рази піднімалось питання надлишкових мандатів. Як ми зазначали, виборча система в будь-якому випадку діє в політико-правовій площині і це вже відрізняє її від традиційних обчислювальних механізмів. Тому вона повинна відповідати принципам та нормам права. У випадку Німеччини, надлишкові мандати створюють диспропорцію між «вагою голосу» кожного виборця, а відтак можуть порушувати принцип рівного виборчого права. Рішенням від 25 липня 2012 року № 2 BvF 2/11 Федеральний конституційний суд Німеччини, зважаючи на те, що кількість надлишкових мандатів досягла «значного розміру», обмежив їх допустимий ліміт до 15 мандатів, при цьому зазначив: «Враховуючи фактичний розвиток ситуації із додатковими мандатами, кількість яких після об'єднання країни почала сильно збільшуватись... з великою долею вірогідності у найближчому майбутньому варто очікувати, що кількість надлишкових мандатів буде регулярно перевищувати допустимий у конституційно-правовому розумінні ліміт». Тому

¹ Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. С. 85.

Федеральний конституційний суд Німеччини рекомендував законодавцю вжити превентивних заходів щодо попередження росту таких некомпенсованих надлишкових мандатів¹.

Аналогічна виборча система застосовується з 1996 року у Новій Зеландії². У 2011 році відбувся референдум, де ставилось питання зміни виборчої системи Нової Зеландії зі змішаної на мажоритарну, преференційну, паралельну або систему єдиного перехідного голосу. І хоча 57,8% голосів було подано за збереження статус-кво, після голосування Виборча комісія провела незалежне дослідження чинної системи. Результати такого дослідження були опубліковані в лютому 2012 року, де, серед іншого, присутня рекомендація «відмінити надлишкові місця для партій, які не долають виборчий бар'єр – замість цього запропоновано віднімати у партій мандати, отримані по спискам, щоб зберегти 120 місць у парламенті»³. І хоча провідні партії не досягли консенсусу стосовно законодавчої імплементації рекомендацій виборчої комісії⁴, це дозволяє зробити висновок про негативне ставлення експертного середовища до практики застосування надлишкових мандатів як у Німеччині, так і в Новій Зеландії.

Як бачимо, властивість виборчих систем визначати загальну кількість мандатів у представницькому органі створює проблеми конституційно-правового характеру. Тому країни, які застосовують змішану виборчу систему, часто відмовляються від перспективи застосування системи надлишкових мандатів (наприклад, Естонія). Загалом, більшість країн на законодавчому рівні закріплюють чисельний склад виборних органів, що дозволяє точно знати кількість розподілених мандатів.

¹ Избранные решения Федерального Конституционного Суда Германии. Фонд Конрада Аденауэра в Российской Федерации. Москва, Инфотропик Медиа, 2018. С. 816

² The Politics of Electoral Reform in New Zealand. *International Political Science Review*. 1995. №16. P. 95-116.

³ 2012 MMP review. New Zealand Electoral Commission. 2012. URL: <https://elections.nz/democracy-in-nz/what-is-new-zealands-system-of-government/2012-mmp-review/>

⁴ Young A. Govt rejects recommendations to change MMP system. URL: http://www.nzherald.co.nz/nz/news/article.cfm?c_id=1&objectid=10883610

Інший елемент виборчої системи – «кандидати», може бути репрезентований одноособовими представниками чи колективними суб'єктами (партіями, блоками) та дозволяє проводити окремі паралелі з голосами виборців, оскільки обидва вони стоять на теоретичному підґрунті суб'єктивного виборчого права. Проголосувавши, виборець реалізує своє активне виборче право. Зі свого боку, висування кандидатури до представницького органу є формою реалізації пасивного виборчого права.

Перша схожість пов'язана з тим, що зміна виборчої системи прямо не впливає на кількість суб'єктів висування. Однак, якщо стосовно голосування можуть мати місце юридично забезпечені процедури, які зобов'язують виборця прийти на дільницю (маються на увазі країни, де обов'язкове голосування забезпечено санкціями юридичної відповідальності – Аргентина, Австралія, Люксембург, Сінгапур та ін.), то у випадку пасивного виборчого права така практика зустрічається рідше.

Виключенням є Норвегія, де на кожного громадянина покладається обов'язок прийняти власне обрання. Політичні партії чи інші організації можуть включити в списки кандидатів будь-якого виборця, про що в обов'язковому порядку повідомляють виборчі комітети. Окремі категорії громадян звільнені від такого висування (міністри, судді Верховного суду, дипломатичні, консульські працівники та ін.). Також закон про вибори дозволяє в окремих випадках просити про виключення себе зі списку кандидатів (наприклад, якщо особа голосує в окрузі відмінному від того, де її було висунуто, або у разі вступу особи до іншої політичної партії). Однак, за загальним правилом, виборці наділені, свого роду, «пасивним виборчим обов'язком»¹.

Партійна система, політичні традиції, процедури висування, реєстрації кандидатів та підстави для її скасування теж здійснюють вплив на кількість кандидатів. Водночас, може мати місце й ситуація, коли кандидатів на виборну посаду взагалі не має і вибори не можуть відбутись. Наприклад, під час місцевих виборів 25 жовтня 2015 року в селі Мирне Жовтневого району Миколаївської області ніхто не подав заяви про реєстрацію кандидатом на посаду сіль-

¹ The main features of the Norwegian electoral system. URL: <https://www.regjeringen.no/en/portal/election-portal/the-norwegian-electoral-system/id456636/#5>

ського голови і лише одна людина висунула свою кандидатуру в депутати сільради. В результаті вибори було визнано такими, що не відбулися¹. Це лише підтверджує обов'язковість наявності всіх трьох операнд, оскільки відсутність навіть однієї з них нівелює результативність виборчої системи.

Друга паралель полягає в тому, що при розподілі мандатів для результативності виборчої системи важлива не стільки загальна сума зареєстрованих кандидатів, як кількість поданих за кожного з них голосів. Але, якщо у випадку з голосами вимоги легальності виборів сьогодні швидше виключення, то встановлення прохідного бар'єру для партій зустрічається набагато частіше. Причому його показник варіюється від 10% в Туреччині до 0.67% у Нідерландах.

Третя схожість – це неможливість точного кількісного обрахунку кількості кандидатів перед конструюванням виборчої системи. Однак, в цьому аспекті зазначений елемент має більш складну яскраво виражену політико-правову основу. Кожен кандидат вступає в політичну боротьбу з метою отримання місця у представницькому органі. Тому важливо оцінювати не лише перспективу кількісної участі суб'єктів, а й детальну характеристику – приблизна підтримка, розмір, тривалість існування, характер діяльності, статус (кандидат, партія, блок) тощо. Все це може сприяти досягненню різних цілей за тих чи інших виборчих систем.

Наприклад, якщо локальним завданням поставити формування двопартійної державної моделі, то демонстративною буде дворівнева мажоритарна система відносної більшості, яка застосовується у США. Вона вдало сприяє формуванню двох великих політичних партій, які конкурують на межі різниці голосів вже починаючи з 0.5% (президентські вибори 2000 року).

Водночас, варто розуміти, що виборча система не панацея. Основне її завдання – артикуляція інтересів народу. Лише внаслідок соціально-політичного характеру оброблюваних даних та відмінності операцій, ефект від застосування тих чи інших методів обробки може бути різний. Так, високий виборчий бар'єр здатний відсіяти левову частину кандидатів, «виборча квота Хейра» сприяє

¹ Івашко О. Охочих головувати нема. *Сайт газети «Урядовий кур'єр»*. 2015. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ohochih-golovuvati-nema/>

новим та невеликим партіям, надаючи змогу отримувати мандати після першого розподілу, від структури виборчого бюлетеня залежить змістовна характеристика суб'єктів-учасників «виборчих змагань» тощо. Однак формуванню, наприклад, тієї ж двопартійної системи в США юридично сприяє не лише виборча система. Це і федералізм, і реєстраційні вимоги підтвердження участі у виборах, і спеціальна передвиборча процедура висування кандидатів «праймеріз»¹.

Тому важливо чітко розподілити загальну мету та юридично формалізоване завдання виборчої системи – реалізацію народовладдя та формування виборних органів шляхом артикуляції волі народу відповідно. В той же час існують цілі, досягненню яких вона частково може сприяти. Головна проблема в тому, що такі цілі можуть бути як легітимними (ефективне формування коаліції, становлення стабільного уряду, максимальне або географічно збалансоване представництво тощо), так і нелегітимними (сприяння перемозі конкретного суб'єкта висування)².

1.3. Міжнародні стандарти щодо виборчих систем

Незважаючи на глибоке математичне підґрунтя і суттєвий політичний вплив, виборча система регулюється нормами права (конституційного, виборчого), а відтак повинна відповідати його принципам. В цьому аспекті важливо звернути увагу на міжнародно-правові стандарти та джерела «м'якого права», які сьогодні існують у сфері виборчої інженерії.

Як зазначають Т. М. Слінько та О. Г. Кушніренко, в сучасному світі проблема повноти і гарантованості прав людини загалом і політичних прав зокрема набула глобального значення. Чітко прослідковуються спроби міжнародної спільноти розробити єдині

¹ Георгізова І. Л. Виборча система в США: переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. Ужгород: Гельветика, 2013. Вип. 21. Т1, Ч.2. С. 119.

² Мохончук Б. С. Голоси, кандидати та мандати як кількісні операнди виборчої системи. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2016. Вип. 2. С. 165-176.

правила соціальної і правової захищеності громадян, прийняти єдині стандарти і процедури¹. Водночас М. А. Баймуратов та Б. Я. Кофман пропонують враховувати певний «негатив» сучасної міжнародно-правової об'єктивності та актуалізації регулювання виборів. Він, перш за все, зумовлений тим, що на міжнародному рівні різними суб'єктами створений значний конгломерат рекомендаційних норм, політичних зобов'язань, принципів, прецедентного права, коментарів і рекомендацій, які розосереджені серед великої кількості документів².

І, якщо ця теза справедлива стосовно інституту виборів загалом, щодо виборчої інженерії варто констатувати відсутність актів, які б систематизовано консолідували правила виборчої інженерії. В значній мірі міжнародна спільнота залишила питання вибору оптимальної виборчої системи на розсуд держави. Найбільш чітко цю позицію демонструє положення п.п. 4 п. 2 «Кодексу належної практики у виборчих справах», затвердженого Венеціанською комісією 5-6 липня 2002 року з пояснювальною доповіддю 18-19 жовтня 2002 року на основі загальноєвропейського досвіду у сфері виборів: «За умови дотримання згаданих вище принципів застережень щодо обрання будь-якої виборчої системи немає». Водночас, хибним буде судження про повне ігнорування питань виборчої інженерії, просто вони існують в «розчиненому» вигляді та, переважно, у нормах «м'якого права» або рішеннях міжнародних інституцій та судів.

Тому в даному аспекті доцільно поставити дві задачі: по-перше, систематизувати положення актів міжнародного права, які стосуються безпосередньо виборчих систем; по-друге, виокремити загальні міжнародні стандарти, які можуть бути порушені у процесі виборчої інженерії.

На нашу думку, саме складність узгодження правових принципів, політичного впливу та математичних критеріїв справедли-

¹ Кушниренко А. Г., Слинько Т. Н. Номо політікус в правовом государстве Украина. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2015. Вип. 20. С. 46.

² Баймуратов М. А., Кофман Б. Я. Международные избирательные стандарты: правовая природа, содержательная и системная характеристики, актуальные вопросы имплементации в законодательство Украины: монография. Сумы: Университетская книга, 2012. С. 62.

вої системи колективного прийняття рішень, робить питання оптимальної (справедливої, демократичної) виборчої системи таким «незручним» для юридичного закріплення та експертної оцінки на міжнародному рівні.

1.3.1. Практика Європейського суду з прав людини з питань виборчої інженерії

Звертаючись до конкретних прикладів, варто розпочати з практики Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ, Суд) стосовно порушення ст. 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі Конвенція). Адже юрисдикція ЄСПЛ охоплює 47 держав-членів Ради Європи, що ратифікували Конвенцію, з їх унікальними виборчими системами, до яких належить й Україна. Окрім цього, ст. 17 Закону України «Про виконання та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV зобов'язує українські суди застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права, а згідно зі ст. 1 цього Закону під практикою Суду розуміється практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини загалом.

Тематичний аналіз статистики ЄСПЛ дозволяє констатувати той факт, що кількість справ, які стосуються порушення права на вільні вибори, є незначною. Так, в період з 1959 по 2015 роки, це лише 79 справ (для порівняння, стосовно порушення права на повагу до сімейного або приватного життя цифра складає 1146, а права на свободу та особисту недоторканість – 3053 справ)¹.

Предметом захисту в таких випадках виступають права, гарантовані ст. 3 Першого протоколу до Конвенції: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу». Проте, сам по собі зміст даної статті значною мірою відрізняється від інших положень Конвенції. І тут варто погоди-

¹ Violations by Article and by State 1959-2015. European Court of Human Rights. 2015. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2015_ENG.pdf

тись з П. П. Терезією, яка підкреслює: «Особливість цієї статті полягає в тому, що вона є єдиним основним положенням Конвенції, в якому не йдеться про право чи свободу особи та в якому не передбачено невтручання з боку держави. Навпаки, в цій статті чітко сформульовано позитивне зобов'язання держави»¹.

Одне з найбільш значимих рішень щодо розуміння ст. 3 Першого протоколу Конвенції було прийняте 2 березня 1987 року у справі «Матьє Моан і Клерфейт проти Бельгії» № 9267/81². У цьому та деяких інших рішеннях (на які ми будемо посилатись окремо) ЄСПЛ висловив концептуальні позиції, що збереглись й по сьогоднішній день.

По-перше, Суд звернув увагу на особливість ст. 3 Першого протоколу Конвенції, в тексті якої вказується на позитивні зобов'язання Високих Договірних Сторін та відмінність від інших статей, де вживаються словосполучення «кожен має право» або «ніхто не може». Звідси інколи робиться висновок (наприклад, рішення від 18 січня 1978 року у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства»), що дана стаття не породжує прав і свобод (внаслідок цього довго обговорювалась ідея щодо виключення зазначеного кола питань з-під контролю суду). Проте на думку ЄСПЛ така позиція не витримує жодної критики, адже преамбула Першого протоколу вказує на забезпечення колективної реалізації деяких інших прав і свобод, окрім тих, які включені в розділ 1 Конвенції.

По-друге, ЄСПЛ продемонстрував еволюцію підходів Європейської комісії з прав людини щодо розуміння положень ст. 3 Першого протоколу, вказавши, що початково її зміст розглядався з точки зору «інституційного» права на проведення вільних виборів (рішення від 18 вересня 1961 року щодо прийнятності заяви № 1028/61), після цього «загального виборчого права» (рішення від 6 жовтня 1967 року щодо прийнятності заяви № 2728/66) і, нарешті, підхід, якого Суд дотримується і сьогодні – суб'єктивних прав участі у виборах: «права голосу» і «права висувати свою кандидатуру на виборах органу законодавчої влади» (рішення

¹ Терезія П. П. *Європейські норми демократії: теоретико-правові аспекти. Публічне право.* №2(10). 2013. С. 351.

² Case of Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium. HUDOC database. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57536>

від 30 травня 1975 року щодо прийнятності скарг № 6745/76 і № 6746/76).

По-третє, Суд наголошує на тому, що ст. 3 розповсюджується лише на вибори органів «законодавчої влади» або, принаймні, одну з його палат. Тим не менш, під терміном «законодавча влада» не обов'язково мається на увазі парламент. Його варто тлумачити виходячи з конституційного устрою конкретної держави.

Як зазначають В. П. Колісник, Ф. В. Веніславський, М. В. Буроменський та О. В. Сердюк, останнє положення було підтверджене тлумаченнями Суду: справа Гориздра проти Молдови, рішення щодо прийнятності від 5 квітня 2002 року (заяву визнано неприйнятною в частині вимог, що стосуються муніципальних виборів), справа Башкаустайте проти Литви, рішення щодо прийнятності від 23 квітня 2001 року (заяву визнано неприйнятною в частині вимог, що стосуються президентських виборів, оскільки згідно з національною конституцією лише парламент має виключні права прийняття законів), справа Черепкова проти Російської Федерації, рішення щодо прийнятності від 3 грудня 2000 року (заяву визнано неприйнятною в частині вимог, що стосуються виборів до законодавчих органів суб'єктів федерації). Значна кількість українських заяв, які стосувались місцевих виборів, була визнана неприйнятною саме на цій підставі¹. З іншого боку, у згаданій справі «Мат'є Моан і Клерфейт проти Бельгії» статус «законодавчого органу», поряд з Палатою представників та Сенатом, було визнано за Фламандською радою Бельгії, яка в результаті реформи 1970 року отримала достатньо широку компетенцію та повноваження.

По-четверте, ЄСПЛ частково торкнувся й питання виборчих систем, зазначивши: «Стосовно способу формування «законодавчого корпусу» говорить лише про необхідність організації «вільних» виборів, які проводяться з «розумною періодичністю», «шляхом таємного голосування» і «в таких умовах, які забезпечують вільне волевиявлення народу». Підкреслюється, що ст. 3 не передбачає обов'язку щодо встановлення тієї або іншої виборчої системи, наприклад пропорційної чи мажоритарної в один або два тури.

¹ Судове вирішення виборчих спорів в Україні: за результатами виборів 2002 р. / М. В. Буроменський та ін.; Харків : Екограф, 2003. С. 20-21.

Окрім зазначеного, Суд вірно наголосив: «Перед виборчими системами іноді стоять майже несумісні завдання: з одного боку, більш-менш точно відображати думку народу, з іншого – об'єднати різноманітні ідейні рухи і сприяти формуванню достатньо логічної та зрозумілої політичної волі».

Звертаючи увагу на принцип рівності всіх громадян під час реалізації права голосу і права висувати власну кандидатуру на виборах було зауважено, що він не означає однакової «ваги» бюлетенів та рівності шансів кандидатів на перемогу. Адже, за будь-якої виборчої системи неможливо уникнути феномену «втрачених голосів». Тому виборчу систему варто оцінювати в світлі політичного розвитку країни, а відтак окремі деталі, які є недопустимими в межах однієї системи, можуть бути виправдані в іншій за умови забезпечення «вільного волевиявлення народу під час виборів законодавчої влади».

Практика подальших рішень лише підтверджує позицію ЄСПЛ щодо широкої дискреції країн в обранні тієї або іншої виборчої системи або окремих її елементів, за умови дотримання суб'єктивних виборчих прав та принципів виборчого права в об'єктивному розумінні.

Так, ЄСПЛ у справі «Герст проти Сполученого Королівства (№2)» від 6 жовтня 2005 року № 74025/01¹ наголосив, що у сучасному демократичному світі існує безліч способів організації та дії виборчих систем і безліч відмінностей, зокрема, в історичному розвитку, культурі та політиці європейських держав, саме тому кожна держава має право формувати власне бачення демократії (п. 61).

Рішення «Юмак та Садак проти Туреччини» (від 08 липня 2008 року, скарга № 10226/03)² стосувалось 10% легального виборчого бар'єру в Туреччині, який є одним з найвищих у світі на загальнодержавному рівні. Його впровадження у 2002 році ча-

¹ Case of Hirst v. The United Kingdom (No. 2). Application no. 74025/01. 6 October 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D,%22itemid%22:%7B%22001-70442%22%7D%7D>

² Case of Yumak and Sadak V. Turkey. Application no. 10226/03. 8 July 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%7B%2210226/03%22%7D,%22tabview%22:%7B%22document%22%7D,%22itemid%22:%7B%22001-87363%22%7D%7D>

сто пов'язують із бажанням влади перешкодити курдській партії отримати представництво¹. Заявителі по справі балотувались як кандидати від політичної партії, яка в одній з провінцій набрала 45.95% голосів, хоча в масштабі всієї країни – лише 6.22% (що на той момент в більшості європейських держав, окрім хіба що Ліхтенштейну, дозволило б «пройти» до парламенту, оскільки на загальнодержавному рівні легальний бар'єр для партій закріплювався не вище 5%). Загалом із 18 партій, які брали участь у тих виборах, 10-відсотковий бар'єр змогли подолати лише дві.

З точки зору впливу на результати голосування – чим вищий легальний бар'єр, тим менш сприятлива система для малих партій і більша кількість втрачених голосів (наприклад, у Греції з 1971 по 1985 роки застосовували невинувато високий 17-ти відсотковий бар'єр²); низький легальний бар'єр або його відсутність сприяють більшій фрагментації парламенту (у Південно-Африканській Республіці в 1994 році не було законодавчо встановленого виборчого бар'єру й Африканська християнсько-демократична партія виборола 2 місця з 400, отримавши лише 0,45% голосів на загальнонаціональних виборах³).

І хоча загалом, як зазначає Яннік Лецуєр (Yannick Lécuyer) «Суд, здається, надає явну перевагу виборчим бар'єрам, які сприяють політичному плюралізму та широкому представництву»⁴, у даній справі проти Туреччини порушень ст. 3 Першого протоколу Конвенції визнано не було. Суд погодився з органами Ради Європи, що 10-ти відсотковий виборчий бар'єр вбачається надмірним, оскільки позбавляє значну частину виборців власних представників (на виборах 3 листопада 2002 року це близько 14.5 млн. голосів або 45.3%) та змушує політичні партії вдаватися до стратегій, які не йдуть на користь ясності виборчого процесу.

¹ Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 3-є, випр. і доповн. Київ: Логос, 2016. С. 249.

² Таагепера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем. *Политические исследования*. 1997. №3. С. 135.

³ Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. С. 286.

⁴ Lécuyer Y. The right to free elections. Strasbourg: Council of Europe, 2014. P. 84.

Мова йде про дві технології – висування незалежних кандидатів та вступ до коаліції з іншими партіями. Хоча першу можна назвати «висування незалежних кандидатів за підтримки партії», а друга вимагала використання політичних технологій обходу заборони участі у парламентських виборах законних коаліцій, все-таки вони мали свій успіх щодо окремих суб'єктів виборчого процесу у конституційній практиці Туреччини.

Однак, комплексно оцінивши політичну ситуацію, яка склалась на виборах (економічна і політична кризи, землетруси, той факт, що кількість голосів поданих за кандидатів, які не пройшли до парламенту на виборах у Туреччині до 1999 року, ніколи не перевищувала 19.4% тощо), Суд підкреслив невпевненість, що даний бар'єр торкнувся сутності прав, гарантованих ст. 3 Першого протоколу, а відтак не вбачав її порушення.

Така позиція є дискусійною, адже в боротьбі за суб'єктивні виборчі права ЄСПЛ дуже критично ставиться до їх порушень навіть в одиничних випадках, які стосуються незначної кількості осіб (так було у справах «Танасе проти Молдови» від 27 квітня 2010 року № 7/08¹, «Азіз проти Кіпру» від 22 вересня 2004 року № 69949/01² та ін.). В той же час, нівелювання голосів 45.3% виборців (майже половини електорату) не дало підстав Суду вважати порушенням принцип вільного вираження думки народу, який прямо визначений у ст. 3 Першого протоколу Конвенції.

В той же час, у справі «Метьюз (Matthews) проти Сполученого Королівства» від 18 лютого 1999 року № 24833/94³ ЄСПЛ підкреслив, що обрання виборчої системи, за допомогою якої забез-

¹ Case of Tănase v. Moldova. Application no. 7/08. 27 April 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22T%C4%83nase%20v.%20Moldova%22%5D%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-98428%22%5D%7D>

² Case of Aziz v. Cyprus. Application no. 69949/01. 22 September 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%2269949%22%5D%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-61834%22%5D%7D>

³ Case of Matthews v. The United Kingdom. Application no. 24833/94. 18 February 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2224833%22%5D%22%22itemid%22:%5B%22001-58910%22%5D%7D>

печується вільне вираження думки народи у виборі законодавчого органу, є питанням, де держава наділена широкою свободою розсуду незалежно від того буде ця система пропорційною, мажоритарною чи будь-якою іншою. Проте у цій справі заявника було позбавлено можливості виразити свої погляди шляхом обрання членів Європейського парламенту, незважаючи на той факт, що, як було визнано Судом, законодавство, яке приймається Європейським співтовариством, становить частину законодавства Гібралтару і заявник безпосередньо підпадав під його дію. Заявникові було відмовлено у здійсненні права на участь у виборі законодавчого органу, яке гарантується ст. 3 Протоколу № 1, відповідно ЄСПЛ встановив порушення цього положення (п. 64, 65).

Справа «Гросару проти Румунії» від 2 червня 2010 року № 78039/01¹ була пов'язана з особливостями конституційного регулювання виборчих систем в Румунії. У 21 сторіччі демократичні країни (особливо на європейському континенті) активно сприяють різного роду гарантіями (в тому числі й виборчими) забезпеченню прав національних меншин та гендерної рівності. Останнє є позитивними заходами і сприяє збалансованому представництву (виборчі цензи, які обмежували політичні права жінок зникли не так давно, для прикладу у Швейцарії це відбулось лише у 1971 році²). Однак, в даному випадку справа торкалась прав національних меншин, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 59 Конституції Румунії (у редакції на момент виникнення спору, нині це положення закріплено у ч. 2 ст. 62 Конституції Румунії³) «організації громадян, які належать до національних меншин та не набрали під час виборів достатню кількість голосів для представництва в Парламенті, мають право на одне депутатське місце кожна, за умов, визначених виборчим законом».

¹ Case of Grosaru v. Romania. Application no. 78039/01. 02 June 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%22document%22%2C%22itemid%22:%22001-97617%22%7D>

² Марцеляк О. Гендерна політика у зарубіжній та вітчизняній виборчій практиці / О. Марцеляк // Вісник центральної виборчої комісії №3 (13) 2008 р. - С. 92

³ Romania Constitution. 1991 (rev. 2003). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003?lang=en

ЄСПЛ звернув увагу на рекомендації щодо виборчих систем:

- одномандатні округи повинні забезпечити достатнє представництво національних меншин, де вони сконцентровані територіально;

- система пропорційного представництва, в яких підтримка політичної партії відображається пропорційно місцям у законодавчому органі, може сприяти національним меншинам;

- деякі форми преференційного голосування, де виборці можуть ранжувати кандидатів, здатні сприяти представництву меншин та міжобщинному співробітництву;

- нижчі виборчі бар'єри для представництва у законодавчому органі можуть сприяти залученню національних меншин до врядування (п. 25).

Заявник був висунутий кандидатом на місце, яке представляло італійську меншину – «Італійське земляцтво Румунії». Хоча він виявився кандидатом, який отримав більше всього голосів, місце в парламенті було передано іншому члену цієї організації. Загалом суд встав на сторону заявника, оскільки з процедури розподілу мандату не було зрозуміло, який критерій представництва необхідно враховувати – місцевий чи національний? І хоча сьогодні ці питання врегульовані законодавством Румунії, дана справа нагтовхує на декі роздуми.

Не один рік в Україні активно обговорювалась доцільність впровадження, так званої, пропорційної системи з відкритими списками, за якої виборці зможуть віддавати голоси персоналізовано за конкретних членів партій. Цілком логічно, що така система є руйнівною для практики «продажу» місць в списках і загрозливою для «лідерів» партії, які можуть отримати меншу підтримку порівняно зі своїми однопартійцями. З метою уникнення останнього явища, в окремих законопроектах, які були подані до Верховної Ради України, пропонувалось передбачити можливість «фіксації» певної кількості членів партії (наприклад, 5 членів відповідно до законопроекту В. Стретовича і В. Марущенко № 3210, стільки ж відповідно до законопроекту І. Кріля № 3209). У початковій редакції Виборчого кодексу України була передбачена «фіксація» 10-ти перших місць, однак після застосування права вето Президентом України у чинній редакції Вибор-

чого кодексу України передбачено існування 9-ти, так званих, «гарантованих місць» у загальнодержавних списках політичних партій (ч. 1 ст. 186). Такі кандидати отримують депутатські мандати лише за умови подолання партією 5-відсоткового бар'єра і до них не застосовується порядок розподілу мандатів, передбачених для усіх інших кандидатів. Лише після розподілу 9-ти гарантованих мандатів розподіл проводиться на демократичних засадах – залежно від рівня підтримки електорату (хоча і тут, в контексті положень ч. 2 ст. 185 ВК України, з певними застереженнями, про що буде більш детально зазначено у розділі 3.3.). Можна зауважити, що Закон України «Про місцеві вибори» 14.07.2015 № 595-VIII передбачав поняття «кандидата у депутати, який не закріплений за територіальним виборчим округом» і так само отримував право на мандат позачергово, незалежно від кількості отриманих голосів.

Аналіз положень українського виборчого законодавства, у тому числі в контексті дотримання принципу правової визначеності як складової верховенства права, буде проведено нижче у розділі 3. Аналогія з вищезазначеною справою «Гросару проти Румунії» полягає в наступному: при використанні пропорційної виборчої системи із відкритою структурою бюлетеня (партійними списками), розподіл мандатів між кандидатами в середині списку може відбуватись із необґрунтованим ігноруванням результатів волевиявлення виборців. У справі «Гросару проти Румунії» основна претензія стосувалась саме принципу правової визначеності (оскільки Суд акцентував увагу на відсутності належного правового регулювання та роз'яснення з боку компетентних органів). На жаль, ЄСПЛ змістовно не торкнувся змістовно підходу щодо такого розподілу, з позиції матеріального права. Адже така, на перший погляд, незначна річ, як забезпечення можливості фіксації кандидатів у списках (без належного правового обґрунтування на кшталт забезпечення прав національних меншин чи гендерного балансу), на наше переконання, не узгоджується з ідеєю народовладдя та порушує принцип рівного виборчого права.

Звісно, у такому випадку може виникнути питання про відповідність стандартам демократичних виборів системи «закритих списків» загалом, де партія розподіляє всі мандати всередині спи-

ску на власний розсуд. Однак, саме по собі використання системи «закритих списків» Суд не вважає порушенням ст. 3 Першого протоколу, про що було зазначено в рішенні «Сацдоманно та інші проти Італії» від 13 березня 2012 року № 11583/08¹. Проте її доцільність часто обґрунтовують (хоча стосовно України аргументів проти ми вбачаємо набагато більше) спрощенням процедури голосування та встановлення результатів виборів.

Варто звернути увагу, що ЄСПЛ у окремих рішеннях використовує термін «виборча система» («electoral system») у більш широкому розумінні, ніж ми у цьому дослідженні. Для прикладу, у справі «Давидов та інші проти Росії» від 30 травня 2017 року № 75947/11² суд вживав термін «виборча система» у контексті процесу підрахунку голосів виборчими комісіями та процедури розгляду ними скарг (п. 86, 299, 328). Оскільки для цілей нашої роботи обрано вузьке розуміння поняття «виборча система» (що було зазначено у розділах 1.1. та 1.2.), справи із її широкою інтерпретацією ми не застосовували.

1.3.2. Вимоги щодо виборчих систем у міжнародних договорах та актах «м'якого» права

Окрім Ради Європи існують й інші міжнародні організації, в документах яких закріплені стандарти щодо виборчих систем.

Однією з таких є Організація Об'єднаних Націй (далі ООН). Як зазначає С. Г. Серьогіна, на сьогодні первинний базовий рівень європейських виборчих стандартів становлять вимоги міжнародних актів універсального характеру. Насамперед, йдеться про Загальну декларацію прав людини, затверджену Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, вихідні положення якої були уточ-

¹ Giacomo Francesco SACCOMANNO et autres contre l'Italie et 16 autres requêtes (voir liste en annexe). Requête no 11583/08. 13.03.2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%2211583/08%22\],%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-110318%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%2211583/08%22],%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-110318%22]})

² Case of Davydov and others v. Russia. Application no. 75947/11. 30 May 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-173805%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-173805%22]})

нені й конкретизовані у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, прийнятому в 1966 році і чинному з 1976 року¹.

В міжнародному праві норми, що стосуються проведення виборів, є похідними від загальноновизнаного права громадянина на участь у веденні державних справ². Це право вперше чітко сформульовано у ст. 21 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля має знаходити своє відображення у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування». В преамбулі підкреслюється, що Декларація є стандартом, до якого повинні прагнути всі народи і держави.

Стосовно Міжнародного пакту про громадянські та політичні права можна констатувати, що положення ст. 25 є схожим: «Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців».

Як бачимо, у зазначених документах закріплені універсальні принципи, окремі з яких можуть бути поширені й на інститут виборчої системи. Проте, якщо положення Конвенції деталізуються правовими позиціями ЄСПЛ, то ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права була роз'яснена у Загальному коментарі Комітету ООН з прав людини на 57 сесії 1996 року. В цьому документі Комітет ООН з прав людини все-таки звернув увагу на питання виборчої інженерії, зазначивши у п. 21: «Хоча

¹ Сergyоїна С. Г. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України. *«Вісник Центральної виборчої комісії»*. №1(7). 2007. С. 39.

² Ільченко І. М. Виборчі права людини в контексті імплементації міжнародних стандартів виборів. *Наукові записки НаУКМА (Юридичні науки)*. 2006. С. 186.

даний Пакт не містить вимог щодо встановлення певної системи виборів, зміст ст. 25 зобов'язує держави-учасниці встановлювати виборчі системи, які відповідали б вимогам, що містяться у ст. 25 і гарантували свободу волевиявлення виборців. Принцип «одна особа – один голос» повинен застосовуватись у межах будь-якої виборчої системи. «Голос» однієї особи повинен бути рівним із «голосом» іншої особи. Розмежування виборчих округів та метод розподілу голосів не повинні спотворювати волевиявлення виборців чи дискримінувати ту або іншу групу і не повинні необґрунтовано виключити чи обмежити право громадян вільно обирати їх представників».

В даному випадку, Комітет ООН з прав людини деталізував деякі положення щодо виборчих систем, зазначив вимоги стосовно розмежування виборчих округів та формул («методу розподілу голосів»). Окрім цього, було наголошено на принципі «один виборець – один голос». Проте щодо останнього варто зазначити три тези:

1. Даний принцип не означає, що виборці не можуть мати більше одного голосу. Кількість голосів виборців, форма вираження і навіть початкова «вага» визначаються структурою виборчого бюлетеня (змінним елементом виборчої системи). Значна кількість виборчих систем (в тому числі «паралельна», яка тривалий час застосовувалась на парламентських виборах в Україні) не могли б бути застосовані, якби у виборця був лише один категоричний голос. Крім того, поширеною є практика одночасного проведення виборів до декількох органів. Принцип «один виборець – один голос» варто розглядати з точки зору рівності суб'єктивних прав. Тому, якщо виборча система передбачає можливість подачі більш ніж одного голосу, то вона повинна бути забезпечена всім виборцям в однаковій мірі. Порушення цього стандарту прослідковувалось у положенні ч. 10 ст. 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI, відповідно до якого «Виборець, який проживає або на день проведення голосування на виборах депутатів перебуває на території іноземної держави, а також громадянин України, якому тимчасово змінено місце голосування (без зміни виборчої адреси) на іншу виборчу дільницю поза межами одномандатного округу, до якого такий виборець віднесений на підставі відомостей Державного реєстру

виборців про його виборчу адресу, має право голосу на виборах депутатів лише у загальнодержавному окрузі. Реалізація цього права забезпечується включенням виборця до списку виборців на відповідній виборчій дільниці із зазначенням, що такий виборець отримує лише бюлетень для голосування у загальнодержавному окрузі». Проблема порушення стандарту рівного виборчого права у контексті однакової кількості голосів ще більше актуалізувалась після тимчасової окупації частини території України у 2014 році та появи категорії внутрішньо переміщених осіб згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII. І хоча після запровадження механізму зміни виборчої адреси у ч. 3 ст. 8 Закону України «Про Державний реєстр виборців» від 22.02.2007 № 698-V цю проблему було частково вирішено, проте положеннями ВК України передбачено спеціальну структуру виборчого бюлетеня для виборців, які голосують у закордонному окрузі, що може розглядатись як порушення принципу рівного виборчого права та буде детальніше описано нами у розділі 3.3.3.

2. Кількість голосів, які може подати виборець, варто відрізнити від їхньої «ваги». Саме на цей аспект принципу рівності звернув увагу ЄСПЛ у згаданому вище рішенні «Матьє Моан і Клерфейт проти Бельгії», де було зауважено, що принцип рівності всіх громадян під час реалізації права голосу і права висувати власну кандидатуру на виборах не означає однакової «ваги» бюлетенів та рівності шансів кандидатів на перемогу, адже за будь-якої виборчої системи неможливо уникнути феномену «втрачених голосів». Тут можна прослідкувати розходження з «Декларацією про критерії вільних і справедливих виборів», прийнятою на 154-й сесії Ради Міжпарламентського Союзу (членом якого є Україна¹), в п.п. 6 п. 2 якої зазначено: «Кожен виборець має право здійснити на рівній основі з іншими виборцями своє право, причому його голос має таку ж вагу, як і голоси інших виборців». І, хоча така вимога повинна бути, свого роду, орієнтиром, – однак досягнення абсолютно однакової «ваги» голосів всіх виборців є малоімовірною (лише за збігом явки та профілів голосування).

¹ Members of the International organization of Parliaments. URL: <http://www.ipu.org/english/membshp.htm>

3. Забігаючи наперед зазначимо, що виборчі формули можуть застосовуватись на двох стадіях – для пропорційного розподілу мандатів між виборчими округами та для розподілу мандатів за результатами голосування. Зміна «ваги» голосу може відбуватись на обох із них. Однак, в першому випадку нерідко встановлюються додаткові вимоги врахування географічних, адміністративно-територіальних, історичних особливостей, компактного розміщення національних меншин тощо. Все це може призводити до підвищення рівня диспропорційності. І, якщо зміну «ваги» голосу на другій стадії ЄСПЛ справедливо вважає неминучим явищем, а тому часто залишає широку дискрецію щодо обрання виборчих формул, то щодо першого – висловлюється більш критично.

Дві сторони принципу рівності виборчих прав називають у літературі формальним (щодо рівної кількості голосів) та матеріальним (щодо рівної «ваги» голосу) аспектами рівності¹. Таке його розуміння підтримано Конституційним Судом України, який у справі про вибори народних депутатів України від 26.02.1998 № 1-рп/98² зазначив: «Цей принцип забезпечується не тільки рівними для всіх громадян засадами участі у виборах та наявністю у них рівної кількості голосів, а також юридично рівним впливом цих голосів на результати виборів».

Отже, принцип рівності виборчих прав можна розглядати в формальному та матеріальному аспектах. Обидві складові є важливими, а тому порушення будь-якої з них варто оцінювати комплексно, з точки зору відповідності міжнародним стандартам та впливу на результат волевиявлення. Водночас, щодо зміни «ваги» голосу на стадії формування округів та застосування формул встановлення результатів виборів спостерігаються відмінності у правовому регулюванні. Адже в першому випадку ЄСПЛ висловлюється більш категорично, існують рекомендації максимально припустимих відхилень пропорційності в Кодексі належної практики у виборчих справах, в той час як у другому – Суд залишає

¹ Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 2018. С. 319

² Рішення Конституційного суду України від 26.02.1998 № 1-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98#Text>

широку дискрецію і відсутні будь-які конкретні вимоги щодо застосування тих чи інших формул. Щодо коментаря Комітету ООН з прав людини, як зазначає М. А. Бучин, «норма про принципи формування виборчих округів та метод розподілу голосів об'єктивно мають доволі загальний характер і не містять конкретних пропозицій щодо застосування на практиці»¹.

Також Комітет ООН з прав людини у п. 22 зазначеного Коментаря до ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлює обов'язок держав-учасниць зазначати у звітах:

1. Яких заходів було вжито для того, щоб гарантувати справжні, вільні та періодичні вибори, та як їх виборча система або системи гарантують та забезпечують вільне волевиявлення виборців.

2. Опис виборчої системи та пояснення того, яким чином різні політичні погляди суспільства представляються у виборних органах.

3. Опис законодавства та процедур, які гарантують, що право голосу може фактично вільно реалізовуватись всіма громадянами, та пояснення, яким чином таємність, безпека та правомірність процедур голосування гарантовані законом. Інформацію щодо практичного впровадження цих гарантій у період, за який написано звіт.

Остання вимога безпосередньо не стосується виборчих систем, проте ми зазначили її не випадково. Адже Комітет ООН з прав людини, можливо нецілеспрямовано, проте виділив поняття «фактичної» вільної реалізації права голосу (в оригіналі «right to vote can in fact be freely exercised by all citizens»). Очевидно, що тоді існують норми та процедури, які опосередковано впливають на реалізацію виборчих прав. На нашу думку, саме до останніх й можна віднести інститут виборчої системи.

Встановлення дискримінаційних виборчих цензів, фальсифікація підрахунку голосів, недотримання таємниці голосування тощо – це порушення демократичних вимог виборів, які «лежать на поверхні» та, як правило, можуть бути однозначно оцінені на предмет відповідності принципам права, міжнародним стандартам або

¹ Бучин М. А. Правове регулювання демократичних принципів виборів: міжнародний досвід. *Nova Ukraina: Zeszyty historyczno-politologiczne*. Kraków-Przemyśl, 2012. №12. С. 100.

національному законодавству. З іншого боку: встановлення високих легальних бар'єрів, різного роду привілеїв для кандидатів у списку партії; використання виборчих формул, які призводять до значної втрати голосів і, як наслідок, диспропорційності представництва, проблема різної «ваги» голосів виборців та багато інших особливостей виборчих систем, детальні характеристики яких ми розглянемо окремо, безпосередньо не впливають на процес подачі голосу. Проте, за результатом застосування, вони можуть спотворювати результат волевиявлення та опосередковано порушувати суб'єктивні права у не менш значній мірі.

Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру (далі Копенгагенський документ) Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995 року перейменовано в Організацію з безпеки і співробітництва в Європі) частково повторює принципи розглянутих актів (вільні, періодичні вибори, таємне голосування, рівність виборчих прав тощо), однак містить й спеціальні положення. До таких можна віднести п. 7.2, де закріплено обов'язок держав-учасниць «передбачити, щоб усі мандати, принаймні в одній палаті національного законодавчого органу, були об'єктом вільного змагання кандидатів під час всенародних виборів».

На нашу думку, вказане положення доцільно вважати уточнюючим щодо принципу рівності кандидатів на виборні посади. Останнє може стосуватись й рівних можливостей для агітації, реєстрації, недопущення застосування адміністративного ресурсу, чесного підрахунку голосів тощо. Проте, як зазначено в пояснювальній доповіді Кодексу належної практики у виборчих справах, такі положення є основоположними принципами, які складно поставити під сумнів. А науковці Р. Таагепера і М. Шугарт наголошують: «Результати виборів залежать не тільки від народного волевиявлення, а й від правил розподілу мандатів»¹. І такі правила часто не можуть бути однозначно оцінені. Тому для належної реалізації пасивного виборчого права недостатньо формального забезпечення права балотуватись на виборах. Важливо й те, яким чином буде визначатись переможець виборів (здійснюватись розподіл мандатів).

¹ Таагепера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем. *Полис. Политические исследования*. 1997. №3. С. 115.

У п. 7.8 Копенгагенського документу передбачено зобов'язання забезпечити належний вступ на посаду кандидатів, які отримали необхідну кількість голосів. Проте, така «необхідна кількість» – не фіксована сума. В найпростішому випадку – відсоткове відношення (формули відносної більшості), а складніші передбачають поетапні математичні операції (формули «миттєвого поетапного голосування», «єдиного перехідного голосу», «найбільшого середнього» тощо). Конструюючи виборчу систему законодавець не просто визначає ту «планку», досягнення якої гарантує кандидату отримання мандата, – легалізується цілий комплекс операцій, виконання яких визначатиме переможця (або переможців) виборів, що вже за своєю суттю може становити загрозу для принципу «вільного змагання кандидатів під час всенародних виборів».

Звісно, під час аналізу міжнародних стандартів щодо виборчих систем неможливо обійти увагою доповіді, висновки, резолюції та рекомендації органів Ради Європи (членом якої з 1995 року є Україна), насамперед Європейської Комісії за демократію через право (Венеціанської Комісії). Ми вже частково торкались одного з найбільш комплексних та детальних актів – Кодексу належної практики у виборчих справах. Було зазначено положення п.п. 4. п. 2 (щодо широкої дискреції держав у обранні виборчих систем, за умови дотримання інших стандартів) та п.п. 4.2.2 п. 1 (щодо максимально припустимого відхилення норм розподілу округів). Також ми розкрили принцип рівності, який закріплений у п.п. 2.1 п. 1 Кодексу. Водночас, деякі положення залишились поза увагою. Окрім власне Кодексу, як приклад, Венеціанська комісія на 52-й сесії 18-19 жовтня 2002 року ухвалила пояснювальну доповідь, з якої також варто виділити декілька тематичних положень.

Так, у п.п. 1. п. 3.2 р. 1 Кодексу наголошується, що процедура голосування має бути простою.

В теорії колективного прийняття рішень часто пропонують досить прогресивні процедури голосування (з точки зору математичної справедливості). З іншого боку, вони можуть бути дуже складні для сприйняття та реалізації («метод Ненсона», «метод Шульце», «метод Міка» тощо). І, якщо обґрунтування на кшталт складності обрахунків з розвитком комп'ютерних технологій від-

ходять на другий план, все-таки для оцінки ефективності виборчу систему повинні розуміти суб'єкти виборчого процесу.

Окрім того, структура виборчого бюлетеня, як і його форма, не повинна надто ускладнювати волевиявлення електорату. За даними ЦВК в Україні, понад 2 мільйони голосів виборців залишились неврахованими на місцевих виборах 2020 року. В окремих областях частка недійсних бюлетенів складала понад 11% (11,29% у Чернівецькій області, 11,16% у Закарпатській області), найменше ж помилок під час заповнення бюлетенів для волевиявлення допускали виборці у Харківській області, проте навіть там частка становила 5,38% або 103 тис. 400 бюлетенів. Такі помилки при заповненні були зумовлені у більшій мірі складним змістом та структурою бюлетенів, на чому наголошувала у своєму повідомленні й Центральна виборча комісія¹, а складність останніх, у свою чергу, обумовлена зміною виборчих систем у зв'язку із набуттям чинності ВК України. Тому під час аналізу різних виборчих формул ми будемо оцінювати їх, в тому числі, з точки зору простоти застосування органами адміністрування виборів та розуміння суб'єктами виборчого процесу.

Звертається увага у п. 13 пояснювальної доповіді й на питання «виборчої геометрії», «джеррімендерингу» (штучної зміни меж округів на користь окремого кандидата).

Ще одна рекомендація, порушенням якої час від часу «грішить» український законодавець, закріплена у п.п. в. п. 2. р. 2 Кодексу: «Основні елементи виборчого права, зокрема виборчу систему, склад виборчих комісій і визначення меж виборчих округів не можна переглядати менш як за рік до проведення виборів». Закон України «Про вибори народних депутатів» від 17.11.2011 № 4061-VI та Закон України «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 № 595-VIII (особливо складною для сприйняття суспільством була виборча система на місцевих виборах в багатомандатних округах²)

¹ Понад два мільйони голосів виборців залишились неврахованими на місцевих виборах-2020. Центральна виборча комісія. 2021. URL: <https://cvk.gov.ua/novini/ponad-dva-milyoni-golosiv-vibortsiv-zalishilis-nevrahovanimi-na-mistsevih-viborah-2020.html>

² Виборча система залишається загадкою для більшості українців, - опитування. 2015. URL: http://ukr.lb.ua/news/2015/10/13/318389_viborcha_sistema_zalishaietsya.html

були прийняті менш ніж за 1 рік до виборів, а так само як і Виборчий кодекс України був прийнятий та суттєво змінений (відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» від 16.07.2020 № 805-IX) менш як за рік до місцевих виборів 2020 року.

Негативним фактором є й часті зміни виборчих систем. У п. 63 пояснювальної доповіді зазначено: «Часта зміна норм, особливо складних, може ввести виборця в оману. Насамперед, це призводить до того, що виборці роблять висновок, нібито виборчий закон є лише інструментом у руках влади, і що їх власний голос мало впливає на результати виборів». Не буде відкриттям той факт, що в Україні з моменту здобуття незалежності лише на парламентському рівні застосовувались 4 виборчі системи. Регулярних змін зазнають виборчі системи на місцевих виборах. Відносно стабільним залишається лише законодавство щодо виборів Президента.

Важливе пояснення стосується маніпулятивного потенціалу виборчих систем, які, як ми зазначали вище в аспекті коментарів Комітету ООН з прав людини, порівняно з основоположними принципами є більш складними для сприйняття та оцінки.

Так, у п. 64 пояснювальної доповіді вказано: «Однак на практиці захисту потребує не стільки стабільність основоположних принципів, бо їх, власне, ніхто особливо під сумнів не ставить, скільки стабільність деяких спеціальних норм виборчого законодавства, зокрема тих, що регулюють саму виборчу систему, склад виборчих комісій і визначення меж виборчих дільниць. Найчастіше, обґрунтовано чи ні, вважається, що на результати виборів впливають саме ці три елементи, тому слід запобігати не лише маніпулюванню в інтересах партії при владі, але й навіть натяку на будь-які маніпуляції».

Щодо наслідків «нестабільності» правового регулювання питань виборчої інженерії у п. 65 пояснювальної доповіді наголошено: «Проблема полягає не в тому, що не можна змінювати виборчу систему – завжди є можливість зробити її більш досконалою, а в тому, що не можна робити це часто і напередодні (менш як за рік до) виборів. Бо навіть коли не стоїть мета свідомого маніпулю-

вання, це створює враження, що зміни продиктовані прямими політичними інтересами партії влади».

Варто зауважити, що нам імпонує підхід А. Є. Любарєва, який пропонує відійти від політизованості в оцінці виборів, особливо з використанням таких двозначних та невизначених способів їх оцінки як «демократичні – недемократичні», «легітимні – нелегітимні» тощо, і давати оцінки виконання державою кожного конкретного принципу¹. Тому ми не торкались змісту деяких широких категорій, на кшталт «справжніх» (п. 6 Копенгагенського документу), «нефальсифікованих» (ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права), «справедливих» (п. 1 Декларації про критерії вільних і справедливих виборів) виборів.

Проте, в аспекті виборчої інженерії, заслуговує на увагу принцип «відповідності результатів виборів волі народу». Він логічно впливає з загального концепту, який був виділений Ю. М. Тодікою: «Демократичною варто вважати ту державу, устрій та діяльність якої відповідає волі народу, загально визнаним правам і свободам людини і громадянина. Джерело влади такої держави – народ»².

На виборчу систему даний принцип був екстрапольований російською некомерційною науково-дослідницькою організацією «Незалежний інститут виборів» на базі положень п. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини («Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна знаходити своє вираження в періодичних і нефальсифікованих виборах...»), п. 6 Копенгагенського документу («Воля народу, виражена вільно і під час періодичних і справжніх виборів, є основою влади та законності будь-якого уряду»), п. 1 Декларації про критерії вільних і справедливих виборів («В будь-якій державі повнота влади може походити лише з волевиявлення народу, вираженого на справжніх, вільних і справедливих виборах...») тощо. Із вказаних положень можна зробити висновок, що держава повинна намагатись встановити для виборів до законодавчих органів влади таку виборчу систему, яка б дозво-

¹ Любарев А. Е. Проблемы систематизации международных избирательных стандартов. *Московский журнал международного права*. 2009. №3. С. 8.

² Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины: учеб. пособие. Харьков: Факт, 1999. С. 39.

лила адекватно відображати волю електорату у складі представницького органу¹.

Група експертів Бюро по демократичним інститутам і правам людини ОБСЄ виділяють схожу вимогу «репрезентативності» (хоча зазначений термін, на нашу думку, краще використовувати для позначення співвідношення частки «врахованих» та «втрачених» голосів). Беручи до уваги рішення по справам «Х. проти Сполученого королівства» та «Ліберальна партія проти Сполученого королівства» експерти Бюро підкреслюють, що Європейська комісія по правам людини відмовилась визнавати нерепрезентативним результати виборів в одномандатних округах внаслідок непропорційності присуджених мандатів отриманим голосам. Проте, незважаючи на відсутність чіткого юридичного визначення репрезентативності результатів виборів, більш широкі інтерпретації легітимності, включаючи ті, що передбачаються параграфом 6 та іншими параграфами Копенгагенського документа, дозволяють застосувати вказану вимогу до виборчої системи, яка серйозно спотворює результати виборів².

Зазначений принцип в Україні набув форми юридичної позиції Конституційного Суду України, який у рішенні від 21.12.2017 № 3-р/2017 (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії)³ зазначив: «Верховна Рада України, здійснюючи відповідне правове регулювання, не може спотворювати чи скасовувати виборчі права громадян України і має забезпечити умови для здійснення ними вільного волевиявлення, а також повагу до результатів такого волевиявлення як демократичного вибору громадян України» (абз. 2 п.п. 2.3 п. 2). Детальніше щодо згаданого рішення та «відповідності результатів волевиявлення демократичному вибору громадян України» буде зазначено у розділі 3.2.3.

¹ Автономов А. С. Аналитический доклад «Российские выборы в контексте международных избирательных стандартов». *Независимый институт выборов*. URL: <http://www.vibory.ru/Publikat/RVKMIS/dokl-2-6.htm>

² Существующие обязательства по проведению демократических выборов в государствах-участниках ОБСЕ. 2003. URL: <http://www.osce.org/node/13957>

³ Рішення Конституційного суду України від 21.12.2017 № 3-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text>

Загальний підсумок аналізу міжнародних актів та джерел «м'якого права» щодо питань виборчої інженерії ми відобразили у формі порівняльної таблиці (див. додаток 2 «Принципи, вимоги та рекомендації щодо виборчих систем у міжнародних договорах та актах «м'якого права»). Як висновок можна констатувати відсутність у міжнародних актах прямих вимог щодо конкретних типів виборчих систем, позицію щодо широкої дискреції у їх виборі державами, яку займають міжнародні установи. Такий стан речей є наслідком неоднозначності впливу виборчих систем, на чому наголошували органи Ради Європи та, опосередковано, Комітет ООН з прав людини. Водночас, це не виключає можливості правової оцінки виборчої системи. Існують окремі рекомендації, вимоги та принципи у сфері виборчої інженерії, серед яких:

- принцип рівного виборчого права (активного матеріального, активного формального, пасивного);
- принцип відповідності результатів виборів волі народу або вимога репрезентативності;
- вимоги щодо поділу округів;
- вимога встановлення простої процедури голосування;
- заборона негативної дискримінації та рекомендації щодо сприяння окремим групам (гендерним, національним меншинам);
- недопустимість частої зміни виборчих систем та їх зміни напередодні виборів¹.

¹ Мохончук Б. С. Вплив норм «м'якого права» на формування демократичної виборчої системи. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 1. С. 127–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_1_24

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ

2.1. Характеристика виборчого округу як комплексного елементу виборчої системи

В сучасних умовах важко обмежити ті чи інші суспільні явища предметом вивчення однієї з існуючих наук. Не є виключенням і виборча система.

Щодо останньої, можна зустріти словосполучення В. М. Шаповала, який охарактеризував пов'язану сферу суспільних відносин «юридизованою політикою»¹. Не применшуючи значення політичної складової, на нашу думку, виборчу систему радше іменувати «юридично легалізованою політичною математикою». Адже без окремих рис вона не відрізнятиметься від звичайного обчислювального механізму. Такими ознаками є:

- її загальна мета, яка відповідає аналогічній в інституті виборів – утвердження ідеї народовладдя;
- формою практичної реалізації такої мети для виборчої системи є формування представницьких органів (передача їм мандата довіри) шляхом артикуляції інтересів народу або територіальної громади;
- три операнди виборчої системи – голоси, кандидати та мандати формуються політико-соціальними суб'єктами;
- відсутність ознак транзитивності в політичних вподобаннях виборців;
- елементи виборчої системи перебувають у тісному взаємозв'язку із умовами держави конкретного історичного періоду;
- виборча система юридично легалізується і повинна відповідати нормам та принципам права.

Все інше стосується математичних методів розподілу мандатів між кандидатами відповідно до поданих голосів. По суті, констру-

¹ Шаповал В. М. Проблема демократичності виборчої системи у контексті рішення конституційного суду України. *Вибори та демократія*. 2008. №4. С. 83.

ювання виборчої системи – це процес вибору операцій та параметрів (для простоти будемо вживати термін «операції», оскільки їх застосування вимагає встановлення параметрів), за допомогою яких здійснюється обробка зазначених операнд в умовах тієї або іншої держави. Поглянувши на імена науковців, які формували базу таких методів обробки – Едуард Гагенбах-Бішофф, Генрі Річмонд Друп, Томас Хейр, Віктор д'Ондт, Андре Сен-Лагю та ін., можна констатувати, що більшість з них були відомими математиками.

Питання про те, які операції віднести до вказаного алгоритму і, відповідно, які з них можна вважати елементами виборчої системи, – не вирішено й до сьогодні. Звісно, існують окремі елементи, належність яких до складу виборчої системи є майже аксіоматичною. Проте окремі з них, як, наприклад, розмір виборчого округу (не в сенсі магнітуди) – виглядають доволі дискусійними. І для визначення більш-менш повного переліку розглядуваних операцій необхідна їх відповідність критерію системності, на якому наголошує М. В. Афанасьєва, зазначаючи: «Виборча система представляє собою сукупність елементів, що взаємодіють між собою, у кожного елемента системи своє функціональне призначення і всі вони разом є достатніми та необхідними для досягнення цілі, що стоїть перед системою»¹.

Математично це означає, що вказані операції призводять до встановлення результатів виборів шляхом розподілу трьох операнд – голосів, кандидатів та мандатів. Тому елементом виборчої системи можна вважати будь-яку операцію, яка відповідає таким вимогам:

- нормативно закріплена (оскільки виборча система є, насамперед, правовим інститутом);
- впливає на параметри або порядок розподілу трьох операнд – кандидатів, голосів та мандатів;
- здійснює безпосередній і об'єктивний вплив на результат голосування.

Вони формують певний алгоритм, який можна оцінювати з точки зору сприяння тим чи іншим політичним силам, простоти

¹ Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення : дис. докт. юр. наук. Одеса, 2015. С. 189.

обрахунку, зрозумілості для виборця, стратегічного голосування, ведення передвиборчої агітації тощо.

2.1.1. Структура виборчого округу

Перш за все пропонуємо розглянути операцію, яка обумовлює інші елементи виборчої системи – структуру виборчого округу.

Найбільш вагомою характеристикою останньої є магнітуда, оскільки від неї буде залежати подальший порядок розподілу голосів (значення магнітуди обумовлює можливість застосування певних різновидів виборчих формул та структури виборчого бюлетеня).

На практиці магнітуда округів може мати безліч варіацій – від розподілу всіх мандатів в межах загальнодержавного округу до створення округів під кожен мандат (до набуття чинності ВК України у межах паралельної системи в Україні було реалізовано обидва варіанти на парламентських виборах). Щодо країн Європейського Союзу, – експерти лабораторії законодавчих ініціатив зазначають, що станом на 2006 рік у більшості з них депутати парламенту (нижніх палат) обиралися в декількох багатомандатних виборчих округах, і лише у Словаччині та Нідерландах вибори проводились у загальнодержавному багатомандатному окрузі¹.

Застосування одно- чи багатомандатних округів здійснюватиме вплив на рівень пропорційності голосування, кількість «втрачених» голосів, складність підрахунку, простоту сприйняття, «персоніфікацію» результатів виборів. Не має сенсу перераховувати всі можливі варіанти магнітуди, оскільки математично розподіляти в окрузі можна будь-яку кількість мандатів. Проте це обумовлюватиме як характеристики виборчої системи, так і впливатиме, особливо висування кандидатів, представницького мандата тощо.

На нашу думку, варто говорити не лише про різну магнітуду, а й про різні рівні виборчих округів. Саме ця характеристика дозволяє проводити операції одночасно на рівні загальнодержавних та регіональних округів (як у змішаних системах Німеччини і Нової

¹ *Вибори в Європейському Союзі / за ред. Д.С. Ковриженка; Київ: ФАДА, ЛТД, 2006. С. 40.*

Зеландії), використовувати інститут «вирівнювальних» мандатів (Данія, Ісландія, Швеція, Норвегія). Запроваджені ВК України системи на парламентських та окремих типах місцевих виборів (депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) також передбачають розподіл мандатів на двох рівнях округів – загальнодержавному та регіональних (щодо парламентських виборів), єдиному багатомандатному та територіальних (щодо місцевих виборів).

Ще одна ознака – розмір виборчого округу, є найбільш дискусійною з точки зору її приналежності до елементного складу виборчої системи. Ю. Б. Ключковський зауважує, що така категорія має значення при вивченні територіальної організації виборів й означає кількість виборців, які уповноважені голосувати у цьому окрузі. Вчений підкреслює, що цей показник урахується при дослідженні виборчих систем, однак не має визначального значення для класифікації системи¹.

Дійсно, якщо дивитись з точки зору впливу на результат голосування, то в одних випадках поділ країни на округи може бути лише елементом територіальної організації виборів, проте в деяких – джерелом значного маніпулятивного впливу.

Однак, перш за все, варто визначитись з розумінням категорії «розмір виборчого округу». Для цього пропонуємо звернутись до визначень українських науковців у сфері виборчого права – Ю. Б. Ключковського та Ю. Р. Шведа. Адже перший вважає, що розмір виборчого округу означає кількість виборців, які уповноважені голосувати у цьому окрузі², другий наголошує – це термін, який використовують для позначення меж виборчих округів³. Ми вважаємо, що обидва розуміння вказаної категорії правильні та позначають частини складного поняття.

¹ Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Київ: Час Друку, 2011. С.21.

² Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Київ: Час Друку, 2011. С.21.

³ Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. С. 255.

Як зазначає Д. М. Фаррел (D. M. Farrell), найоптимальнішою для пропорційних систем є ситуація, коли вся країна становить собою багатомандатний округ. В Ізраїлі всі 120 членів Кнесету (парламенту) обираються на загальнодержавному рівні. В теорії це повинно значити, що для обрання кандидату необхідно набрати лише 1/120 або 0.83% всіх поданих голосів. Хоча цей результат часто відрізняється залежно від використовуваної виборчої формули та легального бар'єру¹. Останні будуть розглянуті нами нижче, проте практика використання єдиного загальнодержавного округу є менш поширеною та складно застосовна для пропорційних виборчих систем із відкритими списками без використання багаторівневої системи округів. А тому, зі зменшенням магнітуди постає логічне питання – як справедливо встановити межі округів та розподілити між ними мандати?

Актуальність питання кількісного поділу округів підтверджується доволі символічним фактом історії США, де перше Президентське вето (та єдине за 2 строки перебування Джорджа Вашингтона на посаді Президента США), застосоване 5 квітня 1792 року, стосувалося біллю Конгресу під назвою «Акт для пропорційного розподілу представників між штатами відповідно до першого перерахунку» («An Act for an apportionment of Representatives among the several States according to the first enumeration»). Вказаний акт передбачав застосування так званого «методу Гамільтона» для розподілу мандатів Палати представників між кожним штатом, який визвав різке розходження думок в найближчих соратників Вашингтона – Емунда Рендольфа, Томаса Джефферсона, Александра Гамільтона та Генрі Нокса².

Сутність методу полягає у вирішенні основної проблеми стандартної (називають також «квота Хейра», «природна квота»³) квоти (загальна кількість населення або голосів поділена на кількість мандатів) – розподілу залишків від цілих чисел після її застосуван-

¹ Farrell D. M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. 2nd Edition. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2011. P. 75.

² George Washington and Apportionment, the first Presidential Veto. URL: <http://www.personal.psu.edu/pls5/WashingtonVeto.html>

³ Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення : дис. докт. юр. наук. Одеса, 2015. С. 214.

ня. Гамільтон запропонував вирішити цю проблему наступним чином: нерозподілені мандати після застосування стандартної квоти надавати по одному тим штатам, дробові залишки яких найбільші.

На практиці застосування вказаного методу можна зобразити, взявши за основу приклад, описаний в книзі по дискретним математичним моделям. Однак ми адаптуємо його для нашого дослідження, змінивши назви коледжів на штати та перерозподіливши склад кожного штату без зміни загальної кількості населення – 3200 осіб (з метою демонстрації різних наслідків застосування «методів Гамільтона та Джефферсона»)¹.

Отже, припустимо, що необхідно розподілити 16 мандатів між 3 штатами. Населення штату «А» складає 739, «Б» – 1341, «В» – 1120 осіб. Визначаємо стандартну квоту шляхом ділення загальної кількості населення на кількість мандатів – $3200/16 = 200$. Далі розподіляємо мандати за цілими та по одному за найбільшими дробовими частинами для кожного штату.

Обрахунки за «методом Гамільтона»

Штат	Стандартна квота	Мандатів за цілими частинами	Дробові залишки	Мандатів за найбільшими залишками	Мандатів кожному штату
А	$739/200 \approx 3.69$	3	0,69	1	4
Б	$1341/200 \approx 6.7$	6	0.7	1	7
В	$1120/200 \approx 5.6$	5	0.6	0	5
Всього мандатів		14		2	16

Як результат, за даним методом штат «А» отримає 4, «Б» – 7, «В» – 5 мандатів.

¹ Рубчинский А. А. Дискретные математические модели. Начальные понятия и стандартные задачи: учебное пособие. Москва: Директ-Медиа, 2014. С. 215.

Окремі теоретики стверджують, що вето президента США було зумовлено «програшним» становищем Вірджинії – рідного штату Вашингтона, який отримував 20 місць при стандартній квоті 20.158. Водночас «метод Джефферсона», теж уродженця Вірджинії, який як наслідок і був прийнятий, надавав їхньому рідному штату 21 місце¹. Проблема також ускладнювалась конституційною вимогою щодо наявності не більше ніж одного представника на 30 тис. населення. Адже згаданий законопроект призводив до її недодержання у 8 штатах².

Не применшуючи історичної значимості вказаних фактів, для нашого дослідження важливим є аналіз можливих способів кількісного розподілу розмірів виборчих округів. Сутність «методу Гамільтона» (або «методу найбільших остач») була описана вище.

Щодо назви «методу Джефферсона» можна спостерігати певну плутанину, оскільки у науковій літературі його називають аналогом методу, який іменований в честь іншого видатного дослідника – бельгійського математика та юриста Віктора д'Ондта³. Дійсно, результат застосування зазначених методів призводить до однакових наслідків. Однак, задля математичної та історичної точності варто зауважити, що вони відрізняються як за математичним способом їх застосування, так і за операндами, для розподілу яких вони були призначені.

«Метод д'Ондта» (внаслідок відмінностей правопису зустрічається назва «д'Ондта», яка більш властива нідерландській мові, а також інші варіанти) був запропонований у 1878 році для розподілу парламентських мандатів в межах пропорційної виборчої системи⁴. Його відносять до групи методів з використанням дільників

¹ Клима Р. Э., Ходж Дж. К. Математика выборов: Пер. с англ. Москва: МЦНМО, 2007. С. 200.

² George Washington and Apportionment, the first Presidential Veto. URL: <http://www.personal.psu.edu/pls5/WashingtonVeto.html>

³ Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення : дис. докт. юр. наук. Одеса, 2015. С. 216.

⁴ Grofman B., Jorgen I., O'Leary B. Divisor Methods for Sequential Portfolio Allocation in Multi-Party Executive Bodies: Evidence from Northern Ireland and Denmark. *Jorgen American Journal of Political Science*. 2005. №1 (vol. 49). P. 199.

(«методів найбільшого середнього»), а математично він полягає у використанні формули V_1/S_1+1 , де V_1 – кількість голосів, отримана партією, S_1 – кількість мандатів, які отримала конкретна партія за результатом розподілу, починаючи з 0. Мандати розподіляються по чергово між партіями з найбільшим результатом від ділення до вичерпання мандатів. Загалом це виглядає як застосування послідовності дільників 1, 2, 3 і т.д. до вичерпання порядкових чисел усіх мандатів¹. Результат застосування буде аналогічний «методу Джефферсона».

Така схожість дозволяє сформулювати наступні тези:

1. Для математичного результату виборчих формул політико-правова природа операнд має опосередковане значення. Математично неважливо – розподіляємо ми мандати між голосами, поданими за партії, чи між жителями окремих штатів.

2. Математичні закони дозволяють змінювати порядок або різновид операцій зі збереженням результату, на кшталт елементарних правил «від перестановки доданків сума не змінюється». Це уможливило створення методів, які математично відрізняються евристикою (порядком) обрахунків, проте завжди дають однаковий результат. До таких можна віднести «метод Німаєра», німецького професора математики, який змінив стандартну «квоту Хейра» наступним чином: кількість отриманих мандатів (s_1) дорівнює чисельності голосів (нехай $v_1 = 2000$), поданих за партію, помножених на загальну кількість мандатів (нехай $S = 5$) та поділених на суму всіх голосів (нехай $V = 10000$)². Отримуємо операцію $(v_1 * S) / V = s_1$, тобто $(2000 * 5) / 10000 = 1$. В той же час «квота Хейра» виглядала б за однакових умов так: $v_1 / (V / S) = s_1$, тобто $2000 / (10000 / 5) = 1$.

Власне «метод Джефферсона» полягає у пошуку так званого модифікованого дільника, який дозволяв би шляхом заокруглення

¹ Grofman B., Jorgen I., O'Leary B. Divisor Methods for Sequential Portfolio Allocation in Multi-Party Executive Bodies: Evidence from Northern Ireland and Denmark. *Jorgen American journal of Political Science*. 2005. №1(vol. 49). P. 199-200.

² Verfahren nach Hare/Niemeyer. Deutscher Bundestag Webseite. URL: https://web.archive.org/web/20140127052103/http://www.bundestag.de/bundestag/ausschuesse17/azur/azur_2.html

дробових часток до меншого числа розподілити всі мандати. Здійснимо розподіл на основі модифікованого дільника, який нижче від стандартної квоти – 200, шляхом застосування довільних чисел 195, 185 і т.д., поки не зможемо розподілити всі мандати. Використовуватимемо ті ж самі дані, які були застосовані для «методу Гамільтона» вище.

Обрахунки за «методом Джефферсона»

Штат	А	Б	В	Модифікований дільник
Кількість населення	739	1341	1120	
Модифікована квота	$739/195 \approx 3.78$	$1341/195 \approx 6.87$	$1120/195 \approx 5.74$	195
Округлена квота	3	6	5	14
Модифікована квота	$739/185 \approx 3.99$	$1341/185 \approx 7.24$	$1120/185 \approx 6.05$	185
Округлена квота	3	7	6	16

Отже, модифікований дільник 185 дозволяє розподілити всі 16 мандатів таким чином: штат «А» отримує 3, «Б» – 7, «В» – 6 мандатів.

Неозброєним оком можна побачити відмінність у результатах застосування двох способів розподілу при однаковій кількості населення – у випадку застосування «методу Гамільтона» більше мандатів отримає штат «А», якщо ж використати «метод Джефферсона», то на 1 мандат більше отримає штат «В». Варто також констатувати, що обрахунки за «методом Джефферсона» є більш складними.

Питання диспропорційності не нове та властиве системам розподілу мандатів як між кандидатами залежно від результатів голосування, так і між виборчими округами залежно від чисельності населення. Однак причини цього в обох системах зумовлені різними чинниками. Хоча окремі науковці й зазначають про узгодженість

«теореми Ерроу» і «теореми Гіббарда-Саттерсвайта» з «теоремою Янга-Балінського»¹, все-таки перші дві лежать в площині ординалістської теорії корисності й стосуються, в більшій мірі, процесу голосування як колективного вибору. Остання не позбавлена критики (яка присутня, наприклад, в роботі «Можливість соціального вибору» Лауреата Нобелівської премії з економіки Амартія Сена²). Проте формулювання про відсутність диктатора, незалежність від сторонніх альтернатив, ефективність по Парето («теорема Ерроу»), а тим більше про сприятливість до стратегічного голосування («теорема Гіббарда-Саттерсвайта») важко застосувати при поділі округів, оскільки тут мова йде не про обрання переможця серед набору альтернатив, а про максимально пропорційне та справедливе представництво населення у межах певної території.

Зазначені нами методи знаходяться по різні сторони математичних правил розподілу – квоти та дільників. Антагонізм вказаних категорій якраз і підтверджує «теорема Янга-Балінського». Балінський та Янг довели, що не може існувати система пропорційного представництва, яка розподіляє мандати відповідно до принципу пропорційності³. Проблема криється в неможливості одночасного виконання «правила квот» та уникнення можливості появи, так званих, парадоксів.

Сутність методів квот (який і використовується на першому етапі розподілу «методу Гамільтона») загалом полягає у визначенні деякої змінної – «квоти». Як зазначає Ю. Б. Ключковський, історія знає приклади фіксованої квоти, яка застосовувалася в Німеччині за часів Веймарської республіки⁴. Дійсно, так звана фіксована або «квота Джаргон-Гілпін» («Gergonne-Gilpin») у 1919 році була вста-

¹ Авксентьев А. О. Диспропорційність як основна патологія виборчих систем: український контекст. Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Випуск 104. с. 211.

² Amartya S. The Possibility of Social Choice. *The American Economic Review*. 1999. №3(vol. 3). С. 349-378.

³ Мазуров В. Д. Когда коллективные решения не согласуются с логикой. *Эпистемы: сборник научных статей*. Екатеринбург: Ажур, 2014. Вып. 9: Аспекты аналитической традиции. С. 54.

⁴ Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Київ: Час Друку, 2011. С.57.

новлена на рівні 60000 голосів за 1 мандат¹. Логічно, що це призвело до змінного складу парламенту, а спрогнозувати чисельність представницького органу було ще важче ніж за умови використання надлишкових мандатів. Крім того, при різних варіаціях магнітуди округу кількість втрачених голосів могла значно зрости.

Тому, сьогодні квота – це, зазвичай, змінна (Q), яка визначається шляхом ділення кількості голосів (V) на загальну кількість мандатів (S) з додатковими операціями.

Після цього кількість голосів, отриманих кожною партією, ділиться на квоту, формуючи певне число. «Правило квоти» буде виконано тоді, коли округ (партія) отримує кількість мандатів не меншу і не більшу ніж ціле число після заокруглення в один чи інший бік.

Питання невиконання зазначеного правила постало у США у 1822 та 1832 роках, коли відповідно до «методу Джефферсона» Нью-Йорк отримав 40 мандатів, хоча його результат після ділення на стандартну квоту дорівнював лише 38,59. В 1822 році на цей недолік не було жодної реакції, однак у 1832 році Даніель Вебстер назвав його неконституційним та, разом з Квінсі Адамсом, запропонував два нових методи.

«Метод Адамса» був по суті дзеркальним відображенням «методу Джефферсона», оскільки змінював лише правила заокруглень до більшого числа (тому перший був більш сприятливим для менших штатів, другий – для більших). Зі свого боку «Метод Вебстера» теж змінював правила заокруглень, проте за основу бралось середнє арифметичне. Тобто, якщо дробова частина рівна або більша від 0.5 – заокруглення відбувається в сторону більшого числа, якщо менша – меншого. Хоча цей метод і зменшує можливість порушення «правила квоти», проте повністю не виключає цього. Як наслідок у 1852 році Конгрес прийняв закон, який визначав заветований раніше «метод Гамільтона» як офіційний для розподілу місць у парламенті².

Повертаючись до «методу Гамільтона» необхідно вказати на таку його математичну особливість як неоднакове заокруглення

¹ Colomer M. J. Handbook of Electoral System. London: Palgrave-Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited, 2004. P. 45.

² Клима Р. Э., Ходж Дж. К. Математика выборов: Пер. с англ. Москва: МЦНМО, 2007. С. 206-209.

дробових часток. Якщо подивитись на приведений вище приклад, можна помітити, що правило заокруглення явно не відповідає середньому арифметичному – залишок 3.69 та 6.7 округлюються до 4 та 7, а 5.6 – до 5, хоча дробові частки всіх трьох вище 0.5. Однакове (з точки зору математичних правил) заокруглення при цьому методі може бути тільки випадковим, оскільки беруться до уваги лише найбільші частки та кількість нерозподілених мандатів. Така неузгодженість на практиці була відображена у трьох парадоксах, які, на перший погляд, суперечать здоровому глузду (раціональності), проте математично є цілком обґрунтованими. Серед них:

1. «Парадокс Алабами». У 19 столітті число членів в Палаті представників збільшувалось кожен декаду для включення нових штатів та внаслідок зростаючої кількості населення. Після перепису 1880 року, головний писар Управління перепису К. В. Сітон (C. W. Seaton) у листі до Конгресу заявив: «Під час обчислення я зустрів так званий парадокс Алабами, де вказаному штату було виділено 8 представників за умови розподілу 299 мандатів, однак при розподілі 300 мандатів – лише 7. Такий результат є для мене переконливим доказом того, що процес розподілу є дефектним»¹.

2. «Парадокс населення» полягає у тому, що у разі, коли у двох штатах відбувається збільшення кількості населення (але з різною швидкістю), невеликий штат зі швидким приростом може втратити місце у представницькому органі на користь великого штату з повільним ростом кількості населення. Парадокс виникає за результатами округлення при розподілі місць².

3. «Парадокс нового штату» означає, що додавання нового штату з відповідною кількістю місць в Палаті представників іноді призводить до перерозподілу місць серед інших штатів. Вперше він був відкритий в 1907 р., коли до США приєднався новий 46 штат Оклахома³.

¹ . Peyton H. Equity in theory and practice. Princeton: Princeton University Press, 1994. P. 50.

² Афанасьєва М. В. *Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення* : дис. докт. юр. наук. Одеса, 2015. С. 219.

³ Гаспарян М. В. *Теоретические проблемы подбора процедуры голосования. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*

Таким чином, автори «теореми Янга–Балінського» визначили, що вільними від парадоксів є тільки методи дільників, натомість ще до їхнього дослідження було відомо, – будь-який метод дільників може порушувати «правило квоти». Тому при конструюванні структури виборчих округів необхідно визначити, що важливіше: забезпечити пропорційність чи позбавити систему від можливих непередбачених парадоксів¹?

Сьогодні в США використовується «метод Хантінгтона-Хілла», який є також методом дільників, однак межею заокруглення виступає, так зване, середнє геометричне. Останнє обраховується за формулою

$$D = \sqrt{n(n + 1)},$$

де «n» – ціла частка числа, яке необхідно заокруглити. Наприклад, число 8,49 за «методом Вебстера» заокруглюється до 8, оскільки воно менше від 8,5. Проте, середнє геометричне за таких умов становить

$$\sqrt{8(8 + 1)} \approx 8,48,$$

а тому заокруглення відбуватиметься до 9. Крім того, існує метод, запропонований професором астрономії та математики Джеймсом Діном, який відрізняється від попереднього використанням середнього гармонійного – результат від поділу двох чисел на їх середнє значення². Проте, як і «метод Адамса», в США він не використовувався.

го, серія «Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія». Том 24(65). №4. 2012. С. 271.

¹ Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення : дис. докт. юр. наук. Одеса, 2015. С. 220.

² J. Caulfield M. Apportioning Representatives in the United States Congress - Dean's Method of Apportionment. Mathematical Association of America. 2010. URL: <http://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-deans-method-of-apportionment>

2.1.2. Виборчі округи: вплив на результати голосування

Питання способу розподілу мандатів у Палаті представників – це незакінчений відрізок історії США, що супроводжувався створенням спеціальних структур в рамках Національної академії наук, судовими спорами¹, порушенням конституції, публічними дебатами та президентським вето. «Метод Хантінгтона-Хілла», який використовується сьогодні у США, як і «метод Діна» є прийнятними рішеннями, які майже завжди дають однаковий результат. Хоча математично вони не гарантують обов'язкового виконання «правила квоти», можливість його порушення вкрай низька.

Проблема обрання способу розподілу мандатів залежно від чисельності населення могла б актуалізуватись й в Україні. Ідея використання пропорційної виборчої системи з відкритими списками на парламентських виборах в Україні назрівала не один рік. Однак її застосування з магнітудою в 450 мандатів було б недоцільним, оскільки обсяг інформації, яку потрібно розмістити в бюлетені, стане надто великим. Тому у науковій літературі пропонувались варіанти використання регіональних списків^{2,3}. Законодавцем було обрано підхід із застосуванням так званої «плаваючої магнітуди» – коли за кожним регіональним (територіальним) округом не закріплено фіксовану кількість мандатів. Кількість розподілюваних у кожному регіональному (територіальному) окрузі мандатів не відома до встановлення результатів виборів, а кількість кандидатів, які висуваються від одного суб'єкта (партії або її організації) для регіональних списків на парламентських виборах становить від 5 до 18 (ч. 8 ст. 154 ВК України), а для територіальних списків на місцевих – від 5 до 12 (ч. 5 ст. 219 ВК України).

Щодо впливу «плаваючої магнітуди» нами буде зазначено нижче (у розділах 3.3.1. та 3.3.3.), проте відмовитись від неї було б

¹ Casselman B. Apportionment: The History of Apportionment in America. American Mathematical Society. URL: <http://www.ams.org/samplings/feature-column/fcarc-apportion2>

² Тодика О. Ю. Вибори до парламентів країн СНД (порівняльно-правовий аспект): монографія. Харків: Факт, 2003. С. 61-62.

³ Райковський Б., Рибачук М. Сучасні моделі виборчих систем: проблеми теорії і практики. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. №1. С. 51.

можливо у разі закріплення фіксованої кількості мандатів між різними округами нижчого рівня. Враховуючи, що на парламентських виборах такі округи переважно прив'язані до областей, які є демографічно диспропорційними, – виникла б необхідність застосування формул розподілу мандатів залежно від чисельності населення. Серед розглянутих формул формування округів, для забезпечення високого рівня пропорційності, уникнення «парадоксів» та мінімізації випадків порушення «правила квот» вважаємо більш прийнятним застосування «методу Хантінгтона-Хілла» або «методу Діна» з обов'язковим врахуванням демографічних тенденцій.

У випадку, коли виборчі округи не прив'язані настільки жорстко до територіальних одиниць, вимога їх розподілу має бути обмежена допустимим відсотковим відхиленням кількісного складу населення або іншими умовами. Адже теоретично, в тих же США, виходячи з даних перепису населення, можна було б визначити стандартну квоту та поділити територію на відповідну кількість округів. Однак це б обумовило необхідність зміни виборчої системи загалом, найбільш поширеним варіантом у випадку застосування одномандатних округів є мажоритарні системи відносно або абсолютної більшості. І тут на перший план виходить інша складова розміру виборчого округу – його межі.

Кодекс належної практики у виборчих справах щодо принципу рівності голосів містить наступні рекомендації:

- справедливий і чіткий розподіл місць між виборчими округами на підставі одного з наступних критеріїв: чисельність населення даного округу, чисельність громадян, що в ньому проживають (включно з неповнолітніми), чисельність зареєстрованих виборців і, можливо, чисельність фактично голосуючих жителів. Можна передбачити відповідне поєднання цих критеріїв розподілу (2.2.II);
- можуть бути взяті до уваги географічний критерій та межі адміністративного поділу чи, навіть, історичні границі (2.2.III);
- максимально припустиме відхилення від норми не має перевищувати 10 відсотків, але в жодному разі не може перевищувати 15 відсотків, за винятком особливих обставин (захист інтересів компактно розселеної меншини, адміністративна одиниця з низькою густиною населення) (2.2.IV).

І хоча відхилення у територіальному та чисельному розподілі виборчих округів може бути зумовлено різноманітними чинниками (серед яких історичні, демографічні, етнічні, географічні, адміністративно-територіальні тощо), водночас серед них можуть бути нелегітимні та маніпулятивні цілі. Так, увага до проблеми розподілу меж виборчих округів загострилась після того, як губернатор США Елбрідж Джеррі у 1812 р. «покраяв» свій штат Массачусетс на округи так, що їх межі нагадували контур саламандри (звідси і назва терміну: джеррі + (сала) мандер), аби сприяти перемозі своєї партії. Пізніше, джеррімендеринг набув широкого поширення в США, а також застосовувався у Франції, Північній Ірландії¹. Правило такої маніпуляції дуже просте – розділити територію, де підтримують конкуруючу політичну силу, на якомога більшу кількість округів. Завдяки цьому, на жодному з них конкурент не зможе отримати переваги.

Джеррімендеринг стає складнішим при більших магнітудах та чисельності округів. Однак, для одномандатних округів мажоритарної системи відносної більшості, при вдалих соціологічних оцінках, «сприятлива» нарізка округів може відігравати визначальну роль².

Застереження щодо джеррімендерингу існують в пояснювальній доповіді до Кодексу належної практики у виборчих справах та повинні бути враховані при поділі округів, що є особливо актуальним за умов застосування мажоритарної виборчої системи зі значною кількістю одномандатних округів. Для здійснення належного контролю за порядком розподілу виборчих округів на місцевих виборах було б доцільним створення Центральною виборчою комісією інтерактивної карти виборчих округів України, тим більше, що програмне забезпечення і навіть звичайні інтернет сервіси (на кшталт «Google Maps») дозволяють це зробити. Адже неофіційні карти вже створювались журналістами, які відзначали

¹ Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. С. 112.

² Мохончук Б. С. Характеристика виборчого округу як комплексного елементу виборчої системи. *European political and law discourse*. Praha, 2016. Vol. 3. P. 105-113.

факти маніпуляцій під час нарізки округів¹, що є неприпустимим у демократичній, правовій державі.

Отже, виборчий округ є комплексним елементом виборчої системи, який характеризується з точки зору магнітуди, рівня та розміру. Зміни розміру виборчого округу можуть впливати на результат розподілу мандатів. При застосуванні системи виборчих округів із фіксованою кількістю мандатів, для уникнення «парадоксів» та мінімізації випадків порушення «правила квот» доцільним вбачаємо використання «методу Хантінгтона-Хілла» або «методу Діна», з обов'язковим врахуванням демографічних тенденцій.

2.2. Структура виборчого бюлетеня в аспекті природи та міри вибору

Найбільш усталеною класифікацією виборчих систем сьогодні є їх поділ на мажоритарні та пропорційні. Однак, світовий досвід налічує безліч варіацій систем, окремі з яких не дозволяють точно стверджувати, що було покладено в їх основу – принцип пропорційності чи представництва більшості? До таких можна віднести систему єдиного неперехідного голосу (Вануату, Йорданія), обмеженого голосу (Іспанія, Кувейт), альтернативного голосування (Австралія, Фіджі), змішану систему (Німеччина, Нова Зеландія) тощо. Водночас, самі по собі системи можуть в тій чи іншій мірі відрізнитись та мати альтернативні назви, що призводить до їх ще більшого урізноманітнення. Вже згадана система обмеженого голосування («Limited voting») іменується також системою партійного голосування блоком («Partial block voting»)² та є різновидом системи множинного неперехідного голосу («Multiple

¹ Як мухлюють з виборчими округами. Карта неймовірного і очевидного. Українська правда. 2012. URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/lutsenko/4fab852ff3f36/>

² Some alternatives for voting systems. The University of Hawaii System. 2008. URL: http://www.hawaii.edu/uhmfs/documents/2010_11/20110216_reso_votingmethodsalternatives.pdf

non-transferable vote») або блокового голосу («Block vote»)¹. Все це зумовлено відмінністю інших операцій, які є складовими алгоритму розподілу операнд та окремими елементами виборчої системи.

Одним з таких елементів є «структура виборчого бюлетеня». Дуглас Рей (Douglas Rae) у 1967 році виокремив такий елемент поряд з «виборчою формулою» та «магнітудою округу» серед трьох основних компонентів виборчої системи. На його думку, структурою виборчого бюлетеня визначається те, як виборці віддають свої голоси. За цим критерієм вчений пропонує виділяти категоричні та ординальні бюлетені².

На думку Ю. Б. Ключковського, структура виборчого бюлетеня визначає спосіб подання голосу виборцем (спосіб заповнення бюлетеня) і залежить від суб'єкта, за якого має віддати голос виборець (партія чи/та кандидат), та пов'язаних з цим обсягу інформації, що міститься у бюлетені, й обсягу дій, які має виконати виборець при його заповненні³.

В енциклопедії електоральної мережі знань (Electoral knowledge network) виділяється комплексна категорія – «тип бюлетеня», яка враховує наступні три змінні:

- необхідність здійснення виборцями категоричного чи ординального вибору;
- структуру виборчого бюлетеня;
- кількість посад, які розподіляються.

Варіативність «структури виборчого бюлетеня» тут репрезентована такими її видами, як «Австралійський бюлетень» (імена кандидатів на одну з виборних посад розташовуються на одному бюлетені, де виборець робить помітку) та французький «бюлетень з конвертною системою» (для кожного кандидата окремий бюлетень, один з яких виборець вставляє в конверт, тим самим віддавши за нього голос і позбувшись всіх інших). Виділяються і змішані

¹ Block Vote. The Electoral Reform Society. URL: <http://www.electoral-reform.org.uk/block-vote>

² Farrell D. M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. 2nd Edition. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2011. P. 6.

³ Ключковський Ю. Б. Загальні проблеми реформування виборчої системи в Україні. *Вибори та демократія*. №4(18). 2008. С. 89.

типи, однак увага акцентується швидше на технічних моментах – зручності голосування, підрахунку тощо⁴.

Ю. Р. Шведа, аналізуючи «виборчий бюлетень» як елемент виборчої системи, зазначає, що він може бути «категоричним» або «порядковим», а також пропонувати вибір між окремими кандидатами чи партіями, або одночасно і кандидатами, і партіями. Однак, серед іншого, вчений підкреслює: «Виборче законодавство різних держав передбачає можливість використання офіційних (надрукованих державним поліграфічним підприємством) та неофіційних (надрукованих окремими кандидатами, політичними партіями або виготовлених безпосередньо виборцями) виборчих бюлетенів». Крім того, звертається увага на принцип таємного голосування, питання надання відкріпних талонів, зручності друку виборчих бюлетенів тощо⁵.

Зі свого боку Р. В. Чупрін звертає увагу на запропоновану А. Лейпхартом та Д. Айткенем категорію «виборча формула». На його думку, остання є дещо абстрактною, оскільки певною розшифровкою тут виступають структура виборчого бюлетеня та спосіб переведення голосів у мандати. Загалом, автор аналізує значну кількість підходів та класифікацій розглядуваного елемента виборчої системи, проте зазначає, що цілком можливо ввести й інші, додаткові критерії для типологізації виборчих бюлетенів. Так, за способом представлення інформації, пропонується виділяти текстові та піктографічні бюлетені. Останні застосовуються в країнах із значним відсотком неписьменного населення, коли лише наявність у бюлетені навпроти кожної політичної партії певного символу дозволяє частині виборців зробити вибір без сторонньої допомоги. Застосування такого роду виборчих бюлетенів практикується, зокрема, в Індії⁶.

Незважаючи на стале використання у зарубіжній літературі терміну «структура виборчого бюлетеня», його зміст може відрізнитись

⁴ The ACE Encyclopaedia: Results Management Systems. URL: <http://aceproject.org/ace-en/topics/vc/vca/vca02>

⁵ Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. С. 260-260.

⁶ Чупрін Р. В. Проектування виборчих систем: структура виборчого бюлетеня. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер.: Політологія. 2010. Т. 149, Вип. 137. С. 32-34.

та бути включеним до категорій інших порядків. Проте ми, виокремивши ознаки та критерії відповідності елементного складу у попередніх розділах, спрямували своє дослідження на позбавлення виборчої системи будь-яких «несистемних» складових. Тому, якщо говорити про операцію алгоритму обробки операнд (або просто елемент) виборчої системи, досить спірним вбачається аналіз «виборчого бюлетеня» як паперового носія, тобто з точки зору зручності його друку, порядку чи способу голосування, походження, типу носія, на якому відображено бюлетень або особливостей його заповнення тощо.

Для прикладу, у Великобританії передбачається голосування поштою, Данії – дострокове голосування, Франції – голосування за дорученням (не в сенсі заповнення виборчого бюлетеня замість особи, яка має фізичні вади і не в змозі самотійно це зробити)¹. Використання спеціальних електронних машин для голосування є нормальною практикою в США, а парламентські вибори 2015 року у Киргизії взагалі відбулись із застосуванням біометричних технологій ідентифікації громадян і автоматичних зчитувальних урн для голосування та підрахунку голосів виборців². У 2019 році на парламентських виборах в Естонії 247232 виборців із 565045, які проголосували на виборах (тобто близько 43,75%), було подано з використанням електронної мережі «Internet»³.

Всі ці технології мають свої переваги та недоліки з точки зору простоти реалізації, голосування, захищеності і, звісно, заповнення, оскільки паперового бюлетеня, як такого, може і не існувати. Однак, як ми вже зазначали раніше – елементи виборчої системи мають математичну природу. Результат голосування, за однакових інших умов, не зміниться від того, що виборець буде змушений вписати ім'я кандидата замість позначки навпроти його імені. Так само не впливатиме на розподіл мандатів той факт, що він відправить

¹ Фоміна С. В. Способи та форми голосування на виборах у зарубіжних країнах. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право»*. 2014. Вип. 21. С. 116-117.

² Завершилось голосування на парламентських виборах у Киргизії. УНН - Українські Національні Новини. 2015. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1506964-parlamentski-vibori-u-kirgiziyi-zavershilis>

³ Statistics about Internet voting in Estonia. Estonian National Electoral Committee. URL: <https://www.valimised.ee/en/archive/statistics-about-internet-voting-estonia>

бюлетень поштою або проголосує за допомогою мережі «Internet». А тому й до елементного складу виборчої системи варто відносити ті операції, які необхідні або безпосередньо впливають на розподіл мандатів між кандидатами залежно від поданих голосів.

На нашу думку, «структуру виборчого бюлетеня» як елемент виборчої системи доцільно характеризувати з якісної сторони двох операнд – голосів та кандидатів (суб'єктів висування). В цьому аспекті пропонуємо взяти за основу підхід Д. Фарелла (D. Farrell), який в межах «структури виборчого бюлетеня» виокремив поняття «природи» та «міри вибору»¹. Перша визначає особливості суб'єктів висування, друга – характеризує те, як виборець може віддати свій голос. Загалом варіативність законодавця обмежена визначенням цих двох змінних.

2.2.1. Природа та міра вибору

При конструюванні виборчої системи, перш за все, варто визначитись, хто може балотуватись на виборну посаду? Такі суб'єкти, зазвичай, є індивідуальними (кандидати) або колективними (партії, блоки, альянси тощо). В силу того, що колективні суб'єкти не мають математичного розрізнення, часто їх об'єднують категорією «списки кандидатів». На базі цього критерію П. Норріс виокремлює виборчі бюлетені «кандидатів», «преференційні», «партійні» та «дуалістичні» бюлетені².

З точки зору характеристики голосу виборця різниці між «партійним» та бюлетенем «кандидатів» немає. Оскільки, як під час голосування за кандидата, так і за, так званий, «закритий» список, виборець віддає лише один категоричний голос. Проте, під час подальшого розподілу мандатів, різниця між кандидатами та партійними списками буде принциповою. Крім того, в сучасних виборчих системах в різний спосіб може бути поєднано голосування за колективних та одноособових суб'єктів (про що буде сказано нижче).

¹ Farrell D. M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2001. P. 170.

² Norris P. Electoral engineering: voting rules and political behavior. Cambridge University Press, 2004. P. 12.

Інша складова структури виборчого бюлетеня за Д. Фареллом – «міра вибору». Вона характеризує якісну сторону голосу виборця та є більш варіативною, що зумовило виокремлення таких «бюлетенів» як «ординальний», «категоричний», «преференційний», «проміжний», «кумулятивний», «ранжований» тощо. Немає сенсу розкривати зміст кожного з них, оскільки вони вже були описані в літературі¹.

Під час обрання представника перед виборцем стоїть те ж завдання, як і перед споживачем – необхідність вибору благ залежно від їх цінності. Цінність благ в мікроекономічній теорії виводиться з корисності, при аналізі якої використовується два підходи: кардиналістський і ординалістський. Кардиналістський (кількісний) підхід ґрунтується на уявленні про можливість вимірювання корисності різних благ у гіпотетичних одиницях (наприклад, «ютилях», від англійського слова «utility» – корисність). Проте частіше використовується відносний вимір корисності (такий підхід називається ординалістським). Ординалістська функція виражає тільки визначену послідовність, порядок, в якому розташовуються класи байдужості або групи рівноцінних для даного споживача наборів благ (блага, які мають однакову корисність). Наприклад, від тих, які мають меншу перевагу – до тих, які мають більшу перевагу².

Важливим є те, що у виборчій системі, як і в будь-якій системі колективного прийняття рішення (конкурси, спортивні змагання тощо) повинні бути задані параметри змінних, якими суб'єкти зможуть віддавати свої голоси. Від цього буде залежати подальший їх обрахунок і, що найбільш важливо, – результат.

Домінуюча нині ординалістська теорія ґрунтується на тому, що вподобання кожного виборця існують у вигляді порівняння альтернатив. З цим складно не погодитись, адже оцінити кожного кандидата кардиналістською функцією без заданої дискреції складно і це порушуватиме визнаний міжнародною спільнотою принцип рівності (для когось верхньою межею оцінки кандида-

¹ Чупрін Р. В. Проектування виборчих систем: структура виборчого бюлетеня. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер.: Політологія. 2010. Т. 149, Вип. 137. С. 32.

² Економічна теорія права: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. С. 21-22.

тів буде двозначне, а для когось – десятизначне число). В той же час встановлена дискреція може надто сильно деформувати вподобання виборців (наприклад, якщо дискреція буде в межах від 1 до 3 – може виникнути ситуація, коли виборцю необхідно оцінити кандидата між 1 та 9). Тому більш прогресивною є ординалістська теорія, відповідно до якої виборець може оцінювати кожного кандидата лише в порівнянні з іншими, наприклад «А» краще ніж «Б», «Б» краще ніж «В» тощо.

Кардиналістська та ординалістська теорії дають більші можливостей, в першу чергу, виборцям, порівняно з категоричним голосуванням. Проте останнє знайшло ширше розповсюдження, що зумовлено простотою обрахунків, сприйняття та реалізації. Категорична структура бюлетеня характерна мажоритарним виборчим системам, які на певному етапі розвитку людства піддалися серйозній критиці.

Мова йде про складні часи великої французької революції кінця 18 сторіччя. 15 січня 1793 року Конвент Франції виніс смертний вирок колишньому королю Людовіку VI лише незначною більшістю голосів¹. Тобто рішення було прийнято за мажоритарної системи голосування, в ефективності якої, внаслідок страти короля за незначної переваги у результатів, і засумнівались представники Паризької Академії Наук (далі Паризької АН).

Цей випадок загострив увагу суспільства та лише підігрів існуючі в Паризькій АН дебати про справедливість різних методів голосування, які почались ще раніше, з досліджень двох її членів – Жан Шарля де Борда та Маркіза де Кондорсе². О. Д. Кичмаренко та А. П. Огуленко зазначають, що теорія голосування, як наука, має власну дату заснування – 16 червня 1770 року. В цей день Ж.-Ш. Борда виступив з доповіддю «Щодо способів проведення виборів», в якій, аналізуючи порядок обрання членів Паризької АН, критикує традиційний спосіб більшості голосів. Борда запропонував власну процедуру голосування, вважаючи, що від виборців необхідно отримувати біль-

¹ Колесов М. С. Философия власти. Революция и диктатура (к 225-летию Великой Французской революции). *Вісник СевНТУ. Сер.: Політологія*. 2013. Вип. 145. С. 6.

² Хабибуллин Р.Ф. Голосования и коллективный выбор: учебное пособие. Казань: Казанский государственный университет, 2009. С. 3.

ше інформації про їх ставлення до кандидатів, внесених у виборчий бюлетень¹. Задля історичної точності варто зауважити, що окремі дослідники вважають родоначальником такої процедури німецького філософа-теолога Миколу Кузанського (Nicolaus Cusanus), який виклав схожий метод у своєму трактаті «Щодо згоди католиків» («De concordantia catholica»), написаному в 1431 році. Щоправда стосувалась вона порядку обрання Папи Римського².

Згідно з «методом Борда» результати голосування виражаються у формі певної кількості балів, які отримують кандидати. Для цього, на думку Борда, кожний виборець має впорядкувати по перевазі всіх кандидатів, що включені до бюлетеня, та приписати їм рангові місця зі спадаючі вагами (тобто приписати ранг 0 найгіршому, 1 – наступному по перевазі і т.д.)³. Іншими словами, при «n» кількості кандидатів, перший отримує «n» кількість балів, другий – «n-1», третій – «n-2» і так далі, поки отримане значення не буде рівне або на одиницю більше від 0 (залежно від заданої дискреції).

Зазначений метод голосування знайшов своє широке використання (для прикладу, його модифікований варіант використовується під час популярного міжнародного конкурсу «Євробачення»), проте не в якості елемента виборчої системи. На політичних виборах він застосовується зрідка і з певними обмеженнями або модифікаціями. Так, за «методом Борда» обираються представники від Італійської та Угорської меншини до Національної Асамблеї Словенії (а це лише 2 мандати з 90)⁴.

Інші дві країни, які використовують «метод Борда», є малонаселеними, острівними та розташовані в тихоокеанському регіоні Мікронезія.

¹ Кичмаренко О. Д., Огуленко А. П. Теория принятия решений. Раздел: Теория голосования: учебно-методическое пособие. Одесса: Одесский нац. ун-т, 2013. С. 19.

² Вольский В. И. Николай Кузанский и его система голосования. *Полития. Журнал политической философии и социологии политики*. 2011. №3. С. 173-174.

³ Кондрук Н. Е. Метод визначення кількісної міри переваги в колективному порядку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. : Фізико-математичні науки*. 2013. Вип. 2. С. 171.

⁴ Republic of Slovenia early elections of the National Assembly. 2011. URL: <http://www.osce.org/odihr/elections/84558?download=true>

В першій – Республіці Кірібаті, вибори президента (кариб. Veretitenti) проходять в два етапи. На першому етапі парламент повинен сформувавати зі свого складу групу не менш ніж з трьох та не більш ніж з чотирьох кандидатів, які на другому візьмуть участь у загальнодержавних виборах за мажоритарною системою відносної більшості. Якраз на першому етапі використовується класичний «метод Борда», де, під час розподілу 4 місць зі списку кандидатів (зазвичай не менше чотирьох парламентарів виявляють бажання балотуватись), кожен парламентар повинен виразити свої голоси числами 4 (особа з найвищою підтримкою), 3, 2 та 1. Потім ці числа додаються і перемагають чотири кандидати з найбільшою кількістю балів¹.

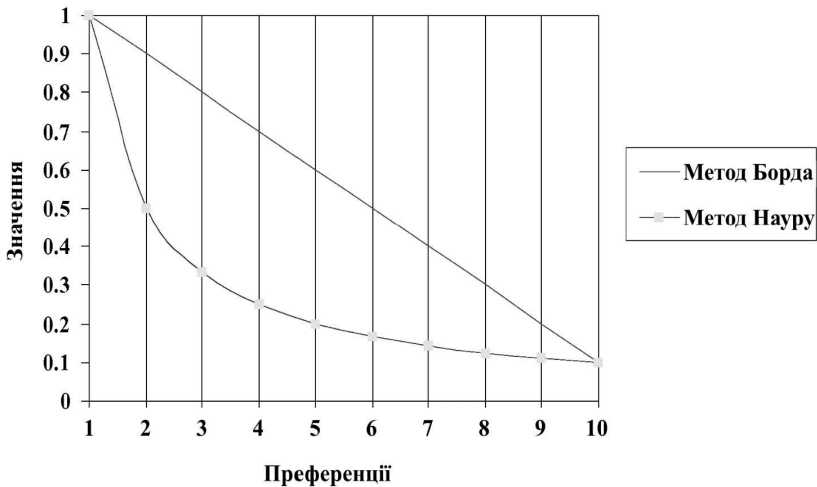
В модифікованому підрахунку Борда, що розроблений для однієї з найвіддаленіших тихоокеанських країн Науру, перша перевага рівна одному голосу, друга – половині голосу, третя – одній третій і так далі. Всі бали додаються та кандидат з найвищим показником оголошується переможцем². Так як після 1947 року адміністративне управління в країні здійснювала Австралія, то першою виборчою системою була властива їй система альтернативного голосування. Після проголошення незалежності зовнішнє вираження структури голосу виборця залишилось таким самим, оскільки виборець за обома методами здійснює ранжування кандидатів схожим способом. З цього випливає наступна теза – важливо не лише те, яким чином виборець робить відмітку у виборчому бюлетені (в нашому випадку числами 1, 2, 3 і т.д.), а те, яке змістовне наповнення вони будуть нести при подальших обрахунках.

Порівнюючи класичний та модифікований «методи Борда», можемо стверджувати, що останній сприяє кандидатам з високим рівнем підтримки. Справа в тому, що задумкою класичного «методу Борда» було максимальне врахування інтересів кожного виборця. Адже, як останні преференції найбільшої групи голосуючих,

¹ Reilly B. Social choice in the south seas: electoral innovation and the Borda count in the Pacific island countries. *International political science review*. 2002, Vol 23, No. 4. P. 367.

² Карпа Т. І. Географія виборчих систем. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія*. 2014. №1. С. 135-136.

так і перші – найменш чисельної, можуть відіграти визначальну роль при обрахунках. Фактично, за цього способу важлива не перевага одних кандидатів над іншими, а пошук найбільш прийнятного кандидата з точки зору всіх виборців. Тому дискреція (інтервали) між значеннями голосів, поданих за «сусідніх» кандидатів, були однакові. Проте, в модифікованому варіанті, який використовується в Науру, інтервали різні, оскільки кожен наступний кандидат отримує бали у вигляді дробових чисел – $1/2$, $1/3$, $1/4$ і т.д. Відмінності двох методів показані в таблиці Бенджаміна Реллі (Benjamin Reilly), який проілюстрував їх використання при голошуванні за десятиох кандидатів¹.

¹ Reilly B. Social choice in the south seas: electoral innovation and the Borda count in the Pacific island countries. *International political science review*. 2002, Vol 23, No. 4. P. 365.

Як бачимо, в класичному «методі Борда» перший кандидат отримує 1, другий – 0.9, третій – 0.8 балів. Модифікований варіант призведе до таких результатів: перший – 1, другий – 0.5, третій – 0.3 бали. Однакові результати будуть лише для першого та останнього кандидатів. Це дозволяє нам визначити ще одну тезу – обрахунки за «методом Борда» (як і будь-які інші, засновані на кардиналістській теорії корисності) мають значну суб'єктивну складову, – визначення дискреції (інтервалів) між параметрами голосів¹.

Однак, повернемося до історії Франції кінця 18 сторіччя. Не дивлячись на те, що в Паризьку АН входили такі вчені, як Монж, Фурьє, Лавуазьє, Лаплас, Даламбер, Лагранж та ін., доповідь Борда не привернула уваги нікого, окрім Ніколя де Кондорсе і це питання не піднімалось протягом 14 років. Однак, 17 липня 1784 року на засіданні Паризької АН була представлена робота «Есе про застосування ймовірнісного аналізу до прийняття рішень більшістю голосів», якою Кондорсе вперше вводить бачення попарних порівнянь як основу теорії та метод побудови процедур голосування². На відміну від Борда, при попарному порівнянні кандидатів Кондорсе цікавила не кількість виборців, які віддають перевагу тому чи іншому кандидату, а сам факт перемоги одного кандидата над іншим³.

На думку Кондорсе, для визначення дійсного волевиявлення більшості необхідно, щоб кожен голосуючий здійснив ранжування усіх кандидатів у порядку їх переваги. Після цього, для вибраної пари кандидатів визначається – скільки голосуючих воліє одного

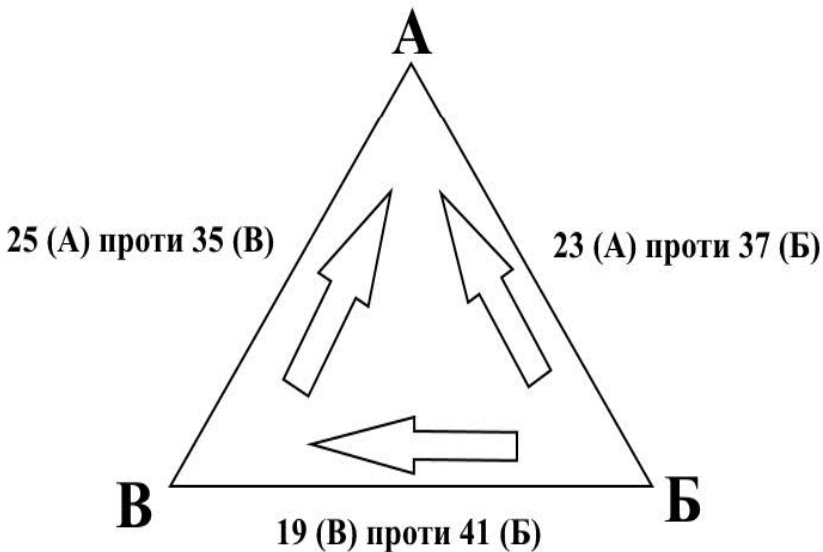
¹ Мохончук Б. С. Голосування за «методом Борда» – передумови створення та практика застосування. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. ІХ Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 4–5 листопада 2016 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 88–89.

² Кичмаренко О. Д., Огуленко А. П. Теорія прийняття рішень. Роздел: Теорія голосування : учебно-методическое пособие. Одесса: Одесский нац. ун-т, 2013. С. 20.

³ Вольский В. И. Ж.-Ш. Де Борда и маркиз де Кондорсе – родоначальники теории голосования. *Полития. Журнал политической философии и социологии политики*. 2013. №3(70). С. 151–152.

кандидата іншому? Таким чином, є можливість порівняти будь-яких кандидатів і визначити як потенційно найбільш, так і найменш прийнятних.

Припустимо ситуацію розподілу голосів 60 виборців між трьома кандидатами («А», «Б», «В») за умови, що «>» означає перевагу одного кандидата над іншим. Нехай 23 особи вважають, що $A > B > V$, 19 осіб – $V > B > A$, 16 осіб – $B > V > A$, 2 особи – $B > A > V$. Отримані результати можна відобразити схематично у формі матриці порівнянь.

Матриця порівнянь за «методом Кондорсе»

Отже, переваги розташовані наступним чином $B > V > A$, а тому перемагає кандидат «Б». Якщо ж спробувати застосувати системи мажоритарної відносної або абсолютної більшості двох турів, отримаємо досить контрверсійний результат. За системи відносної

більшості переможе кандидат «А», який отримує 23 голоси. Мажоритарна система абсолютної більшості двох турів, у першому – призведе до перемоги кандидатів «А» (23 голоси) та «В» (19 голосів). Проте, у другому турі виграє кандидат «В», оскільки його вважають кращим $19 + 16 = 35$ виборців проти $23 + 2 = 25$, які голосуватимуть за «А».

Схожими прикладами Кондорсе показав недосконалість установлених й до сьогодні категоричних мажоритарних систем відносно або абсолютної більшості. Запропонований ним метод дозволяє виборцю відобразити свою перевагу відповідно до ординалістської теорії корисності і набагато більш точно виразити власні вподобання. Водночас, вчений виявив можливість виникнення неузгодженості колективного вибору. Таке явище іменують «парадокс Кондорсе», який пізніше був вдосконалений теоремою «неможливості колективного вибору Ерроу». Його сутність полягає в неможливості забезпечення транзитивності бінарного відношення громадської переваги серед варіантів, що обираються.

Математична властивість транзитивності може бути зображена у відношенні – $A > B, B > C$, отже $A > C$. У найпростішому прикладі, при розподілі 3 мандатів між 3 виборцями, можна побачити відсутність транзитивності у результатах голосування, за якого перший виборець віддає переваги кандидатам в порядку ранжування $A > B > C$, другий – $B > C > A$, третій – $C > A > B$. Отримуємо загальний результат, де кожен кандидат має вищу підтримку від іншого і навпаки, так звану циклічність.

Отже, класична ординалістська концепція, на якій побудований «метод Кондорсе», де вподобання виборців відображаються лише порівнянням кандидатів – може призводити до циклічності. А це порушує, поряд з раціональністю (інші приклади її порушення були описані в попередньому розділі для методів «Гамільтона» та «Джефферсона»), одну з необхідних вимог до систем голосування – результативність.

Таким чином, варто вивести ще одну тезу – можуть мати місце випадки, коли необхідно використовувати кардиналістський підхід та враховувати кількість поданих виборцем голосів. При циклічності сам Кондорсе й запропонував варіант її подолання (хоча і він не завжди результативний). Так, у випадку виникнення

суперечливого колективного рішення, вчений пропонує не брати до розгляду ту стрілку в графі попарних порівнянь, яка відповідає найменшій перевазі одного кандидата над іншим¹.

2.2.2. Структура виборчого бюлетеня: характеристика та вплив

Основною заслугою Борда та Кондорсе є те, що вони показали дві принципово важливі речі. По-перше, – недосконалість категоричного голосування у мажоритарних системах, яке ставить під сумнів саму можливість демократії, оскільки воно може давати контрверсійні результати та призводити до обрання кандидата, який є абсолютно неприйнятним для більшості виборців. По-друге, – продемонстрували альтернативні способи голосування виборцями.

В середині 20-го століття були винайдені десятки процедур голосування, однак всі вони побудовані на базі розглянутих методів. Так, гібридизованим «методом Борда» є методи «Ненсона» та «Болдуїна». На основі підходу Кондорсе побудовані метод «Копленда», «Сімсона», «Кемені-Янга», «Тайдемана» та «Шульце». Всі вони відтворюють вибір переможця за Кондорсе, якщо такий існує². Тому ми можемо погодитись з Н. Е. Кондрук, що дослідження Борда та Кондорсе залишились неперевершеними взірцями, і лише в 1951 році американський вчений К. Ерроу запропонував формальну модель колективного прийняття рішень, яка дозволила їх досліджувати з аксіоматичної точки зору³.

Насправді, всі ці методи використовують ті ж системи подачі голосів (відповідно й схожу структуру виборчого бюлетеня), які

¹ Вольский В. И. Ж.-Ш. Де Борда и маркиз де Кондорсе – родоначальники теории голосования. *Полития. Журнал политической философии и социологии политики*. 2013. №3(70). С. 157-158.

² Смирнов С. А. Алгоритмы определения победителя при коллективном выборе на основе подхода Кондорсе. *Автоматика (Automatics)*. 2011. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 86 с.

³ Кондрук Н. Е. Метод визначення кількісної міри переваги в колективному порядку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. : Фізико-математичні науки*. 2013. Вип. 2. С. 171.

були запропоновані Борда і Кондорсе. Їх відмінності зумовлені такими причинами як необхідність виконання «аксіом Ерроу», задоволення систем голосування «критерієм Кондорсе», подолання циклічності тощо. Однак, вказані цілі лежать в математичній або раціональній площині, яка є об'єктивною та складно оспорюваною (внаслідок цього ми не можемо не враховувати їх у нашому дослідженні). Водночас, виборча система є правовим інститутом, який призводить до політико-правових наслідків та опосередковано впливає на електоральну поведінку кандидатів та виборців. Тому зміна елементів виборчої системи може бути обумовлена:

1. Вимогами норм та принципів права. Як ми зазначали в цьому та попередньому розділах, окремі комбінації елементів виборчих систем можуть порушувати принцип рівності, причому це може бути зумовлено як маніпуляціями з нарізкою округів, так і структурою виборчого бюлетеня. Так само, тенденційним є сприяння представництву національних меншин та гендерних груп, у вигляді встановлення квот (Руанда), скасування необхідності долання виборчих бар'єрів (Польща) тощо.

2. Психологічним впливом, зокрема на форми передвиборної агітації кандидатів, стратегічне голосування виборців, явище абсентеїзму, «ослячого» (donkey vote) або «націленого голосування» (bullet voting) тощо.

3. Політико-правовими наслідками, серед яких виникнення державно-правових конфліктів, дестабілізація уряду, неможливість формування парламентської коаліції, формування дво- або багатопартійної системи.

4. Іншими об'єктивними обставинами безпосереднього або опосередкованого характеру, як то простота обрахунків голосів, складність заповнення виборчого бюлетеня, зміна обсягів видатків на фінансування виборів та ін.

В контексті структури виборчого бюлетеня варто зауважити те, що розглянуті нами варіанти не спрямовані на вирішення проблеми пропорційного представництва виборців у колективному органі. Як зазначає А. В. Карпов, в системах пропорційного представництва зовсім інший метод агрегації¹. Простіше кажу-

¹ Карпов А. В. Теорема о невозможности в задаче пропорционального представительства. *Экономический журнал Высшей школы экономики*. №4. 2009. С. 597.

чи, одне питання справедливо знайти кількох переможців серед вподобань виборців, інше – пропорційно розподілити мандати представницького органу між цими переможцями (на кшталт розподілу мандатів між округами у попередньому розділі). Однак, це завдання вже наступного елементу виборчої системи – формули розподілу мандатів за результатами голосування. З точки зору структури виборчого бюлетеня голосування відрізнятись не буде.

В даному аспекті важливо й те, що з плином часу практика конструювання виборчих систем сформувала ще одну змінну голосу виборця, яка зумовлена іншим елементом структури виборчого бюлетеня – природою вибору (різними суб'єктами балотування). Це пов'язано з формуванням партійних традицій, адже кандидати почали асоціюватись з певною ідеологією. Тому постало логічне питання – як поєднати голосування за одноособових та колективних суб'єктів?

Практика демонструє різні варіанти його вирішення. Наприклад, паралельні системи (на кшталт тієї, яка використовувалась до прийняття виборчого кодексу на парламентських виборах в Україні) просто дають можливість виборцю подати два голоси, які не є взаємопов'язаними. Естонська виборча система наділяє виборця одним голосом, який є складеним – голосуючи за кандидата, виборець одночасно підтримує партію, що враховується при подальшому розподілі мандатів (схожий принцип був застосований на виборах до міських рад 2015 року в Україні). Під час виборів до Німецького Бундестагу виборець також наділений двома голосами, однак в подальшому ці голоси змішуються, а у Швейцарії дозволяється так званий панашаж – голосування за кандидатів зі списків різних партій. Загалом, це дає можливість розглядати голос виборця в контексті різної природи вибору – голосування за кандидатів або за партії (блоки, альянси). Такі голоси можуть бути незалежними один від одного або взаємопов'язаними. Схожа структура виборчого бюлетеня використовується скандинавськими країнами (Данія, Ісландія, Швеція, Норвегія), де, з метою підвищення рівня пропорційності представництва, використовують інститут «вирівнювальних» мандатів.

Отже, структура виборчого бюлетеня є комплексним елементом виборчої системи (однією з операцій алгоритму розподілу операнд) та складається з двох змінних – природи та міри вибору. Перша може бути репрезентована одноособовими (кандидати) або колективними (списками кандидатів) суб'єктами. Друга – визначає те, яким чином буде відображено голос виборця та може бути впроваджена у трьох формах:

1. Категоричній. Виборець наділений одним або декількома голосами з рівнозначною «вагою».

2. Кардиналістській. Виборець може здійснити ранжування кандидатів, голос відображений різною кількістю балів з заданою дискрецією – інтервали між голосами можуть бути рівнозначні або ні.

3. Ординалістській. Виборець може здійснити ранжування кандидатів, голос не має кількісного вираження, враховується лише кількість переваг одного кандидата над іншим.

══════════ 2.3. Виборчі формули та факультативні елементи виборчої системи

Разом зі структурою виборчого округу та бюлетеня існує ще один змінний, проте обов'язковий елемент виборчої системи – виборча формула.

Як зазначає Ю. Р. Шведа: «Виборча формула виступає в кількох варіантах і часто ототожнюється з виборчою системою»¹. Дійсно, поняття виборчої формули по різному описано в науковій літературі. Її визначають, як: критерій, за яким визначається переможець виборів²; математичні механізми, які регулюють порядок трансформації голосів в мандати³; правила (чи сума правил), які визначають, який кандидат у депутати є обраним в даному вибор-

¹ Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. С. 275.

² Корнієнко В. О. Індексуння виборчого процесу. *Наукові роботи каф. СПН*. 2011. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/8778>

³ Benoit K. Which electoral formula is the most proportional? A new look with new evidence. *Political Analysis*. 2000. №8(4). С. 381.

чому окрузі чи в якій спосіб відбувається «перетворення» голосів, отриманих політичною партією у відповідну кількість депутатських мандатів¹.

Узагальнивши, можна виокремити два концептуальні підходи до розуміння зазначеної категорії – широкий та вузький. На це звертає увагу й Т. В. Дешко, яка зазначає «Під вузьким розуміють лише технологію розподілу голосів виборців. Широке ж розуміння включає і технологію розподілу, і технологію визначення переможців. У широке визначення, таким чином, входить вузьке визначення виборчої формули, кількість мандатів на виборчий округ, електоральний поріг та структура бюлетеня»².

Справа в тому, що у деяких зарубіжних дослідженнях, присвячених виборчій системі, термін «electoral system» розуміють як синонім поняття «система голосування», при цьому мають на увазі перш за все виборчу формулу³. Очевидно, в такому випадку виборча формула повинна включати й інші елементи виборчої системи, без яких голосування й встановлення його результатів неможливі. Можна припустити, що таке розуміння виборчої формули було зумовлено поглядами А. Ліпхарта (A. Lijphart) та Д. Айткіна (D. Aitkin)⁴, – провідних експертів по виборчим системам. Адже, як зазначає Р. В. Чупрін, саме у їх спільній роботі використовувалось дещо абстрактне поняття «виборча формула», розшифрованою якою виступали структура виборчого бюлетеня та спосіб переведення голосів у мандати⁵.

На нашу думку, виборчі формули можуть застосовуватись на двох стадіях виборчого процесу – формування округів та розпо-

¹ Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. С. 275.

² Дешко Т. Інструментарій аналізу виборчих систем. *Наукові записки НУ «Києво-Могилянська академія»*. 2005. С. 51.

³ Федорів Х. І. Поняття виборчої системи та її характеристика. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2012. № 3(19). С. 207.

⁴ Lijphart A., Aitkin D. Electoral systems and party systems: a study of twenty-seven democracies, 1945-1990. Oxford University Press, 1994. 209 p.

⁵ Чупрін Р. В. Проектування виборчих систем: структура виборчого бюлетеня. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер.: Політологія. 2010. Т. 149, Вип. 137. С. 33-34.

ділу мандатів за результатами голосування. В останньому випадку виборчу формулу пропонуємо розуміти як елемент виборчої системи, який визначає правила розподілу мандатів між кандидатами у встановленій магнітудою округу кількості, відповідно до поданих голосів, які виражені заданими структурою виборчого бюлетеня параметрами. Виборчі формули на етапі формування округів (які ми розглянули у розділі 2.1.) визначають правила розподілу мандатів між округами, залежно від чисельності виборців або населення. Виборчі формули двох типів використовують різні операнди та евристики обрахунків, проте можуть давати однаковий результат («метод д'Онדה» і «метод Джефферсона», «метод Сент-Лагю», «метод середнього арифметичного» і «метод Вебстера» тощо). Таке визначення демонструє відокремленість формули і, водночас, системні зв'язки між елементами виборчої системи.

2.3.1. Виборчі формули розподілу мандатів за результатами голосування

Виборчу формулу часто ставлять в основу поділу систем на мажоритарні та пропорційні. Так, Дж. Вейлен (G. Waylen), К. Келіс (K. Celis), Дж. Кантола (J. Kantola) та Л. Велдон (L. Weldon) зазначають, що в найширшій концептуалізації виборча формула визначає: виборча система розподіляє місця пропорційно до отриманих голосів або на основі принципу більшості (мажоритарної або абсолютної)¹. В. О. Корнієнко підкреслює, що виділяють такі типи виборчих формул як мажоритарні та пропорційні².

Водночас, сучасні виборчі системи демонструють приклади, за яких сказати точно, що було покладено в їх основу – принципи більшості або пропорційності, неможливо. До таких можна віднести систему єдиного неперехідного голосу (Вануату, Йорданія), обмеженого блокового голосування (Гібралтар, Іспанія), «метод

¹ Waylen G., Celis K., Kantola J., Weldon L. *The Oxford Handbook of Gender and Politics*. Oxford University Press, 2013. P. 560.

² Корнієнко В. О. Індексвання виборчого процесу. *Наукові роботи каф. СПН*. 2011. URL: <http://kornienko.vk.vntu.edu.ua/file/471f462c17f32eaa39a626e876f96e6e.pdf>

Борда» (Словенія, Науру) тощо. Варто лише згадати систему на українських виборах до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад 2015 року, яку навіть неможливо віднести до якоїсь з усталених типів виборчих систем. Вся ця варіативність, в більшій мірі, зумовлена відмінністю виборчих формул.

Для таких випадків вважаємо за доцільне використання англійських аналогів з контекстним перекладом. Системи, які в українському середовищі іменують «мажоритарними», в зарубіжній літературі окреслюють «перший отримує посаду» («first-past-the-post») або «переможець отримує все» («winner-takes-all»). Б. Грофман (B. Grofman) звертає увагу на те, що остання характеристика частіше вживається для позначення систем з багатомандатними округами¹. Логічнішим виглядає вживання вказаного словосполучення у множині – «переможці отримують все», оскільки мандатів розподіляється декілька, то і переможець буде не один. Багатотурові методи та метод перехідного голосу використовують обрахунки або голосування в декілька етапів, для того щоб встановити переможця. Їх можна об'єднати англійським терміном «runoff»², контекстним аналогом якого є слово «поетапний». Такі формули використовують ті ж умови обрання переможця, що і мажоритарні, а тому вбачаємо доцільним вживання словосполучення «мажоритарні поетапні» («majority runoff»³). Зі свого боку ті, які використовують ординальну або кардиналістську структуру бюлетеня і для встановлення переможця порівнюють їх один з одним (або рейтингують) – можна назвати «рейтинговими» («ranked»).

Варто погодитись з Н. Мяловицькою, що найстарішою є мажоритарна виборча система⁴, яка застосовувалась у Великобританії

¹ Grofman B. Alternatives to Single-Member Plurality Districts: Legal and Empirical Issues. *Policy Studies Journal*. 1981. №10. P. 876.

² Bordignon M., Nannicini T., Tabellini G. Moderating Political Extremism: Single Round vs Runoff Elections under Plurality Rule. Germany: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, 2013. P. 1-3.

³ Bouton L., Gratton G. Majority Runoff Elections: Strategic Voting and Duverger's Hypothesis. *Australian School of Business Research*. 2013. №23. P. 2.

⁴ Мяловицька Н. А. Виборчі системи: досвід європейських держав. *Вісник ЦВК*. 2008. №1(11). С. 61-67.

та окремих її колоніях ще у 15 сторіччі. Питання впровадження пропорційних виборчих систем набуло публічного резонансу лише в кінці 19 сторіччя. А вже 7, 8 та 9 серпня 1885 року у Антверпені проходила конференція, присвячена виборам, де було вперше розглянуто модель пропорційної виборчої системи¹.

Після цього держави почали активно впроваджувати пропорційну виборчу систему. Як зазначає О. В. Петришин, однією з перших таких країн була Швейцарія. Після цього її почали використовувати Бельгія, Фінляндія, Швеція, Данія, Норвегія, Нідерланди. Вчений відзначає, що наслідком таких змін було встановлення відносин співпраці, компромісу, представництво меншин, формування коаліційних урядів та посилення консенсусної демократії загалом. Водночас, звертається увага на негативний досвід Італії та Німеччини².

Насправді пропорційні виборчі формули (не системи) були застосовані та активно обговорювались трохи менше ніж за 100 років до конференції 1885 року, хоча їх призначенням не було встановлення результатів виборів. Ми маємо на увазі перше вето Президента США 1792 року³. А вже математична природа формул розподілу мандатів між штатами США, які були описані вище, така ж як і при встановленні результатів виборів. Ми вже висловлювали тезу про те, що для результативності алгоритму математичних операцій політико-правова природа операнд не має значення – неважливо, розподіляємо ми мандати між голосами, поданими за партії, чи залежно від кількості виборців або жителів окремих виборчих округів (штатів). Тому можна говорити про застосування виборчої формули на двох стадіях – для розподілу мандатів між округами (тобто для визначення кількості місць у представницькому органі, які буде виділено для того чи іншого округу, регіону, штату тощо) або ж між кандидатами за результатами голосування. Формули поділу округів ми розглянули у розділі 2.1., тому надалі

¹ Carstairs A. M. *A Short History of Electoral Systems in Western Europe*. New York: Routledge, 2010. P. 3.

² Петришин О. В. Пропорційна виборча система: історичний досвід запровадження. *Вісник ЦВК*. 2006. № 1. С. 53-57.

³ George Washington and Apportionment, the first Presidential Veto. URL: <http://www.personal.psu.edu/pls5/WashingtonVeto.html>

будемо вести мову про формули розподілу голосів за результатами голосування.

Таким чином, виборча формула «змикає» (встановлює мінімально необхідні вимоги та процедури трансформації голосів виборців у мандати) блок обов'язкових змінних елементів виборчої системи і тому часто ототожнюється з останньою (відповідно до вузького тлумачення поняття «виборча система», яке ми описували вище).

Надалі спробуємо окреслити використовувані або найбільш цікаві, на нашу думку, формули. Говорячи про результативність тих чи інших формул ми опустимо випадки неможливості встановлення переможця при набранні однакової кількості голосів в системах мажоритарного типу, а також – виникнення «повної» циклічності. Крім того, окремі виборчі формули можуть входити до елементного складу інших, так само як в межах однієї системи можуть діяти декілька взаємонепов'язаних формул.

Для зручності аналізу, виборчі формули пропонуємо поділити на групи «мажоритарних», «переможці отримують все», «мажоритарних поетапних», «рейтингових», «пропорційних» та «змішаних».

Виборчі формули «мажоритарного типу»

1. «Мажоритарна абсолютної більшості» («majority»). Абсолютною називають переважну більшість¹, в даному випадку, голосів, поданих за одного кандидата порівняно з іншими. Виборча формула використовується в одномандатних округах при категоричному голосуванні за одноособових суб'єктів (кандидатів) і вимагає набрання 50% + 1 голос.

Основний недолік полягає в тому, що за умови балотування більш ніж 2 кандидатів переможця може не бути (тому вона використовується, переважно, як завершальна стадія багатотурового методу, що збільшує обсяг фінансових витратків на її застосування).

2. «Мажоритарна кваліфікованої більшості» («qualified majority»). Аналогічна формулі абсолютної більшості, однак мандати розподіляються між кандидатами, які набрали більше пев-

¹ Словник української мови (абсолютний). 1970. URL: <http://sum.in.ua/s/absolutnyj>

ної, встановленої законодавством, кількості голосів. На практиці варіативність межі, яку необхідно подолати, може бути різною: у Коста-Ріці на президентських виборах це 40% + 1 голос¹, до 1993 року на виборах до сенату Італії – 65% + 1 голос² тощо.

3. «Мажоритарна відносною більшістю» («plurality»). В одномандатних округах при категоричному голосуванні встановлюється результат кожного кандидата, а переможцем визнається той, хто набрав більше голосів у порівнянні з іншими.

Формула майже завжди є результативною (звісно, якщо відсутні факультативні елементи виборчої системи, наприклад, вимоги легальності виборів). Незважаючи на всю її простоту та зрозумілість ми приводили приклади «профілів голосування», де ця формула призводить до обрання кандидата, який є найменш прийнятним для абсолютної більшістю виборців. І якщо у формулі абсолютної більшістю кількість, так званих, «втрачених голосів» виборців буде точно меншою від 50%, то у випадку з формулою відносною більшістю – цей показник може ставити під сумнів легітимність виборів загалом. Крім того, формула є дуже сприятливою для маніпуляцій з виборчими округами (джеррімендерингу) і вимагає особливого контролю за процесом «виборчої географії» та демографічними змінами. Використовують в чистому вигляді: Канада, Індія, США, Великобританія³ та ін.

Формули типу «переможці отримують все»

Надалі ми окреслимо три варіації виборчих формул, які визначають переможця на основі принципу більшістю, однак в багатомандатних округах. Виборчі системи, які їх використовують, іноді називають «мажоритарними з багатомандатними округами»⁴ (таке

¹ Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учебник. Москва : Юстицинформ, 2008. С.109.

² Конституционное право зарубежных стран: хрестоматия / Авт. сост.: О. В. Ганин, В. В. Захаров. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. С. 39.

³ Countries using FPTP electoral system for national legislature. International IDEA. 2016. URL: <http://www.oldsite.idea.int/esd/type.cfm?electoralSystem=FPTP>

⁴ Стукаленко В. А. Теоретичні аспекти мажоритарної виборчої системи. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : Правознавство. 2014. Т. 19, Вип. 2. С. 25-26.

ж визначення застосовано у Виборчому кодексі України у ч. 1 ст. 192 для виборів депутатів сільської, селищної, міської ради територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч). Проте в західній літературі прийнято виокремлювати поняття систем «голосування блоком», «обмеженого голосування» та «єдиного перехідного голосу». Вони відрізняються лише за кількістю голосів у виборця (тобто структурою виборчого бюлетеня).

4. «Голосування блоком» («block vote»). Категоричне голосування в багатомандатних округах, кількість голосів кожного виборця дорівнює магнітуді округу. Перемагають ті кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів. Окремі дослідники виокремлюють систему преференційного голосування блоком («preferential block system»)¹, однак в її основі лежить формула «єдиного перехідного голосу», яка має власні особливості та буде описана нами нижче.

Використання даної формули може бути проблемним за умов різної магнітуди округів. Адже в такому випадку кількість голосів у виборців буде не однаковою, що може вважатись порушенням принципу рівного виборчого права у формальному аспекті. Голосування блоком в чистому вигляді використовують: Сирія, Тувалу, Ліван, Гернси та ін.².

5. «Обмежене голосування» («limited voting»). Категоричне голосування з кількістю голосів меншою ніж магнітуда округу. У Гібралтарі – 10 голосів для 17 мандатів³, на виборах до іспанського Сенату – 3 голоси для 4 мандатів⁴. Своєрідною модифікацією «обмеженого голосування» є, так звана, формула «фіксованого співвідношення» («fixed ratio»), де, за умов розподілу 3 мандатів та 2 голосів у виборців, партія-переможець отримує відразу два мандати, а наступна за рівнем підтримки – лише один. Така мо-

¹ Farrell D., Mcallister I. 1902 and the Origins of Preferential Electoral Systems in Australia. *Australian Journal of Politics and History*. 2005. Vol. 51, №2. P. 155.

² Countries using BV electoral system for national legislature. International IDEA. 2016. URL: <http://www.oldsite.idea.int/esd/type.cfm?electoralSystem=BV>

³ Baldwin N. D. Legislatures of Small States A Comparative Study. Library of Legislative Studies, 2013. P. 105.

⁴ Lijphart A., Pintor L., Sone Y. The Limited Vote and the Single Nontransferable Vote: Lessons from the Japanese and Spanish Examples. *Agathon Press, INC*. New York, 2003. P. 167.

дифікована модель при незначній перевазі кандидатів може бути нерепрезентативною та диспропорційною. Вона використовується для обрання 96 зі 128 депутатів Сенату Мексики¹, на виборах Сенату Аргентини та до 2006 року застосовувалась в Болівії².

6. «Єдиний неперехідний голос» («single non-transferable vote»). Кожен виборець наділений одним голосом, який він може віддати за конкретного кандидата. Перемагають ті з них, які за кількістю отриманих голосів знаходяться на верхніх позиціях у кількості, рівній магнітуді округу. Остання може відрізнятись навіть в межах країни. Так, в Японії на виборах Палати Представників 1980 року зустрічались трьох-, чотирьох- і п'ятимандатні округи³. І хоча сьогодні в Японії використання цієї системи обмежено кількома мандатами Палати Радників, вона ще використовується в Афганістані, Кувейті, Індонезії та ін.⁴.

Застосування формул даної групи на виборах в Україні ми вбачаємо прийнятним, а на місцевому рівні навіть доцільним. Залишаючись такими ж простими для сприйняття і підрахунку (хоча зв'язки виборців з кандидатами будуть слабшими), вони зменшують негативний вплив мажоритарної формули відносної більшості – менше втрачених голосів, вищий рівень репрезентативності та пропорційності, складніший «джеррімендеринг», «стратегічне голосування» при більших магнітудах має все менший сенс. Крім того, не порушується принцип рівності виборчих прав. Один з різновидів такої формули було запроваджено з прийняттям Виборчого кодексу України у ч. 1 ст. 192 для виборів депутатів сільської, селищної, міської ради територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч (її аналіз буде проведено нижче у розділі 3.3.1.).

¹ Election for Chamber of Deputies. International Foundation for Electoral Systems. 2012. URL: <http://www.electionguide.org/elections/id/453/>

² Nunez L. Voter Transitions, Vote Wasting, and Strategic Behavior in Legislative Elections in Argentina. California Institute of Technology. 2015. URL: <https://www.rochester.edu/college/psc/polmeth/posters/Nunez.pdf>

³ Lijphart A., Pintor L., Sone Y. The Limited Vote and the Single Nontransferable Vote: Lessons from the Japanese and Spanish Examples. *Agathon Press, INC.* New York, 2003. P. 156.

⁴ The Single Non-Transferable Vote (SNTV). The ACE Encyclopaedia: Electoral Systems. URL: <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/esd04/esd04a/default>

«Мажоритарні поетапні» виборчі формули

Мажоритарні формули абсолютної та кваліфікованої більшості можуть бути нерезультативними за відсутності абсолютного лідера або внаслідок розпорошення голосів між кандидатами. Це призвело до впровадження формул, які так само ставлять вимогу набрання більшості голосів (як правило абсолютної), однак використовують додаткові операції для виключення кандидатів із найменшою підтримкою. Такі операції проводяться поетапно і, якщо переможця не буде встановлено, в кінцевому рахунку зменшують кількість кандидатів до двох. А, як підкреслює Ю.Б. Ключковський, будь-який спосіб голосування має бути таким, що у випадку вибору з двох опцій зводиться до методу абсолютної більшості¹.

7. Формула «вичерпного голосування» («exhaustive ballot»). Використовується в одномандатному окрузі при категоричному голосуванні з одним голосом у виборця. Для перемоги кандидат повинен набрати абсолютну більшість голосів. Якщо цього не відбулося, особа з найменшою кількістю голосів вибуває і голосування проводиться повторно до тих пір, поки когось не обрано. Логічно, що виборча система, яка побудована на такій формулі, буде фінансово затратною, а тому на політичних виборах використовується зрідка (зате в спортивних змаганнях саме її використовують для обрання місця проведення Олімпійських ігор або на деяких футбольних турнірах). Виключення становлять вибори членів Федеральної Ради Швейцарії, Президента Європейського Парламенту, спікерів Канадської, Британської Палати Громад та Шотландського Парламенту². Також дана формула є свого роду «примушуванням» до «стратегічного голосування», оскільки замість використання альтернативних евристик або отримання більшої кількості інформації від виборця (за рахунок кардиналістської або ординалістської структури бюлетеня), зменшуються лише можливості вибору між кандидатами.

8. «Двотуровий» метод («two-round»). Спрощений варіант формули «вичерпного голосування» де, у випадку необрання аб-

¹ Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Київ: Час Друку, 2011. С. 27.

² Shahandashti S. F. Electoral Systems Used around the World. Cornell University Library. 2016. URL: <https://arxiv.org/pdf/1605.01343.pdf>

солотного переможця в першому турі, проводиться лише один додатковий етап виборів, до якого потрапляють два кандидати з найвищою підтримкою. Є комбінацією декількох виборчих формул (з альтернативними шляхами отримання мандата). Переважно, в його основі лежить мажоритарна вимога абсолютної більшості та формула «єдиного неперехідного голосу», яка, при невиконанні першої вимоги, фактично застосовується в першому турі для визначення двох переможців. Незважаючи на свою розповсюдженість, «двотуровий» метод може призвести до виникнення «парадоксу монотонності» (вважається, що його було вперше введено Дж. Смітом¹), адже кандидат-лідер першого туру може програти в другому. Зумовлено це, знову ж таки, вимушеним «стратегічним голосуванням». Виборчу систему з двома турами часто використовують для розподілу одного мандата (наприклад, обрання глави держави) і закріплюють на конституційному рівні (ст. 39 Конституції Кіпру, ст. 7 Конституції Франції, ст. 127 Конституції Польщі, ст. 126 Конституції Португалії тощо). В Україні така формула використовується на виборах Президента України та міського голови (міст з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб).

9. «Альтернативне» («alternative vote») або «миттєве поетапне голосування» («instant-runoff voting»). У вітчизняній доктрині перший варіант є більш усталеним², в той час як у західних джерелах частіше зустрічається словосполучення «миттєве поетапне голосування»³. Останнє, на нашу думку, дозволяє більш точно ідентифікувати сутність даної формули. Вона відноситься до групи «мажоритарних поетапних», однак слово «миттєве» підкреслює, що такі етапи переводяться в математичну площину. Формула дозволяє уникнути повторного голосування, проте вимагає використання ординального бюлетеня. Переможцем оголошується кандидат, який отримує абсолютну більшість перших голосів. Якщо цього не стається, кандидат з найменшою підтримкою вибуває,

¹ Fishburn P. C., Brams S. J. Paradoxes of Preferential Voting. Mathematics Magazine. 1983. vol. 56, № 4. С. 211.

² Гарашенко С. В. Вплив гендерного підходу на формування типу виборчої системи. *Магістеріум. Політичні студії*. 2012. Вип. 46. С. 50.

³ Langan J. P. Instant Runoff Voting: A Cure That Is Likely Worse than the Disease. *Wm. & Mary L. Rev.* 2005. №46. С. 1570.

а його голоси надаються тим кандидатам, які зазначені наступними у бюлетені. Цей процес повторюється поки переможець не буде обрано. Використовується на виборах нижньої палати Парламенту Австралії¹ та Президента Ірландії². Формула «середня» за складністю сприйняття і реалізації, однак є більш «репрезентативною», оскільки враховує кожен голос, дає більше можливостей виборцям і призводить до обрання більш «прийняттого» кандидата.

10. «Умовне голосування» («contingent vote»). Спрощений варіант попередньої формули, де, у випадку відсутності у одного з кандидатів абсолютної більшості голосів, замість поступового виключення кандидатів з найменшою підтримкою, виключаються усі, крім двох лідерів. На другому етапі голоси розподіляються залежно від того, хто був розташований вище. Така формула використовується у обмеженому варіанті для прямого обрання мерів Англії (в тому числі мера Лондона), однак виборці можуть надати лише дві «верхніх» переваги³. Інший варіант, де виборці можуть висловити три переваги, застосовується на виборах Президента Шрі-Ланки⁴. Проте С. Ф. Шагандашті (S. F. Shahandashti) вдало зауважує, що зазначені варіанти не гарантують набрання абсолютної більшості голосів одним з кандидатів⁵, а отже можуть ставити під сумнів результативність виборів.

«Рейтингові» виборчі формули

І хоча дві останні формули застосовуються з ординальним бюлетенем, все-таки врахування переваг виборця обмеже-

¹ Farrell D., McAllister I. Australia: the alternative vote in a compliant political culture. *Oxford University Press*. 2005. С. 79-98.

² International. Instant runoff voting. URL: <http://instantrunoff.com/instant-runoff-home/in-action/where-irv-is-used/international/>

³ Voting systems in the UK. UK Parliament Website. 2015. URL: <http://www.parliament.uk/about/how/elections-and-voting/voting-systems/>

⁴ Reilly B., Andrew E., Reynolds A. Electoral system design: the new international IDEA handbook. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005. С. 135.

⁵ Shahandashti S. F. Electoral Systems Used around the World. Cornell University Library. 2016. URL: <https://arxiv.org/pdf/1605.01343.pdf>

но вимогою набрання абсолютної більшості перших голосів. До групи «рейтингових» ми віднесли формули з кардиналістським або ординальним бюлетенем, які враховують всі преференції виборців для встановлення результату (а не лише поетапно перші з них).

11. «Підрахунок Борда» («Borda count»). Цей метод, як і його модифікований варіант, що використовується в Науру, був детально описаний у розділі 2.2. Бюлетень кардиналістський, а результати голосування виражаються у формі суми балів, які набрав кожен із кандидатів.

12. «Метод Кондорсе» («Condorcet method»). Також був описаний у розділі 2.2. Бюлетень ординалістський, а результат голосування встановлюється шляхом порівняння кандидатів один з одним. На відміну від «підрахунку Борда», при попарному порівнянні кандидатів тут важлива не кількість виборців, які віддають перевагу тому чи іншому кандидату, а сам факт перемоги одного кандидата над іншим.

Описуючи структуру виборчого бюлетеня ми аналізували ці дві формули, адже однією з їх заслуг була демонстрація можливості отримання більшої кількості інформації від виборця, ніж при категоричному голосуванні. Крім того, такі структури повністю відповідали кардиналістській та ординалістській теоріям корисності. І якщо «підрахунок Борда», в тій чи іншій мірі, використовується на політичних виборах, то «метод Кондорсе» в своєму оригінальному варіанті застосування не знайшов. Більш важливим є те, що Кондорсе випрацював унікальні критерії справедливого голосування (які пізніше були вдосконалені теоремою про неможливість «колективного вибору Ерроу»). На базі цих методів дослідники почали формувати й інші формули.

13. «Метод Ненсона» («Nanson method»). При використанні даної формули встановлюється середнє значення «підрахунку Борда» і всі кандидати з кількістю голосів, яка відповідає або нижча від цього значення – вибувають. Операція повторюється поки переможця не буде обрано. Формула цікава тим, що, по-перше, базуючись на «підрахунку Борда» встановлюватиме того ж переможця, що і за «методом Кондорсе», якщо такий існує (а як ми зазначали раніше, ці методи не завжди дають однаковий результат). По-дру-

ге, вона була використана на місцевих виборах 1920 року в місті Маркетт, штат Мічиган, США¹.

14. «Метод Шульце» («Schulze method»). Одна з найновіших систем голосування, розроблена Маркусом Шульце (Markus Schulze) у 1997 році та комплексно опублікована у 2011 році в журналі «Соціальний вибір та благополуччя»². Система на політичних виборах поки не знайшла свого поширення, однак використовувалась для парламентських праймеріз Піратською партією Швеції та впроваджується міжнародними організаціями («Європейське демократичне освітнє співтовариство»³, «Програмне забезпечення в інтересах суспільства»⁴ та ін.) і політичними партіями («Піратські партії» Німеччини, Швеції, Австрії⁵ та ін.).

Формулу для розподілу мандатів Шульце називає «методом протоптаних шляхів» («beatpath method»), в основі якої покладена концепція перемог з силою шляхів. Якщо при попарному порівнянні кандидат «1» перемагає «2», «2» перемагає «3», «3» перемагає «4»... і «n-1» перемагає «n», то можна стверджувати, що існує шлях від кандидата «1» до «n». Силою шляху «1» до «n» є найслабша перемога будь-якого кандидата над наступним в такій послідовності. Після цього сили шляхів порівнюються і кандидати з вищим показником перемагають. Формула відповідає вимозі транзитивності та більшості математичних критеріїв справедливого голосування, однак дуже складна для сприйняття і реалізації (обрахунків).

¹ McLean I. Australian electoral reform and two concepts of representation. *Paper for APSA Jubilee Conference, Canberra*. 2002. С. 7-8.

² Schulze M. A new monotonic, clone-independent, reversal symmetric, and condorcet-consistent single-winner election method. *Social Choice and Welfare*. 2011. Vol. 36, №. 2., С. 267-303.

³ Article 2:40 Voting and Meetings EUDEC Guidance Document. The European Democratic Education Community. 2010. URL: <https://eudec.org/about-us/guidance-document/>

⁴ Process for adding new board members. Software in the Public Interest. 2003. URL: <http://www.spi-inc.org/corporate/resolutions/2003/2003-01-06.wta.1/>

⁵ Schulze M.: The Schulze Method of Voting. CoRR, eprint arXiv:1804.02973 (2018). P. 11-12. URL: <https://arxiv.org/abs/1804.02973>

Виборчі формули «пропорційного типу»

Як зазначає Д. Фаррелл, походження пропорційних виборчих систем асоціюється з чотирма особами, зокрема: Томасом Хейром (Англія), Віктором д'Ондтом (Бельгія), Едуардом Гагенбахом-Бішоффом (Швейцарія) та Андре Сент-Лагю (Франція)¹. Насправді, до такого списку варто було б додати Генрі Друпа (Англія) та П'єра де Франкавіллі, маркіза Імпералі (Бельгія)². І хоча виборчі формули запропоновані цими діячами стосувались безпосередньо розподілу місць між кандидатами-переможцями, як ми вже зазначали на початку розділу, питання пропорційного поділу мандатів піднімалось ще до їх народження.

«Пропорційним» прийнято називати те явище, яке має правильне співвідношення розмірів, частин³. Очевидно, що у випадку виборчих систем, мова йде про співвідношення числа отриманих мандатів до кількості голосів. Проте, такі елементи виборчої системи не можуть бути повністю пропорційними величинами (де збільшення або зменшення одної з величин обов'язково призведе до зміни іншої), оскільки кількість голосів, як правило, набагато більша від кількості розподілених мандатів. Тому виникає необхідність застосування додаткових математичних операцій, які і становлять собою виборчу формулу. Остання може сприяти партіям з більшою або меншою підтримкою, призводити до «парадоксів» (на кшталт описаних нами парадоксів «Алабами», «нового штату» та «населення»). Крім того, зазначені формули можуть оцінюватись з точки зору відповідності математичним правилам (округлень, квот тощо), а рівень їх «пропорційності» вираховується за допомогою спеціальних індексів (таких, як індекс Ре, Лузмора-Хенбі, Грофмана, Ліпхарта, Галлахера тощо⁴).

¹ Farrell D. M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. 2nd Edition. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2011. P. 65.

² Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення : дис. докт. юр. наук. Одеса, 2015. С. 214.

³ Словник української мови (пропорційний). 1970. URL: <http://sum.in.ua/s/Проросіюні>

⁴ Карпов А. В. Измерение представительности парламента в системах пропорционального представительства. Препринт WP7/2006/04. Москва: ГУ ВШЭ, 2006. С. 6-9.

Після проведення 7, 8 та 9 серпня 1885 року присвяченій виборам конференції у Антверпені, де було вперше розглянуто модель пропорційної виборчої системи, пропорційний принцип розподілу мандатів почав все частіше застосовуватись на парламентських виборах. Значна кількість країн закріпили його на рівні Основного Закону (ч. 1 ст. 64 Конституції Албанії¹, ст. 96 Конституції Польщі², ст. 62 Конституції Бельгії³, параграфі 25 конституції Фінляндії⁴ та ін). Однак можлива диференціація застосування даного принципу залежно від рівня округу. Наприклад, у ст. 18 Конституції Чехії⁵ говориться про принцип пропорційності загалом, в той час як ч. 3 ст. 68 Конституції Іспанії⁶ передбачає проведення виборів на основі пропорційного представництва в кожному окрузі. На таку особливість звертав увагу Конституційний Суд Чехії у рішенні Pl. ÚS 42/00 від 24.01.2001⁷, оскільки зменшення магнітуди зменшує пропорційність розподілу мандатів і підвищує вплив різних формул.

Існують різні евристики для пропорційного розподілу, – окремі формули можуть формально відрізнитись, проте давати однаковий математичний результат. Такі формули ми об'єднаємо в одну групу.

15. «Методи найбільших остач» («largest remainder method»). Використовується категоричний бюлетень, а розподіл мандатів відбувається у два етапи. На першому такі формули вимагають визначення змінної – «квоти». Сьогодні квота – це як правило змінна (Q), яка визначається шляхом ділення кількості голосів (V) на загальну кіль-

¹ Albania 1998 (rev. 2016). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Albania_2016?lang=en

² Poland 1997 (rev. 2009). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=en

³ Belgium 1831 (rev. 2014). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014?lang=en

⁴ Finland 1999 (rev. 2011). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011?lang=en

⁵ Czech Republic 1993 (rev. 2013). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2013?lang=en

⁶ Spain 1978 (rev. 2011). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=en

⁷ Pl. ÚS 42/00: Elections Act. 2001/01/24. Ústavní soud. 2001. URL: <https://www.usoud.cz/en/decisions/2001-01-24-pl-us-42-00-elections-act>

кість мандатів (S) з додатковими операціями (хоча у розділі 2.1.1. ми наводили історичний приклад фіксованої або «квоти Джаргон-Гілпін»). Особливості останніх і відрізняють квоти, серед яких:

15.1. «Стандартна квота» або «квота Хейра»: $Q = V/S$. Використовувалась на першому етапі «методу Гамільтона» та передбачалась ч. 7 ст. 98 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI. До аналогічного результату призводить «метод Німаєра», за якого кількість отриманих мандатів дорівнює чисельності голосів, поданих за список, помножених на загальну кількість мандатів та поділених на суму всіх голосів, чому й у німецькому правовому полі цю квоту інколи іменують «квота Хейра/Німаєра»¹.

15.2. «Квота Гагенбаха-Бішоффа»: $Q = V/(S+1)$. Зменшує рівень квоти збільшуючи дільник на одиницю (аналогічно збільшенню кількості мандатів на стільки ж).

15.3. «Квота Друпа»: $Q = (V/(S+1))+1$ ². Вимагає набрання кількості голосів, яка рівна попередній, плюс один голос.

15.4. «Нормальна квота Імпєралі»: $Q = V/(S+2)$.

15.5. «Посилена квота Імпєралі»: $Q = V/(S+3)$ ³. Ця і попередня формули суттєво зменшують рівень квоти.

Вплив різних квот менш відчутний при великих значеннях магнітуди (передбачений Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI для обрання половини складу парламенту рівень магнітуди в Україні був дуже великим – 225 мандатів, не говорячи вже про розподілювані у 2006 та 2007 роках 450 місць у парламенті за пропорційною системою). Після визначення квоти кількість голосів отриманих кожним списком ділиться на її значення. В результаті будуть отримані цілі числа з, як правило, дробовими частками. Цілі числа і визначать кількість мандатів отриманих при первинному розподілі.

¹ Verfahren nach Hare/Niemeyer. Deutscher Bundestag Webseite. URL: https://web.archive.org/web/20140127052103/http://www.bundestag.de/bundestag/ausschuesse17/azur/azur_2.html

² Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Київ: Час Друку, 2011. С.58-59.

³ Алєскєров Ф. Т., Платонов В.В. Системи пропорционального представительства и индексы представительности парламента. Москва: ГУ ВШЭ, 2003. С. 5.

На другому етапі розподіляються всі невичерпані мандати. Для цього використовується «метод найбільших остач». Він є аналогом «методу Гамільтона», який був описаний нами у розділі 2.1. Нерозподілені мандати по чергово надаються спискам із найбільшими дробовими залишками.

Варто зауважити, що у вітчизняній літературі до другого етапу розподілу відносять й інші формули, що породжує певну плутанину.

Зокрема, Ю. Б. Ключковський виокремлює «метод найбільшого середнього», відповідно до якого нерозподілені мандати надаються по чергово (по одному) тому списку, в якого, після отримання такого мандата, виявиться найбільша середня кількість голосів на один мандат (з урахуванням отриманих на першому етапі). Розглядувану групу формул автор іменує «методами розподілу мандатів з допомогою виборчої квоти», а «метод найбільших залишків» лише варіантом другого етапу розподілу¹. М. В. Афанасьєва використовує схожу термінологію². Ф. Т. Алексєров та В. В. Платонов зауважують, що інша назва «методу найбільшого середнього» – «правило д'Ондта» (ї виділяють його в якості окремої, третьої групи пропорційних формул)³. Однак Ю. Б. Ключковський та М. В. Афанасьєва останній відносять до групи, так званих, «методів дільників», які є альтернативними і взагалі не використовують поняття квоти.

Крім того, в «методі найбільшого середнього» Ю. Б. Ключковський використовує для першого розподілу мандатів «метод стандартної квоти», проте така евристика призводить до однакових результатів з «методом д'Ондта», який буде розглянуто далі.

В той же час значна кількість авторитетних зарубіжних джерел оперує такими поняттями як «методи найбільших остач» («largest remainder method») та «методи найбільшого середнього» («highest

¹ Ключковський Ю. Б. *Виборчі системи та українське виборче законодавство*: монографія. Київ: Час Друку, 2011. С.57-60.

² Афанасьєва М. В. *Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення* : дис. докт. юр. наук. Одеса, 2015. С. 210-215.

³ Алексєров Ф. Т., Платонов В.В. *Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента*. Москва: ГУ ВШЭ, 2003. С. 6.

average methods»)¹ ² ³. До перших відносять формули, за яких мандати розподіляються між списками шляхом ділення кількості голосів на квоту, а залишки за «методом найбільших остач» (на нашу думку, той факт, що останній є єдиним можливим варіантом розподілу залишків і обумовив таку назву групи). Для другої групи формул вимагається щоб кількість голосів кожного списку ділилась на окремі дільники⁴.

Тому, фактично, під «методом найбільших остач» в зарубіжній літературі прийнято розуміти формули, які використовують якусь із описаних квот та подальший розподіл за правилом найбільших остач, а під «методами найбільшого середнього» – ті з них, які послуговуються поняттям «дільників». Для відповідності законодавчої техніки усталеній термінології пропонуємо використовувати саме такі дефініції.

Не відкидаючи факту однакової результативності, на яку вдало звернула увагу М. В. Афанасьєва, віднісши до другого етапу розподілу за «методом квот» модифіковане правило найбільшого середнього (яке, за твердженням ученої, запропонував Д. К. Адамс), правило середнього арифметичного (зазначається, що його заснував Д. Вебстер), правило середнього геометричного (також учена іменує його «методом Хантінгтона-Хілла») та правило середнього гармонійного (розробником вказується Дж. Дін)⁵, вбачаємо за доцільне розділяти евристики формул розподілу мандатів між округами та встановлення результатів виборів.

Методи «Адамса», «Вебстера», «Хантінгтона-Хілла» та «Діна» ми описували характеризуючи виборчі округи у розділі 2.1. По-

¹ Farrell D. M. *Electoral Systems: A Comparative Introduction*. 2nd Edition. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2011. P. 67.

² Gallagher M. Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities. *British Journal of Political Science*. 1992. vol. 22, №4. С. 471-473.

³ Lijphart A. The Political Consequences of Electoral Laws. *The American Political Science Review*. 1990. vol. 84, №2. С. 484.

⁴ Eck L., Visagie A., Kock H. Fairness of seat allocation methods in proportional representation. *ORION*. 2005. vol. 21, №2. С. 94-96.

⁵ Афанасьєва М. В. *Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення* : дис. докт. юр. наук. Одеса, 2015. С. 216.

чатковим призначенням цих формул був розподіл мандатів між округами, а не між списками переможців на виборах. По суті вони є видозміненими варіантами «методу Джефферсона», оскільки використовують лише різні правила заокруглень.

Зазначені методи передбачають використання поняття «квоти» гіпотетично, лише для зручності пошуку «модифікованого дільника». Її використання тут не є необхідною операцією. Крім того, ми наголошували на «теоремі Янга-Балінського», яка доводить, що кожен з цих методів може порушувати «правило квоти».

З початком впровадження «пропорційних» виборчих систем учені почали пропонувати нові евристики для поділу мандатів між списками переможців на виборах, які використовували поняття «дільників» і, як ми зазначали кількома абзацами вище, в зарубіжній літературі отримали назву «методи найбільшого середнього». В їх основі дещо простіші математичні операції (оскільки пошук «модифікованого дільника» в формулах розподілу мандатів між штатами США міг бути дуже громіздким), проте призводять до однакових результатів. Так, наприклад, «метод д'Ондта» дасть результат аналогічний «методу Джефферсона», «метод Сент-Лагю» є аналогом «методу Вебстера», «метод середнього геометрично-го» – «методу Хантінгтона-Хілла» тощо.

Тому ми будемо вважати єдиним можливим варіантом другого етапу розподілу мандатів, після ділення кількості голосів на квоту, використання правила найбільших остач («методу найбільших остач», «методу Гамільтона»). Всі інші використовують дільники, а відтак є різновидом «правил найбільшого середнього», які пропонуємо розглянути.

16. «Методи найбільшого середнього» («highest average methods»). В основі формул даної групи лежить ідея ділення кількості голосів, набраних певним списком при отриманні чергового мандата, на деяку величину – дільник. Результати від такого ділення порівнюються і мандати по чергово надаються партіям з найбільшими значеннями.

Зазначену формулу математично можна зобразити, як $V_l/d(m_l)$, де «V» – кількість голосів, «d» – дільник, «l» – деякий список кандидатів або партія, «m» – кількість мандатів, отриманих списком після кожного кроку. Так само як формули попередньої групи відрізня-

ються особливостями використовуваних квот, «методи найбільшого середнього» – особливостями використовуваних дільників.

В літературі по-різному відображають групи таких дільників – за допомогою чисел або математичних формул. Ми віддаємо перевагу останнім, проте, для зручності, будемо згадувати й інші варіанти. Тут важливо підкреслити зауваження А. Карстейрс (A. Carstairs), який зазначає: «важливе не чисельне значення кожного дільника, а пропорційне відношення між ними»¹ (тобто дискреція між значеннями дільників, саме тому ми віддаємо перевагу другому варіанту, оскільки числова демонстрація цих методів може відрізнятись безліччю варіантів).

Перший дільник, як правило, починається з «нульовим» кроком, коли $m_1 = 0$ (окрім «методу найменшого дільника», модифікованих «методу Сент-Лагю» та «методу д'Ондта»). Надалі значення « m_i » будуть відрізнятись залежно від використовуваного методу.

16.1. «Метод д'Ондта». Запропонована у 1878 році та схвалена конференцією у Антверпені 1885 року формула визначає дільник наступним чином: $d(m_i) = m_i + 1^2$. Загалом, це виглядає як застосування послідовності дільників 1, 2, 3 і т.д. до вичерпання порядкових чисел усіх мандатів. Є одним з двох найбільш розповсюджених «методів найбільшого середнього», які використовуються у Європі³. Результат застосування аналогічний «методу Джефферсона» і сприяє переважно великим партіям.

16.2. «Модифікований метод д'Ондта». Модифікація відбувається шляхом зміни окремих дільників. Наприклад, піднесення до степеня, тобто $d(m_i) = m_i^x$. В Макао (особливому адміністративному районі КНР) перший та другий дільник рівні 1 і 2 відповідно. Починаючи з третього дільника вони підносяться у степінь $x = 2$ (послідовність чисел 1, 2, 4, 8 і т.д.). Така модифікація зазнає певної критики, оскільки робить практично неможливим отримання

¹ Carstairs A. M. A Short History of Electoral Systems in Western Europe. New York: Routledge, 2010. P. 29.

² Eck L., Visagie A., Kock H. Fairness of seat allocation methods in proportional representation. *ORiON*. 2005. vol. 21, №2. С. 94.

³ Gallagher M. Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities. *British Journal of Political Science*. 1992. vol. 22, №4. С. 474.

більш ніж двох місць для списку¹. В Естонській змішаній системі перший дільник 1. Починаючи з другого вони підносяться у степінь $x = 0.9$, однак значення « m » наступного дільника заокруглюється до більшого числа (послідовність чисел 1, 1.8, 2.7, 3.6 і т.д.). Свого часу в Чехії застосовувалась модифікація, де перший дільник дорівнював 1.42.

16.3. «Метод Сент-Лагю». Був представлений у 1910 році французьким математиком Сент-Лагю². Дільник визначається наступним чином: $d(m_1) = 2m_1 + 1$ (послідовність чисел 1, 3, 5, 7 і т.д.)³. В Німеччині такий метод пов'язують з ім'ям лікаря Ханса Щеперса, який у 1980 році, будучи керівником групи по обробці даних Бундестагу, змінив «метод д'Ондта» на аналог розглядуваного з метою сприяння меншим партіям⁴. Ф. Т. Алексєров та В. В. Платонов виокремлюють «метод середнього арифметичного», який використовує наступний дільник: $d(m_1) = m_1 + \frac{1}{2}$ (послідовність чисел 1.5, 2.5, 3.5 і т.д.)⁵. Результат застосування аналогічний «методу Вебстера».

16.4. «Модифікований метод Сент-Лагю». Для зменшення надмірного сприяння невеликим політичним партіям, використовують модифікацію оригінального «методу Сент-Лагю». Так, модифікована формула передбачена у ст. 59 Конституції Норвегії для виборів до Стортингу (однопалатного парламенту), де на конституційному рівні закріплено необхідність використання дільників

¹ Pro-establishment forces set to win Macau's legislative election. South China Morning Post: International Edition. 2013. URL: <http://www.scmp.com/news/china/article/1306572/pro-establishment-forces-set-win-macaus-legislative-election>

² Gallagher M. Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities. *British Journal of Political Science*. 1992. vol. 22, №4. С. 473.

³ Eck L., Visagie A., Kock H. Fairness of seat allocation methods in proportional representation. *ORiON*. 2005. vol. 21, №2. С. 95.

⁴ Sainte-Laguë/Schepers. The Federal Returning Officer. URL: <https://www.bundeswahlleiter.de/en/service/glossar/s/sainte-lague-schepers.html>

⁵ Алексєров Ф. Т., Платонов В.В. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента. Москва: ГУ ВШЭ, 2003. С. 7.

1, 4, 3, 5, 7 і так далі¹. В такому варіанті змінюється початкове значення дільника. Як правило, воно дорівнює приблизно квадратному кореню з двох: $d(0) = 1.4^2$ ³. Подальші обрахунки аналогічні оригінальній формулі.

16.5. «Метод Імпералі». Був запропонований автором «квот Імпералі» (внаслідок чого в літературі такі методи інколи плутають). Використовувався на регіональних виборах в Бельгії та Росії, однак вчені наголошують на його значному сприянні великим партіям⁴ та високому рівні диспропорційності (М. Галлахер навіть не відносить таку формулу до пропорційних⁵). Дільник визначається наступним чином: $d(m_1) = (m_1 + 1)/2$ (послідовність чисел 1, 1.5, 2, 2,5 і т.д.⁶ або, як переважно ілюструють в літературі, – 2, 3, 4, 5 і т.д.⁷). Тому можна вважати, що послідовність чисел у такій формулі аналогічна «методу д'Ондта», однак починаються з другого дільника.

16.6. «Датський метод». Дільник визначається наступним чином: $d(m_1) = m_1 + 1/3$ (послідовність чисел 0.33, 1.33, 2.33 і т.д. або 1, 4, 7 і т.д.). Формула застосовується на датських виборах для роз-

¹ Norway 1814 (rev. 2016). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Norway_2016?lang=en

² Lijphart A. The Political Consequences of Electoral Laws. *The American Political Science Review*. 1990. vol. 84, №2. С. 484.

³ Eck L., Visagie A., Kock H. Fairness of seat allocation methods in proportional representation. *ORiON*. 2005. vol. 21, №2. С. 95.

⁴ Любарев А. Еще раз о методе Имперали. Москва вновь предпочла худшие образцы избирательной системы. Межрегиональная общественная организация содействия реализации избирательных прав. 2009. URL: <http://www.votas.ru/imperial-2009.html>

⁵ Gallagher M. Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities. *British Journal of Political Science*. 1992. vol. 22, №4. С. 474.

⁶ Jaime-Castillo A. M. ELECTOOL. Some Tools for the Analysis of Electoral Systems. Department of Sociology, University of Granada. 2010. URL: <http://fmwww.bc.edu/repec/bocode/e/electool.pdf>

⁷ Geys B. Proportional Representation, Political Fragmentation and Political Decision-Making: an Economic Analysis. Ph.D. Dissertation. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, 2004. P. 13.

поділу компенсаторних місць і, за рахунок порівняно великого інтервалу, сприяє більш поміркованому розподілу мандатів в малих багатомандатних округах⁸.

16.7. «Метод найменшого дільника». Перший дільник дорівнює 0 (в цьому полягає математичний недолік методу, оскільки ділити на 0 не можна, однак фактично це призводить до результату зі значенням нескінченності для кожної партії, кожна з яких отримуватиме на першому етапі розподілу по 1-му мандату), починаючи з другого формула така ж як за «методу д'Онדה»: $d(m_1) = m_1 + 1$ (послідовність чисел 0, 1, 2, 3 і т.д.). Аналог «методу Адамса», який також на практиці не знайшов свого застосування. Причина в надзвичайно високому, як для формул цієї групи, рівні диспропорційності (навіть вищій ніж у «методі Імпералі»⁹).

16.8. «Метод середнього геометричного». Дільник визначається наступним чином:

$$d(m_1) = \sqrt{m_1(m_1 + 1)}$$

(послідовність чисел 0, 1.41, 2.45, 3.46 і т.д.¹⁰). Математичний недолік методу аналогічний попередньому, оскільки ділити на 0 (дещо умовне значення першого дільника) не можна. Результат застосування аналогічний «методу Хантінгтона-Хілла».

16.9. «Метод середнього гармонійного». Дільник визначається наступним чином: $d(m_1) = 2m_1(m_1 + 1)/(2m_1 + 1)$ ¹¹ (послідовність чисел можна виразити лише із заокругленнями: 0, ≈ 1.3 , 2.4, ≈ 4.4

⁸ The Parliamentary Electoral System in Denmark / Editors: Jørgen Elklit, Anne Birte Pade and Nicoline Nyholm Miller. Copenhagen: Ministry of the Interior and Health and The Danish Parliament, 2011. P. 9.

⁹ Benoit K. Which electoral formula is the most proportional? A new look with new evidence. *Political Analysis*. 2000. №8(4). С. 384.

¹⁰ Jaime-Castillo A. M. ELECTOOL. Some Tools for the Analysis of Electoral Systems. Department of Sociology, University of Granada. 2010. URL: <http://fmwww.bc.edu/repec/bocode/e/electool.pdf>

¹¹ Алескеров Ф. Т., Платонов В.В. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента. Москва: ГУ ВШЭ, 2003. С. 7.

і т.д.). Математичний недолік методу аналогічний попередньому, оскільки ділити на 0 (дещо умовне значення першого дільника) не можна. Результат застосування аналогічний «методу Діна».

17. «Єдиний перехідний голос» («single transferable vote»). Прийнято вважати, що така виборча система була заснована та повністю обґрунтована в середині 19 сторіччя датськими математиком і політиком Карлом Джорджем Андре (Carl George Andrae) та, вже згадуваним, юристом Томасом Хейром (Thomas Hare)¹. Хоча в окремих джерелах зазначається, що вперше її концепція була запропонована Томасом Хілом (Thomas Wright Hill) у 1819 році².

Систему «єдиного перехідного голосу» відносять до типу «пропорційних», однак, можна стверджувати, що вона включає особливості трьох основних змінних елементів (операції розподілу операнд) інших виборчих систем. По-перше, як і система «єдиного неперехідного голосу» (див. п. 6) вона використовує багатомандатні округи. По-друге, як і в системах «миттєвого поетапного голосування» (або «альтернативного голосування», див. п. 9) діє ординальна структура бюлетеня з голосуванням за одноособових кандидатів (хоча голосування за останніх може бути обмежено позначкою за список визначених партією преференцій). По-третє, як і у «пропорційних системах» з використанням «методів найбільших залишків» (див. п. 15) для розподілу мандатів необхідно обрахувати квоту (зазвичай це «квота Друпа», хоча початково використовувалась «квота Хейра», див. п. 15.3. та п. 15.1. відповідно), подолання якої і визначатиме переможців.

В окремих країнах встановлюються різні мінімальні вимоги до заповнення бюлетеня – виборець повинен віддати щонайменше один голос (Ірландія, Мальта), ранжувати всіх висунутих кандидатів (Австралійський Сенат) або в кількості, не меншій ніж число мандатів в окрузі (Тасманія)³.

¹ Farrell D. M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. 2nd Edition. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2011. P. 119.

² Costello G. The Irish Electoral System. Skehana & District Heritage Group. 2015. URL: <http://skehana.galwaycommunityheritage.org/content/topics/feature-items/irish-electoral-system>

³ Farrell D. M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. 2nd Edition. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2011. P. 137.

Ідея «переходу» голосів виборців реалізована й у формулі «миттєвого поетапного голосування», де цей процес відбувається шляхом виключення кандидатів з найменшою підтримкою. Проте система «єдиного перехідного голосу», внаслідок своєї багатомандатної магнітуди, використовує інші варіанти формул, які є багатетапними, можуть передбачати визначення перехідних значень ваги окремих груп голосів, застосування «динамічної» квоти (яка перераховується на окремих етапах), циклічне повторення певних кроків до виявлення необхідної кількості переможців.

Основними недоліками застосування формули «єдиного перехідного голосу» є елемент свавілля або випадковості при визначенні переможця («стандартний метод», «метод Хейра» або «випадкове обрання»¹), складність її застосування, інколи із необхідністю використання спеціального програмного забезпечення для обрахунків («метода Міка»²), можливість часткового спотворення результатів голосування внаслідок неврахування при переході голосу кандидатів, які вже отримали мандат, та порушення логіки обчислення квоти через наявність непереданих голосів («метод Хейра-Кларка»³, «включений метод Грегорі»⁴, «виважений включений метод Грегорі»⁵). Загальні зауваження стосуються складності сприйняття та обрахунків, що може знижувати рівень довіри населення до інституту виборів, ускладнювати контроль та підвищувати ризик маніпуляцій із результатами виборів.

¹ Gallagher M. Electoral Distortion under STV Random Sampling Procedures. *British Journal of Political Science*. 1986. vol. 16, №2. P. 253.

² Вольский В. И., Карпов А. В. Применение различных вариантов правила передачи голосов. *Полития. Журнал политической философии и социологии политики*. 2011. №2. С. 163, 168.

³ Green A. Tasmania's Hare-Clark Electoral System. The ABC Board. 2014. URL: <http://www.abc.net.au/news/2014-01-17/hare-clark-system/5202798#anchor2>

⁴ Devine D., Lerner J., Turnbull-Dugarte S., Jennings W. Implementation of a Single Transferable Vote (STV) system for local elections in Wales. 2021. 53 p. URL: <https://gov.wales/sites/default/files/statistics-and-research/2021-03/implementation-of-a-single-transferable-vote-system-for-local-elections-in-wales.pdf>

⁵ Aleskerov F., Karpov A. A New Method of the Single Transferable Vote and its Axiomatic Justification. *Social Choice and Welfare*. 2013. vol. 40, №3. P. 772-773.

«Змішані» виборчі формули

18. Ми зазначали перед початком аналізу виборчих формул, що окремі з них можуть входити до елементного складу інших, так само як в межах однієї системи можуть діяти декілька взаємонепов'язаних формул. Зважаючи на тривале застосування в Україні на парламентських виборах, так званої, змішаної пропорційно-мажоритарної (відповідно до ч. 3 ст. 1 Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI, хоча підстав вважати її змішаною субстантивно ми не бачимо) системи (а саме у 1998, 2002, 2012, 2014, 2019 роках), варто почати саме з останніх.

Як конституційно-правовий інститут виборчу систему прийнято пов'язувати з тим органом, на виборах до якого вона застосовується. Проте часто представницький орган – колективний суб'єкт (парламент, місцева рада тощо), члени якого можуть обиратись за різними формулами. Причому це необов'язково реалізується у форматі 50% на 50% (як було в Україні). Так, один депутат від Аландських островів вибирається по мажоритарній виборчій системі до Едускунти Фінляндії (хоча інші 199 по пропорційній)¹, за «методом Борда» обираються представники від Італійської та Угорської меншини до Національної Асамблеї Словенії (а це лише 2 мандати з 90)² тощо. Не вдаючись до дискусії щодо належності голови до складу місцевої ради, можна констатувати, що в колективних органах навіть окремі посадові особи можуть обиратись за спеціальною формулою. Постає логічне питання – чи можна говорити в таких випадках про застосування різних виборчих систем?

Незважаючи на те, що виборча система є комплексною категорією, у разі використання повністю незалежних одна від одної формул, при різних магнітудах та структурі виборчого бюлетеня – ми не бачимо сенсу стверджувати про існування деякої спільної системи. Тому, стосовно України до набуття чинності Виборчого кодексу, ми погоджуємось з А. С. Автономовим, який вважає,

¹ Орлов А. Г., Лафитский В. И., Ракитская И. А., Кузнецова Т. О. Современные избирательные системы. Вып. 3: Испания, США, Финляндия. Москва: РЦИОИТ: Типография «Новости», 2009. С. 304.

² Republic of Slovenia early elections of the National Assembly. 2011. URL: <http://www.osce.org/odihr/elections/84558?download=true>

що «більш точним було б говорити про поєднання двох виборчих систем на парламентських виборах»¹. Це ж стосується місцевих виборів.

Звісно, сьогодні для позначення таких випадків введені поняття лінійного (зустрічається у вітчизняних джерелах²) або паралельного (більш властиво зарубіжним джерелам³) змішування. Проте, як зауважує Ю. Б. Ключковський: «дослідження західних авторів, які аналізують виборчі системи на підставі досвіду, набутого до 1990 року, взагалі не згадують виборчих систем паралельного змішування»⁴. В таких системах, власне ніякого змішування і не відбувається – вони застосовуються незалежно одна від одної.

Крім того, змішаними часто вважають виборчі системи, які є комбінацією мажоритарної і пропорційної^{5 6}. Ми не повністю погоджуємось з такою тезою.

Більшість змішаних виборчих систем використовують формули, побудовані на поєднанні саме таких принципів. Водночас у формулах, які лежать в їх основі, буває складно провести межу між принципом пропорційності та більшості. Ми продемонстрували широку варіативність виборчих формул. Навіть будуючись на однакових принципах (в межах однієї з окреслених нами груп) вони можуть налічувати численні відмінності.

До таких можна віднести пропорційні формули з використанням методів «найбільших остач» та «найбільшого середнього». Справа в тому, що у скандинавських та деяких географічно наближених країнах сформувалась практика застосування системи з, так

¹ Избирательное право: учеб. пособие / Под ред. К. К. Гасанова, А. С. Прудникова, В. А. Виноградова. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2010. С. 203.

² Вагіна О. Змішана виборча система: світовий досвід застосування. *Вибори та демократія*. 2011. № 1. С. 30.

³ Martin J. Mixed Electoral Systems: MMM vs. MMP: Unique Systems or Two Sides of the Same Coin. Creighton University, 2007. P. 3.

⁴ Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Київ: Час Друку, 2011. С. 77-78.

⁵ Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 137.

⁶ Вагіна О. Змішана виборча система: світовий досвід застосування. *Вибори та демократія*. 2011. № 1. С. 29.

званими, «компенсаційними» або «вирівнювальними» мандатами. Для прикладу – у Данії з 175 відведених у Фолькетингу місць (загальний склад 179, ще по 2 представляють Фарерські острови та Гренландію), 135 розподіляються між партіями за «методом найбільшого середнього» (використовуються дільники «модифікованого методу Сент-Лагю», див. п. 16.4.). Для того щоб партія була допущена до розподілу 40 «компенсаційних» місць, вона має відповідати, принаймні, одній з наступних умов: 1) отримати хоча б один мандат у виборчому окрузі при попередньому розподілі; 2) набрати у 2 із 3 виборчих регіонів кількість голосів, що відповідає середній, яка припадає на одне місце в регіоні (тобто квоти); 3) набрати 2% від загальної кількості поданих в національному масштабі дійсних бюлетенів¹.

Компенсаційні місця розподіляються за допомогою квоти (як і у «методі найбільших остач»): кількість голосів, отриманих партією на виборах по всій країні, ділиться на виборчу квоту (голоси, подані на виборах, поділені на кількість місць у парламенті). Результат округляється і віднімається кількість місць, отриманих партією в регіоні. Різниця і є кількістю компенсаційних місць.

Таким чином, Данія використовує дві взаємопов'язані формули, які забезпечують ще вищий рівень пропорційності і жодна не побудована на мажоритарному принципі.

У розділі 1.2.2. ми також згадували виборчі системи Німеччини та Нової Зеландії, у яких виборці наділені двома категоричними голосами та які можуть призводити зміни кількості мандатів у представницькому органі. Виборчі системи, побудовані на основі змішаних виборчих формул, широко описані у вітчизняній літературі. Так, Німецька система (на базі якої побудована новозеландська) була предметом аналізу Ю. Г. Барабаша², Естонська – Ю. Б. Ключковського³, Мексиканська та муніципальна

¹ Вибори членів Фолькетингу. Лабораторія законодавчих ініціатив URL: <http://parliament.org.ua/2002/03/15/elections-in-eu/>

² Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Поліубка, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. С. 85.

³ Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Київ: Час Друку, 2011. С. 85-89.

Французька – О. Вагіної¹, муніципальна Італійська – О. Батанова² та ін.

Проте спірною нам вбачається теза Ю. Р. Шведа про те, що змішана виборча система нейтралізує недоліки мажоритарних та пропорційних виборчих систем³. Окремі конструкції змішаних виборчих формул є досить суперечливими. Одна з таких використовувалась 2015 році в Україні на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад. В той же час «паралельна» виборча система (яка було формально визначена у ч. 3 ст. 1 Закону України від «Про вибори народних депутатів України» 17.11.2011 № 4061-VI як змішана), яка застосовувалась на парламентських виборах у 2012, 2014 та 2019 роках і, фактично, передбачала застосування двох взаємонепов'язаних систем (мажоритарної відносної більшості і пропорційної із «закритими списками»), на нашу думку, лише посилювала негативні ефекти від формул. Детальніше ці виборчі системи буде розглянуто у розділі 3.1.

2.3.2. Факультативні елементи виборчої системи: гендерні квоти, виборчі бар'єри та вимоги легальності

Отже, обов'язковими елементами виборчої системи є три операнди (голоси, кандидати, мандати) та, як мінімум, три комплексні операції алгоритму їх розподілу (структура виборчого округу, структура виборчого бюлетеня, виборча формула). Проте виборчі системи можуть включати й факультативні операції.

Аналізуючи позиції вчених щодо елементного складу виборчої системи у розділі 1.2., можна звернути увагу, що ними часто виокремлюється поняття виборчого бар'єру. Сам по собі термін

¹ Вагіна О. Змішана виборча система: світовий досвід застосування. *Вибори та демократія*. 2011. № 1. С. 34.

² Батанов О. Порівняльний аналіз функціонування муніципальних виборчих систем у зарубіжних країнах. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2013. № 1. С. 60-61.

³ Шведа Ю. Р. *Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні*. Львів, 2010. С. 344.

«бар'єр» у виборчому праві може вживатись дуже широко: «як будь-який механізм, що має вплив на доступ партії до парламенту»¹. В такому сенсі бар'єром можна вважати обмеження у фінансуванні, доступі до агітації, проблеми із забезпеченням інклюзивності виборів, складні реєстраційні процедури та, власне, виборчу систему загалом.

Однак, при вивченні виборчих систем мова переважно йде про легальний (загороджувальний², прохідний, обмежувальний³, електоральний⁴) або природний (прихований, ефективний, неформальний⁵) виборчі бар'єри. Останній є наслідком застосування тієї або іншої формули – умовою, виконання якої дозволить отримати принаймні один мандат (для мажоритарної абсолютної більшості він становить 50% + 1 голос, при застосуванні «квоти Хейра» в 5-ти мандатному окрузі – 20% голосів тощо).

Під легальним виборчим бар'єром ми розуміємо законодавчо встановлену вимогу набрання певного відсотка голосів, яка не є результатом застосування виборчої формули, однак її виконання – необхідна умова участі суб'єкта висування у розподілі мандатів⁶. Такий елемент виборчої системи є факультативним, оскільки,

¹ Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 3-є, випр. і доповн. Київ: Логос, 2016. С. 230-231.

² Rae D., Loosemore J., Hanby V. Thresholds of Representation and Thresholds of Exclusion: An Analytic Note on Electoral Systems. *Comparative Political Studies*. 1971. vol. 3, №4. P. 479.

³ Гербут І.А. Виборчі системи в аспекті інтересів опозиційних партій та репрезентативності парламенту в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. №2(76). С. 258.

⁴ Романюк А., Литвин В. Техніка «санітарного кордону» до радикальних партій у країнах Центрально-Східної Європи. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 130-144.

⁵ Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 3-є, випр. і доповн. Київ: Логос, 2016. С. 238.

⁶ Мохончук Б. С. Легальний бар'єр як факультативний елемент виборчої системи. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали між-

по-перше, розподіл мандатів може відбутись і без його застосування. По-друге, далеко не у всіх державах він передбачений законодавством (Боснія та Герцеговина, Ісландія, Ірландія, Фінляндія, Португалія, Швейцарія та ін.).

Як зазначає М. В. Афанасьєва, найпоширенішим у політичній та науковій дискусії аргументом за введення прохідного бар'єру є необхідність створити умови для ефективної роботи представницького органу шляхом недопущення до його складу партій, які отримують мінімальний відсоток голосів виборців і реально нікого не представляють¹.

Ми не готові стверджувати, що партії з мінімальним відсотком голосів нікого не представляють, оскільки неможливо точно визначити таку межу представництва, а навіть незначна підтримка говорить про існування «власного» електорату (чисельність якого може збільшуватись або зменшуватись). Інша справа – працездатна структуризація парламенту, стабільність уряду та коаліції та інші завдання, які можуть вирішуватись за допомогою встановлення легального бар'єру. Останні можуть передбачати різні вимоги (від 0.67% голосів у Нідерландах до 10% у Туреччині), встановлюватись на різних рівнях (у Швеції бар'єр складає 4% на загальнодержавному рівні та 12% – в регіональному окрузі), диференціюватись залежно від кандидатів (в Словаччині бар'єр для однієї партії становить 5%, для коаліції із 2-3 партій – 7%, чотирьох і більше – 10%²), відрізнятись за рівнем впливу (5% легальний бар'єр у багатомандатних округах Іспанії не має ніякого значення, оскільки природний оцінюється в середньому у 9.7%³).

народної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 7-8 квітня 2017 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 22-25.

¹ Афанасьєва М. В. Роль прохідного бар'єра в технології пропорційного розподілу представницьких мандатів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр.* / редкол.: С. В. Ківалов, В. М. Дрьомін, Ю. П. Алєнін та ін. Одеса: Юрид. л-ра, 2012. Т. 11. С. 181.

² Кожухар О. І. Трансформація політичних структур в постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Історія та археологія*. Дніпропетровськ, 2008. Вип. 16. С. 174.

³ Gallagher M., Mitchell P. *The Politics of Electoral Systems*. Oxford University Press, 2008. С. 609.

Також факультативним елементом виборчих систем можна вважати деякі форми забезпечення гендерно збалансованого представництва – гендерні квоти. Останні також можуть відрізнитись.

Для прикладу, Н.А. Гербут виділяє три основні форми гендерних квот: резервування місць, законодавчі квоти і партійні квоти. Резервування місць у парламенті здійснюється згідно з конституційними положеннями та інколи регламентується виборчим законодавством. Така форма квот не використовується в країнах-членах ОБСЄ, але запроваджена у Африці, Азії та на Близькому Сході. Вперше такі квоти з'явилися в 30-х роках ХХ сторіччя, але з 2000 року стали особливо популярні у країнах із занадто низьким представництвом жінок у політиці. Спочатку кількість зарезервованих місць коливалася від 1% до 10%, але потім частка місць для жінок збільшилася до 30%, які можуть бути зайняті або шляхом призначення, або внаслідок виборів¹.

Д.С. Ковриженко наголошує, що для забезпечення належного представництва жінок країни можуть встановлювати квоти. Умовно такі квоти можна поділити на два типи — жорсткі та м'які. Жорсткі квоти передбачають резервування місць у представницькому органі, що гарантовано призводить до обрання певної кількості жінок. Такі квоти запроваджено у більш ніж 20 країнах світу, переважно — в державах Азії та Африки (Афганістан, Бангладеш, Бурунді, Китай, Джибуті, Ерітерія, Гаїті, Ірак, Йорданія, Кенія, Марокко, Непал, Нігер, Пакистан, Руанда тощо)².

П. В. Романюк та О. А. Голуб виділяють такі типи гендерних квот:

- система зарезервованих місць застосовується шляхом закріплення за жінками посад (місць) у парламентах або інших органах. Найчастіше відповідні норми закріплюються на конституційному рівні. Недолік таких заходів полягає у тому, що «не зарезервовані» місця в уявленні громадян та політичних еліт можуть розглядатись як такі, що за замовчуванням належні чоловікам;

¹ Гербут Н.А. Гендерне квотування як основний механізм забезпечення паритетного представництва жінок у виборних органах влади. *Наукові записки ІІІ-ЕНД*. 2011. №6 (56). С. 201.

² Л. Гончар, О. Губська, Д. Ковриженко, Б. Мохончук, Н. Писаренко, П. Романюк, М. Цуркан – Позачергові вибори народних депутатів України 2019: посібник для суддів / за ред. М. Цуркана – Київ, 2019 – С. 27.

- законодавчі квоти зобов'язують партії висувати визначений відсоток жінок-кандидатів. Відповідні норми закріплюються переважно у виборчому законодавстві, можуть встановлювати також правила розміщення кандидатів різної статі у списку та супроводжуватися відповідними санкціями за їх недотримання;

- добровільні партійні квоти – зобов'язання окремих політичних партій внести до свого виборчого списку кандидатів різної статі у певному відсотковому співвідношенні. Такі заходи зазвичай упроваджуються через партійні статути, партійні програми та додаткові внутрішні правила¹.

У тому випадку, коли гендерні квоти безпосередньо впливають на розподіл мандатів, – їх можна вважати елементом виборчої системи (тобто у формі резервування місць у виборному органі) відповідно до підтримуваного нами вузького її розуміння. Питання перспектив впровадження такої форми квот в Україні буде розглянуто нами у розділі 3.3.2.

Поряд з легальним виборчим бар'єром та гендерними квотами до факультативних змінних елементів виборчої системи можна віднести вимоги легальності виборів. Ми вже наголошували на тому, що виборча система містить яскраво виражені ознаки математичної операції з операндами політико-соціального характеру. Окрім цього, її застосування вимагає правового оформлення та забезпечення, прогалини яких можуть поставити під сумнів легітимність виборів загалом.

Тому, як зазначає І.А. Гербут, щоб забезпечити достатній рівень репрезентативності обраних осіб, у деяких країнах встановлюється необхідний кворум, дотримання якого є необхідною умовою визнання виборів дійсними². Все це впливає на функціонування виборчої системи – з її операцій виключаються дані, відбувається

¹ Голуб О.А., Романюк П.В. Аналітичний огляд судової практики з вирішення спорів щодо дотримання гендерної квоти під час місцевих виборів 2020 року. Видавництво Ради Європи. 2021. С. 9. URL: <https://rm.coe.int/review-of-judicial-practice-2-/1680a3141c>

² Гербут І.А. Виборчі системи в аспекті інтересів опозиційних партій та репрезентативності парламенту в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. №2(76). С. 253.

перерозподіл мандатів або результат голосування не враховується взагалі. Останній варіант означає, що навіть при потенційній математичній можливості, застосування вимог легальності виборів не дозволяє досягти мети виборчої системи – артикуляції інтересів народу за результатами голосування.

Згаданий І.А. Гербут зазначає дві форми таких вимог: 1) мінімальна кількість голосів для кандидата-лідера у відношенні до кількості зареєстрованих виборців; 2) досягнення певного відсотка участі виборців¹.

Такі форми сьогодні є менш поширеними, оскільки вони фактично ставлять «активну» частину виборців в залежність від «пасивної» (рівня явки або абсентеїзму). Перша з них застосовується у вже описаній нами виборчій системі Франції, де поряд з вимогою набрання 50% + 1 голос для обрання кандидата в першому турі, існує вимога набрання не менш ніж 25% від зареєстрованих виборців (та 12.5% для проходження у другий тур). Друга – діє в Литві, де, для того щоб відбулися парламентські вибори, необхідна явка 40% виборців². До вступу в дію 2012 року нової Конституції, вимога явки не нижче 50% існувала у виборчому законі Угорщини³. Така ж практика існувала в Україні до 1997 року, адже відповідно до ч. 3 ст. 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18.11.1993 №3623-ХІІ вибори визнавались такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менш як 50% від числа виборців, внесених до списків виборців даного округу.

Ще одним варіантом вимог легальності виборів є відсутність правопорушень та фактична можливість встановлення результатів голосування.

¹ Гербут І.А. Виборчі системи в аспекті інтересів опозиційних партій та репрезентативності парламенту в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. №2(76). С. 253.

² Гербут І.А. Виборчі системи в аспекті інтересів опозиційних партій та репрезентативності парламенту в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. №2(76). С. 253-254.

³ Черленяк І. І. Особливості парламентської виборчої системи Угорщини. *Стратегічні пріоритети*. №4(5). 2007. С. 44.

Такі вимоги варто відрізняти від санкцій конституційно-правової відповідальності. Як зазначає Р. Охотніков, «при притягненні до відповідальності по виборчому праву, існує юридичний конфлікт між сторонами» (органом, який уповноважений притягувати до відповідальності та винним суб'єктом)¹.

Визнання ж результату виборів на всій території країни або окремого виборчого округу недійсними виключає наявність реального суб'єкта, по відношенню до якого й наставали б негативні наслідки (дана процедура стосується всіх учасників виборчого процесу, незалежно від ступеня вини). Проте законодавством деяких країн (Іспанія², Ірландія³ та ін.) передбачається можливість визнання недійсними бюлетенів, поданих за конкретних кандидатів на виборну посаду. В такому випадку можливо встановити конкретного суб'єкта виборчих правовідносин та причинно-наслідковий зв'язок між діянням (правопорушенням) та наслідком (необрання на виборну посаду). Проте незалежно від цього всі дії, вчинені такою особою, включаючи голосування і участь в роботі палати, залишаються дійсними⁴. На нашу думку, це пов'язано, в першу чергу, з принципом безперервності роботи парламенту, який описував Ю. Г. Барабаш⁵.

Тому до вимог легальності варто віднести визнання недійсними (скасування) виборів як в цілому для системи, так і в межах певної території (округу чи дільниці). Це може бути зроблено з двох

¹ Охотников Р. А. Избирательные споры и юридический механизм защиты избирательных прав граждан. *Правоведение*. 2006. №6. С. 10-19.

² Орлов А. Г., Лафитский В. И., Ракитская И. А., Кузнецова Т. О. Современные избирательные системы. Вып. 3: Испания, США, Финляндия. Москва: РЦОИТ: Типография «Новости», 2009. С. 57-58.

³ Водяницкая Е. А., Гвоздев П. С., Ракитская И. А., Орлов А. Г. Современные избирательные системы. Вып. 6: Австрия, Ирландия, Норвегия, Чили. Москва: РЦОИТ, 2011. С. 225.

⁴ Водяницкая Е. А., Гвоздев П. С., Ракитская И. А., Орлов А. Г. Современные избирательные системы. Вып. 6: Австрия, Ирландия, Норвегия, Чили. Москва: РЦОИТ, 2011. С. 225.

⁵ Барабаш Ю. Г. Часові межі діяльності парламенту у випадку дострокового припинення його повноважень. *Форум права*. 2007. № 3. С. 37-43.

причин – неможливості фактичного встановлення результатів голосування або вчинення правопорушень. Прикладом першої є вимога легальності у законодавстві Албанії, яке передбачає скасування виборів, якщо сталося стихійне лихо такого масштабу, що перешкодило участі виборців у голосуванні. Друга, як правило, не конкретизується, а законодавство лише покладає на уповноважений орган обов'язок встановити можливість впливу на результат голосування¹.

У світовій практиці правом визнавати вибори недійсними наділяються різні органи, що залежить від системи верифікації виборів (в Італії – обидві палати парламенту, в Австрії – Конституційний суд² тощо). Зрідка законодавство передбачає обов'язок скасовувати результати виборів (факт вчинення фальсифікацій у Румунії або визначений перелік правопорушень у Сербії та «колишній югославській республіці Македонія»³).

Підсумовуючи варто наголосити, що широка варіативність елементів існуючих виборчих систем не охоплюється усталеною типологією поділу на пропорційні, мажоритарні та змішані. Зміна одного з елементів (будь-то виборчий бар'єр, магнітуда, порядок обчислення квоти, застосування комбінацій виборчих формул тощо) може давати кардинально інший результат. Тому, якщо абстрагуватись від систем на різних рівнях (парламентські, президентські, муніципальні, вибори до Європейського парламенту тощо) і враховувати відмінності кожного змінного елементу виборчої системи, можна констатувати – варіацій виборчих систем сьогодні існує більше, ніж країн світу.

¹ Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 3-є, випр. і доповн. Київ: Логос, 2016. С. 215-217.

² Бучковскі Л. Сучасні системи верифікації виборів (на прикладі Італії, Австрії і Словаччини). *Право і безпека*. 2012. №3(45). С. 8-9.

³ Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 3-є, випр. і доповн. Київ: Логос, 2016. С. 215.

РОЗДІЛ 3

ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ В УКРАЇНІ: ГЕНЕЗИС, ВПЛИВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

3.1. Генезис українських виборчих систем

Сучасні державотворчі процеси яскраво характеризують Україну як незалежну державу перехідної (транзитивної) демократії. Зокрема, це підтверджує постійний розвиток системи законодавства України та зменшення кількості нормативних актів, що дістались нам у спадок ще з радянських часів. Однак, якщо вести мову безпосередньо про виборче законодавство, то не можна обійти увагою той факт, що воно з проголошенням незалежності України є нестабільним. Насамперед це стосується парламентських та місцевих виборів. Відносно стабільним залишається законодавство про вибори Президента України.

Однак, проблема не стільки в динаміці окреслених змін (адже така властивість характерна поставторитарним молодим демократіям), а у поверхневому, поспішному і, подекуди, вузько-політизованому процесі виборчої інженерії. У цьому контексті М. О. Баймуратов та І. Д. Сліденко зазначають: «Динаміка процесу трансформації парламентської виборчої системи України з усією очевидністю показує основну її особливість – відсутність наукового підходу до інсталяції виборчої системи в парламент, в існуючу в Україні правову модель»¹. На додаток до цього, зазначений процес в українських реаліях вимагає врахування чинників політичної корупції, незаконної агітації, дискримінації, застосування адміністративного ресурсу, порушення порядку підрахунку голосів, абсентеїзму тощо.

Вдало охарактеризував українську виборчу систему зразка 2009 року В. В. Речицький, який математичною мовою назвав її

¹ Баймуратов М. Парламентська виборча система: оптимальний вибір для України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. №2/3. С. 30.

«арифметичною», тобто простою, на відміну від тих систем, які можна вважати «алгебраїчними» – не зовсім простими¹. Щодо історії змін виборчих систем України, – це питання в тій чи іншій мірі вже описувалось у профільній літературі^{2 3 4}, тому коротко проаналізуємо їх в аспекті проведеного вище огляду.

3.1.1. Вибори народних депутатів України

Задекларована ЦК КПРС політика «гласності» та «демократизації» на зламі 80-90-х років ХХ ст. почала набувати реальних обрисів, що частково засвідчила ще виборча кампанія 1989 року до Верховної Ради СРСР⁵. Не стали виключенням і вибори 1990 року до Верховної Ради УРСР, які створювали можливості реального вибору і, з точки зору демократичних стандартів, були значним проривом для радянського режиму. Виборча система, закріплена Законом УРСР «Про вибори народних депутатів Української РСР» від 27.10.1989 № 8304-ХІ (далі Закон 1989 року), передбачала застосування 450-мандатного округу (ч. 1 ст. 16), категоричного бюлетеня з можливістю голосувати лише за кандидатів (ст. 34-38), вимог легальності у вигляді необхідної участі 50 і більше відсотків виборців (ч. 4 ст. 50), округів з приблизно рівною кількістю виборців і врахуванням адміністративно-територіального устрою (ч. 1 ст. 17). І хоча окремі автори нарікають застосовувану систему

¹ Конституційний процес в Україні (2005-2008). / Харківська правозахисна група. Харків: Права людини, 2009 р. С. 107.

² Райковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Київ: Час Друку, 2011. С. 93-110.

³ Яковлев А. Розвиток виборчої системи як складова сучасного конституційного процесу в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 26-28.

⁴ Райковський Б., Рибачук М. Сучасні моделі виборчих систем: проблеми теорії і практики. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. №1. С. 44-52.

⁵ Муравський О. Виборча кампанія 1990 року до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади: особливості Західноукраїнського регіону. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 684.

«мажоритарною абсолютної більшості»¹, насправді виборча формула була більш ускладнена.

Закон 1989 року передбачав можливість проведення 2-ох турів виборів. Дійсно, у разі отримання більш ніж половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, кандидат вважався обраним (ч. 2 ст. 50). Проте, якщо цього не відбувалось, – для проведення повторного голосування (другого туру) використовувалась формула «єдиного неперехідного голосу» до двох кандидатів (ч. 1 ст. 54). Для визначення переможця другого туру використовувалась формула «відносної більшості», що є ключовою особливістю Закону 1989 року, порівняно з Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 18.11.1993 № 3623-ХІІ (далі Закон 1993 року).

Традиційно другий тур подібних формул, який зводиться до обрання однієї з двох кандидатур, математично завжди призводить до отримання одним з кандидатів абсолютної більшості голосів (окрім випадку однакового результату, який на політичних виборах є малоімовірним). Проте в Законі 1989 року замість традиційного обрахунку результатів голосування від кількості дійсних поданих голосів, за основу було взято голоси виборців, які взяли участь у голосуванні (тобто разом з недійсними). Крім того, ч. 2 ст. 48 передбачала, так звану, «негативну» форму заповнення бюлетеня, за якої виборець повинен був викреслити всіх кандидатів, проти яких голосує, а ч. 4 ст. 49 визначала недійсними бюлетені, в яких залишалось більше одного кандидата, що уможливило існування групи бюлетенів, де виборці проголосували проти всіх кандидатів. Тобто використання формули «відносної більшості» в другому турі гарантувало результативність виборів (окрім випадків визнання виборів недійсними).

Проте, ключовою заслугою Закону 1989 року є впровадження елементів змагальних та вільних виборів. І, в першу чергу, це забезпечувалось реальною можливістю поширення ідеї української державності. Як зазначають В. М. Шаповал та А. В. Корнеєв, «питання щодо необхідності прийняття нової Конституції було по-

¹ Станкевич Б. Політико-правові аспекти виборчих технологій та особливості їхнього використання в Україні. *Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв.* 2009. Вип. 21. С. 162.

ставлено в ході кампанії з виборів народних депутатів УРСР кінця 1989 – початку 1990 років, що знайшло відображення у виборчих програмах багатьох кандидатів»¹. І цьому слугували інші електоральні процедури. Складно говорити про перспективи застосування в той час інших виборчих систем, адже партійна система була в зародковому стані після монополії комуністичної партії і альтернативні ідеології лише набували свого поширення. Тому, незважаючи на використання «двотурової» формули та існування вимоги 50-відсоткової явки – вибори були результативними. За наслідком їх проведення було обрано 442 депутати з 450, серед яких 111 опозиційних «Демократичного блоку».

Як зауважують Т. М. Слінько та О. Г. Кушніренко, по суті лише з моменту проголошення незалежності в нашій державі з'явилися реальні можливості використання громадянами конституційних політичних прав і свобод². У складі парламенту відбулася диференціація депутатів за партійною належністю, почали створюватися фракції, депутатські групи, депутатські об'єднання³. Все частіше лунали судження щодо перспектив зміни виборчої системи, цінний матеріал для чого запропонувала науково-практична конференція «Виборча система і проблеми становлення української держави», що відбулась у Києві 12-13 грудня 1992 року. На ній було висловлено багато пропозицій, втім, більшість з яких Верховна Рада України не врахувала при прийнятті нового Закону про вибори у листопаді 1993 року⁴.

Окремі автори вважають, що як юридичний документ закон про вибори 1993 року загалом був підготовлений добре. І, якби не політичні реалії, у яких застосовувався цей закон, Верховна Рада України

¹ Шаповал В., Корнеев А. Історія конституційного упорядкування сучасної української держави. *Право України*. 2011. №1 (20). С. 5.

² Кушніренко А. Г., Слінько Т. Н. Номо політікус в правовом государстве Украина. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. Вип. 20. С. 46.

³ Пойченко А.М. та ін. Конфлікт у політичному житті сучасної України: теорія і технологія розв'язання. Київ: УАДУ, 1997. С. 54-56.

⁴ Рисіч Й., Литовченко Л. Вибори: від формалізму до демократизму (досвід України в 70–90-і роки ХХ ст.). *Вісник ТДТУ*. 1996. №1. С. 109-110.

могла бути обрана і продуктивно працювати¹. Не відкидаючи факту напруженості в суспільстві (адже, власне, рішення про проведення «дострокових» виборів парламенту та Президента було, в значній мірі, зумовлено ультимативними вимогами страйкуючих шахтарів), нам важко погодитись з тезою про досконалість Закону 1993 року.

Справа в тому, що у новому виборчому законі, порівняно з попереднім, було змінено декілька положень. По-перше, законодавець конкретизував вимогу участі 50 і більше відсотків виборців саме на рівні округу (зі змісту ч. 4 ст. 50 Закону 1989 року було не зовсім зрозуміло, про який рівень йде мова). По-друге, застосування формули «відносної більшості» у другому турі було змінено на вимогу отримання «абсолютної більшості» голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менше ніж 25% від числа виборців, внесених до списків округу (ч. 4 ст. 43). Зазначені особливості, в більшій мірі, призвели до численних випадків нерезультативності виборчої системи та обрання лише 338 депутатів з 450. Як зазначають аналітики Секретаріату ЦВК, повторні вибори та вибори замість вибулих внаслідок різних причин народних депутатів України відбувалися по квітень 1997 року включно².

Численна недопредставленість парламенту є прямим наслідком невдалої виборчої інженерії. Той факт, що на попередніх виборах 4 березня 1990 року за результатами першого туру було обрано лише 112 депутатів, зобов'язував законодавця передбачити загрозовість такого варіанту обчислень³. Власне науковий, комплексний, завчасний процес конструювання виборчої системи дозволив би прогнозувати окреслений результат. Встановлення результатів виборів від кількості дійсних бюлетенів або використання у другому турі формули «відносної більшості» дозволили б уникнути нерезультативності у більшості округів.

¹ Станкевич Б. Політико-правові аспекти виборчих технологій та особливості їхнього використання в Україні. *Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв.* 2009. Вип. 21. С. 161-167.

² Корж І. Вибори в незалежній Україні. *Вісник Центральної виборчої комісії.* 2007. №1. С. 93.

³ Муравський О. Виборча кампанія 1990 року до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади: особливості Західноукраїнського регіону. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2013. Вип. 23. С. 688.

Негативний досвід виборів 1994 року лише актуалізував і без того гарячі дискусії навколо виборчої системи та, за судженням Г. М. Пономарьової, зламав опір українських політиків, які намагалися зберегти старі, укорінені в досвіді радянського часу традиції проведення виборів: абсолютна більшість та поріг участі виборців¹. Серед численних пропозицій підтримку знайшла лише паралельна (комбінована) виборча система, яка є нічим іншим ніж застосуванням двох взаємонепов'язаних систем. Хоча питання про її впровадження ставилось на голосування 8 разів підряд, отримуючи відповідно 219, 215, 222, 212, 225, 207, 194 і нарешті 226 голосів народних депутатів. Тобто рішення було прийнято найменш можливою кількістю парламентарів – 226 голосів².

Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 24.09.1997 № 541/97-ВР (далі Закон 1997 року) передбачав обрання однієї половини (225) народних депутатів за формулою відносної більшості в одномандатних округах, іншої – за пропорційною формулою із закритими списками (можливість голосувати лише за колективних суб'єктів – партії та блоки) в єдиному багатомандатному загальнодержавному окрузі. Пропорційна складова послуговувалась «методом найбільших остач» з використанням «квоти Хейра» та 4-відсотковим легальним бар'єром (який і став предметом аналізу у Конституційному Суді України, про що буде зазначено нижче у розділі 3.2.3.).

На виборах 29 березня 1998 року така система дала цілком прогнозований ефект – посилення впливу партій, при одночасній розпорошеності голосів, з представництвом лівової частки позапартійних кандидатів в одномандатних округах. Загалом, один блок та 7 партій подолали легальний бар'єр, до того ж, чотири з них отримали від 4,01 до 5,01 відсотків голосів (Народно-демократична партія, ВО «Громада», Прогресивна соціалістична партія України, Соціал-демократична партія України), а ще три

¹ Пономарьова Г. М. До проблеми запровадження змішаної мажоритарно-пропорційної виборчої системи: з досвіду парламентських виборів в Україні в 1998 р. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. №2. С. 225.

² Пономарьова Г. М. До проблеми запровадження змішаної мажоритарно-пропорційної виборчої системи: з досвіду парламентських виборів в Україні в 1998 р. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. №2. С. 225.

– від 3,06 до 3,68 («Трудова Україна», «Наша Україна», Народна партія)¹.

Така ситуація посилювала роль легального виборчого бар'єра. Адаже не є відкриттям той факт, що на початку впровадження пропорційної системи в державі з несформованою партійною системою голоси виборців будуть розпорошені, а це створює можливість «політичного злету» навіть невеликих і вузько зорієнтованих (в ідеологічному сенсі) сил. Адаже в 1998 році було утворено 8 депутатських фракцій, серед яких складно виділити владну більшість та опозицію. Така роздробленість парламенту була зумовлена й цілком справедливим рішенням Конституційного Суду України від 03.12.1998 № 17-рп/98² щодо визнання неконституційною постанови Верховної Ради України, за якою фракції у Верховній Раді України утворювалися народними депутатами України лише на основі політичних партій та блоків політичних партій, що подолали чотирьохвідсотковий бар'єр. Однак, оскільки у 2000 році парламент умовно поділився на прибічників та противників чинного Президента, – це змістило акценти в процесі структуризації парламенту із внутрішньої на зовнішню.

Цілком логічним було намагання окремих політичних сил під приводом формування більш «стійких» коаліцій всередині парламенту запровадити пропорційну виборчу систему. Чотири її варіації окремими законопроектами були подані до Верховної Ради України (законопроекти № 2182 від 21.10.1998, № 2182-1 від 05.04.1999, № 2182-4 від 17.11.1999, № 2182-2 від 04.10.2001), проте жоден не набув чинності. Неодноразові президентські вето, проведення всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року (результати якого, втім, по завершенню референдуму не були впроваджені), вплив «парламентарів-мажоритарників», все ще радянське розуміння депутата як представника певного округу, – важко сказати однозначно, проте швидше за все цілий комплекс причин став на заваді впровадження нових виборчих процедур. Застосування ж старих призвело до прогнозованого ефекту під час виборів

¹ Результати голосування (1998). Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>

² Рішення Конституційного суду України від 03.12.1998 № 17-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-98#Text>

2002 року, який принципово не відрізнявся від виборів 1998 року: замість 8 партій (блоків), 4-відсотковий бар'єр подолали 6 (адже застосування пропорційної системи вдруге сприяло більш консолідованому і стратегічному голосуванню виборців); відповідно змінилась й кількість фракцій з 8 до 6; незначним чином збільшилась кількість «партійних» депутатів, а саме з 341 до 381¹.

Конституційна реформа 2004 року, яка передбачала зміну форми правління на парламентсько-президентську, активізувала процеси виборчої інженерії. Серед численних законопроектів, під приводом стабілізації партійних структур і посилення ролі партій, підтримку знайшов варіант з пропорційною системою закритих списків в єдиному багатомандатному загальнодержавному окрузі. Така система застосовувалась для виборів усього складу Верховної Ради України вперше. Проте й назвати її новою важко, оскільки аналогічна використовувалась для обрання 225 народних депутатів у 1998 та 2002 роках.

На нашу думку, вказаний варіант виборчої системи може призводити до значної роздрібненості парламенту. Проте, навіть при зниженні легального бар'єру до 3%, кількість партій в парламенті зменшилась до п'яти. Ситуація не змінилась і під час позачергових виборів 2007 року (які не дали принципово нових результатів з точки зору партійної підтримки, що цілком логічно, зважаючи на незначний період між двома виборами). Один з авторів Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 25.03.2004 № 1665-IV (далі Закон 2004 року) Микола Рудьковський зазначав, що він дасть можливість, щоб до Верховної Ради пройшли справді ті партії і блоки, котрі мають довіру громадян². Водночас, автори монографії стратегічної оцінки соціально-політичного та соціально-економічного розвитку виокремили зворотну тенденцію – зниження довіри до політичних партій у динаміці 2005-2009 років, що відображено у таблиці³.

¹ Результати голосування (2002). Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html>

² Сергій І. Пропорційна система зміцнить Українські партії. Одеські вісті. URL: <http://izvestiya.odessa.ua/uk/2004/03/25/proporcijna-systema-zmicnyt-ukrayinski-partiyi>

³ Україна в 2005 - 2009 рр.: Стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Київ: НІСД, 2009. С. 35.

*Розділ 3. Виборча інженерія в Україні:
генезис, вплив та перспективи вдосконалення*

Період	Повністю не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти
Жовтень 2005	27,6	37,2	19,4	2,7	13,1
Жовтень 2006	34,7	40,4	13,6	1,6	9,7
Березень 2009	48,4	37,6	8,0	0,4	5,5

Якщо поглянути комплексно, то в Україні виникла патова ситуація: мажоритарна виборча система критикується за регулярні прояви підкупу виборців і застосування адміністративного ресурсу, в той час як пропорційна – за скуповування олігархічними колами місць у списках та руйнування зв'язку виборця з народними обранцями¹. Причому комбінація цих двох систем аж ніяк не ліквідувала вищевказаних негативних ефектів, а швидше посилювала їх.

Ми вже наголошували, що в перехідних демократіях необхідно враховувати вплив виборчих систем не ізольовано, а з урахуванням їх маніпулятивного потенціалу. Тому в генезі процесу виборчої інженерії цілком логічним виглядав би пошук нових процедур, які б зменшували негативний вплив застосованих виборчих систем. Навіть стосовно магнітуди виборчого округу, – замість крайнощів у вигляді мінімального одномандатного округу та максимального 450-мандатного, цілком обґрунтованим можна було уже тоді вважати застосування проміжного – регіонального (що б відповідало найбільш розповсюдженій європейській практиці).

Парламентська Асамблея Ради Європи у резолюції 1755(2010) рекомендувала закріпити виборчу систему з відкритими списками та регіональними округами². Однак, після скасування конституційної реформи 2004 року рішенням КС України

¹ Крючков Г. Якою має бути виборча система? *Майбутній вибір*. Вісник Центральної виборчої комісії. 2009. № 1. С. 9.

² Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 3-є, випр. і доповн. Київ: Логос, 2016. С. 300.

від 30.09.2010 № 20-рп/2010¹, процес виборчої інженерії повернувся до рівня 1997 року, – Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI (далі Закон 2011 року) передбачав застосування тієї ж самої паралельної виборчої системи, яка була закріплена Законом 1997 року. Піднявся лише легальний бар'єр в пропорційній складовій з 3 до 5 відсотків. Небезпідставно експертне середовище почало пов'язувати ці зміни з намаганнями «Партії регіонів», лідер якої переміг на президентських виборах у 2010 році, сформувати більшість у парламенті за рахунок депутатів, обраних в одномандатних округах². Власне паралельна система вже призводила до такого ефекту у 2002 році, де блок «За єдину Україну», відповідно до опитувань, мав підтримку не більше 6,4% голосів³, проте за результатами виборів в багатомандатному окрузі отримав 11,77% та 35 мандатів, а в одномандатних – 86⁴. Результат «Партії регіонів» у 2012 році підтвердив існуючі занепокоєння: багатомандатний округ – 72 мандати⁵, одномандатні округи – 111 мандатів⁶ (тобто за мажоритарною системою відносної більшості партія отримала на 54,17% мандатів більше, ніж за пропорційною із закритими списками).

Громадянська мережа ОПОРА у своєму підсумковому звіті за результатами спостереження зазначала: «Якщо порушення законодавства та міжнародних стандартів до виборів мали системний характер, але їх вплив важко оцінити, то порушення після дня голосування не були системними, хоча і 100% впливовими в ок-

¹ Рішення Конституційного суду України від 30.09.2010 № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>

² Чумак В. «Регіонали» бояться пропорційної системи, бо не отримують більшості. Gazeta.ua. 2011. URL: http://gazeta.ua/articles/viktor-chumak/_regionalni-boyatsya-proporcijnoyi-sistemi-bo-ne-otrimayut-bilshosti/408371

³ Хто засідатиме у майбутньому парламенті? Українська правда. 2002. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2002/03/14/2987558/>

⁴ Результати голосування (2002). Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html>

⁵ Результати у багатомандатному окрузі (2012). Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300pt001f01=900.html>

⁶ Результати в одномандатних округах (2012). Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039pt001f01=900.html#>

ремих одномандатних округах». І ми можемо лише погодитись з висловленою тезою, що у країнах, які не мають сталих традицій демократії, а суспільство в значній мірі лояльно ставиться до побутової та політичної корупції, мажоритарна складова корумпує й виборчий процес¹.

Позачергові вибори 2014 року, які було логічним наслідком Революції Гідності, проходили на основі Закону 2011 року. Звісно, в тих складних суспільно-політичних умовах, які вимагали негайного обрання нового складу парламенту, та умовах збройної агресії проти України питання зміни виборчого законодавства відійшло на другий план. Проте критика паралельної виборчої системи лунала як до², так і після виборів³, що, поза сумнівами, лише актуалізувало питання виборчої інженерії та обумовило прийняття Виборчого кодексу України від 19.12.2019 № 396-IX.

Варто погодитись з висновком у дисертаційній роботі Т. В. Дешко: «В країнах Центральної Європи зв'язки між елементами виборчої системи та результатами виборів є більш прогнозованими та більшою мірою повторюють закономірності, встановлені при дослідженні розвинених демократій, аніж в країнах колишнього СРСР⁴». Проте за незначний період незалежності, під час реформування парламентської виборчої системи в Україні, на перший план виходять деякі критичні фактори політичного, соціального і поведінкового характеру, пов'язані з низьким рівнем політико-правової культури, вразливістю до зловживань та правопорушень, прогалинами у роботі контролюючих органів та органів

¹ Підсумковий звіт за результатами загальнонаціонального спостереження за парламентськими виборами-2012. Громадянська мережа ОПОРА. 2012. URL: <https://www.oporaua.org/novyny/3573-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-zagalnonacionalnogo-sposterezhenja-za-parlamentskymy-vyboramy-2012>

² Будзінський О. Виборче законодавство: нове, старе чи покращене? 2013. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:2CmT34wufVkJ:https://zbruc.eu/node/14443+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>

³ Голосування показало - потрібна нова виборча система. 2014. URL: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=3271

⁴ Дешко Т. В. Взаємозалежність між виборчою системою та партійною структурізацією суспільства (на прикладі посткомуністичних країн та України): автореф. дис... канд. політ. наук. Київ, 2007. 15 с.

адміністрування виборів, впливом олігархічних груп на політичні процеси. А відтак, для забезпечення міжнародно визнаних виборчих стандартів (загальні, вільні, рівні, справедливі, чесні, періодичні вибори), будь-які процеси виборчої інженерії повинні відбуватись із їх врахуванням.

Сьогодні можна з впевненістю констатувати, що мажоритарна виборча система в українських реаліях себе не виправдала. Встановлення стійких взаємозв'язків між депутатом та виборцем, як одна з найбільших її переваг, не досягається низьким рівнем довіри до інститутів демократії та органів влади загалом. Так, за результатами спільного дослідження фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічної служби Центру Разумкова 2014 року, 47,3% українців навіть не знали кого було обрано народним депутатом у їх одномандатному окрузі¹.

Функція «політичного ліфту» для сильних лідерів нівелювалась високим рівнем корупції в одномандатних округах. Як зазначено у заяві про попередні висновки та результати Міжнародної місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ на виборах народних депутатів України 2014 року: «Виборча система протягом тривалого часу була предметом суперечок в Україні, мажоритарний компонент змішаної системи розглядався більшістю співрозмовників, зокрема, як вразливий до шахрайства. (див. Спільні висновки ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії з цього питання, зокрема, CDL-AD(2011)037, пункт 22, та CDL-AD(2013)016, пункт 15)»². Так само у вищезазначеному звіті громадянської мережі ОПОРА, за результатами парламентських виборів 2012 року було справедливо зауважено: «Змішана (паралельна) виборча система, яка застосовувалась у 1998 та 2002 роках, з мажоритарною складовою провокувала суб'єктів виборчого процесу до масового застосування нечесних методів ведення виборчої кампанії в одномандатних округах»³.

¹ Більше третини виборців не знають, кого обрали в їхньому окрузі. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24814226.html>

² Заява про попередні висновки та результати Міжнародної місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2014. №3. С. 28.

³ Підсумковий звіт за результатами загальнонаціонального спостереження за парламентськими виборами-2012. Громадянська мережа ОПОРА. 2012.

Тому Україні на шляху формування стійких демократичних традицій доцільно взяти до уваги можливо надто радикальні, однак як ніколи актуальні висновки, висловлені ще у далекому 1885 році на конференції у м. Антверпен, де було вперше розглянуто модель пропорційної виборчої системи:

1. Мажоритарна система абсолютної більшості порушує свободу виборців, провокує шахрайство, корупцію і може дати більше місць при меншості голосів.

2. Пропорційне представництво є єдиним засобом забезпечення реальної влади більшості населення країни, ефективного представництва меншин, а також всіх істотних груп виборців¹.

Однак щодо українського досвіду застосування пропорційної системи із закритими списками, варто погодитись з М. В. Савчиним, що вона є небезпечною з огляду на широкі можливості політичної корупції всередині партій та в парламенті шляхом укладання кулуарних домовленостей. Ця система також знижує рівень зворотніх зв'язків між виборцями та партіями, вихолощує суть конституційної функції партій щодо сприяння формуванню та вираженню політичної волі народу².

Деякі застереження були висловлені й Парламентською Асамблеєю Ради Європи, у резолюції «Функціонування демократичних інституцій в Україні» від 19.04.2007 № 1549, коли законодавство передбачало застосування пропорційної системи із закритими списками для обрання усього складу парламенту: «Асамблея наполегливо закликає українську владу та політичні сили звернутися якнайшвидше до проблеми системи парламентських виборів, яка може бути однією з причин слабкості політичної системи. Повністю пропорційна система із закритими партійними списками... не гарантує виборів до парламенту, які б представляли українське суспільство в усьому його розмаїтті».

URL: <https://www.oporaua.org/novyny/3573-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-zagalnonacionalnogo-sposterezhennja-za-parlamentskymy-vyboramy-2012>

¹ Carstairs A. M. A Short History of Electoral Systems in Western Europe. New York: Routledge, 2010. P. 3.

² Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво Юридична думка», 2007. С. 71.

При цьому значну кількість неефективних політичних партій навряд чи можна вважати підтвердженням того, що партійна система була викристалізована за допомогою пропорційної виборчої системи із закритими списками. Більше того, як зазначає Г.В. Берченко, багатопартійність за певних умов може мати «декоративний» характер. Багатопартійності для демократичного устрою суспільства недостатньо, вона обов'язково повинна мати характер політичного плюралізму. Плюралізм відбиває такий стан речей, коли всі легальні партії мають рівне право на здобуття урядової та законодавчої влади. Яка з них буде на практиці здійснювати це право, залежить від політичної ваги партії та її підтримки виборцями¹. Підтримуючи цю тезу, на нашу думку, те, яка партія на практиці здійснюватиме законодавчу та урядову владу обумовлює, поряд із виокремленими чинниками, виборча система.

Загалом можна погодитись із висновками І.І. Дахової та О.С. Тищенко, що змішана виборча система, яка діяла в українських реаліях всупереч рекомендаціям міжнародної спільноти, не виправдала себе й потребувала негайних змін².

Якщо узагальнити практику проведення парламентських виборів до прийняття Виборчого кодексу України, можна виділити наступні закономірності:

1. Дисбаланс відсотку отриманих голосів за пропорційної та мажоритарної складової виборчих систем. Сама по собі невідповідність результатів під час застосування різних виборчих систем, за кожної з яких виборець має окремих голос, є природним явищем. Проте розглянути вище приклади «Партії регіонів» та блоку «За єдину Україну» демонструють аномально високий рівень розходжень результатів голосування у одномандатних і багатомандатних округах.

2. Нетипове використання в мажоритарних системах обрхунків у відношенні до кількості голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, замість дійсних.

¹ Берченко Г.В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти : монографія / Г. В. Берченко. – Х.: Юрайт, 2014. – С. 155.

² Дахова І.І., Тищенко О.С. Політико-правовий аналіз виборчих систем у контексті створення ефективної виборчої моделі. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*: серія: Право. Т. 1. Вип. 55. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 82.

3. Використання переважно двох виборчих формул – мажоритарної відносної більшості (категоричне голосування за одноособових суб'єктів) та пропорційної з розподілом за «методом найбільших остач» і використанням «квоти Хейра» (категоричне голосування за колективних суб'єктів без можливості надання преференцій всередині списку). Виключення становлять вибори 1994 року, які виявились нерезультативними внаслідок використання двотурової системи абсолютної більшості та, описаного вище, порядку обрахунків.

4. Мажоритарна система відносної більшості, яка теоретично повинна була посилювати зв'язок депутата і виборців, часто демонструвала вкрай низький рівень репрезентативності (на позачергових виборах 2014 року в округах № 84, 184, 189 перемогли кандидати з підтримкою менше 19%, а на позачергових виборах 2019 року в округах № 68, 89, 119, 121 перемогли кандидати з підтримкою менше 20%, при цьому в округах № 122 та 124 – менше 17%) і сприяла політичній корупції внаслідок невеликих розмірів виборчих округів.

5. Рівень репрезентативності пропорційної системи закритих списків в значній мірі залежав від рівня легального бар'єру (на виборах 2014 року було «втрачено» близько 22,5% голосів при 5% бар'єрі, якби останній становив 4% або 3%, – кількість втрачених голосів зменшилась би до 17,8% і 13,9% відповідно). Метод розподілу (мова йде про різні можливі варіації формул найбільших остач або найбільшого середнього) відігравав би незначну роль внаслідок високого рівня магнітуди (єдиний 450- або 225-мандатний округ).

6. Відсутність у виборця можливості змінювати порядок кандидатів всередині списку стимулювала політичну корупцію, послаблювала взаємозв'язок з кандидатом, політичну відповідальність останніх. Це, у свою чергу, призводило до незалученості багатьох депутатів до законодавчого процесу, нездатності виконувати свої професійні обов'язки, низької відвідуваності пленарних засідань і засідань комітетів, неуваги депутатів до роботи з виборцями¹.

¹ Сидорчук О. Виборча система в Україні: як краще обирати парламент? Київ: Благотійний фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2014. С. 9-10.

7. Велика кількість неефективних політичних партій. Із зареєстрованих станом на 2016 рік 344 політичних партій¹ за пропорційною складовою до парламенту на виборах 2012 та 2014 років брали участь не більше 29, а долали легальний бар'єр – не більше 6. За даними Міністерства юстиції, станом на 01 січня 2021 року в Україні зареєстровано 365 політичних партій, при цьому на останніх виборах 2019 року суб'єктами виборчого процесу були 65 партій, а подолали легальний бар'єр лише 5.

3.1.2. Вибори Президента України

На виборах Президента України виборча система тривалий час не зазнавала принципових змін і, певною мірою, нагадувала парламентську, яка була передбачена Законом 1989 року. Законом України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 № 474-XIV, який прийшов на зміну Закону від 05.07.1991 № 1297-XII, було скасовано вимогу легальності – 50-відсоткова явка виборців. В іншому – це та ж сама система, де кандидат перемагає за умови набрання абсолютної більшості в першому турі або відносної у другому. Обрахунки відбуваються на основі голосів виборців, які брали участь у голосуванні. Існувала й специфічна умова, відповідно до якої, якщо один з двох кандидатів у другому турі пізніше, ніж за 12 днів зняв свою кандидатуру, голосування відбуватиметься по одному кандидату, який для перемоги повинен набрати більше половини голосів.

До переваг передбаченої Законом України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 № 474-XIV виборчої системи можемо віднести:

1. Простоту для сприйняття (характерно мажоритарним системам), що в Україні посилюється неодноразовою практикою застосування.
2. Простоту обрахунків категоричних голосів.
3. Результативність.

¹ КВУ нарахував в Україні 344 політичних партії. УКРІНФОРМ. 2016. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2092432-kvu-narahuvav-v-ukraini-344-politichnih-partii.html>

4. Перемогу кандидата з високим відсотком одержаних голосів, що інколи створює хоча й «ілюзорну» (детальніше про це у переліку недоліків), однак атмосферу легітимності новообраного Президента України.

Щодо недоліків, можемо виокремити наступні:

1. Сприяння стратегічному голосуванню у першому турі (виборці можуть голосувати за кандидатів з високим рейтингом лише для того, щоб їх голос не був втрачений).

2. Внаслідок обрахунків від кількості поданих голосів виборців, голосування у другому турі не гарантувало отримання абсолютної більшості.

3. Вимушене стратегічне голосування у другому турі (електорат тієї частини кандидатів, які не пройшли до другого туру, вимушений обирати «менше зло» із запропонованих варіантів). Саме це й малось на увазі під «ілюзорною» легітимністю, оскільки високий рівень підтримки переможця зумовлений обмеженістю вибору альтернатив.

4. Високий конфліктогенний потенціал. За відсутності абсолютного лідера, розрив між рівнями підтримки кандидатів другого туру часто буває досить незначним (як було в 1994, 2004, 2010 роках). Це, зі свого боку, підвищує роль маніпуляцій і стимулює до судових позовів, а у 2004 році навіть призвело до революції, скасування Верховним Судом України результатів повторного голосування (другого туру) та його повторного проведення.

5. Невідповідність математичному критерію «монотонності» (кандидат-лідер першого туру може виявитись аутсайдером у другому).

6. Сприятливість до ефекту «розщеплення голосів» («vote splitting») у першому турі, який полягає в тому, що кандидати зі схожою ідеологією можуть розпорошити значну частину голосів. Можливо не найбільш вдалим (з огляду на ідеологічну спрямованість та вплив на результат голосування), однак українським прикладом цього ефекту можуть бути вибори Президента 1999 року, де кандидати «лівого» спрямування (Комуністична партія України – 22,24%, Соціалістична партія України – 11,29%, Прогресивна соціалістична партія України – 10,97%) розпорошили 44,5% голосів.

7. Сама по собі двотурова система може породжувати ситуації, коли з'являється сенс агітувати за одного з конкурентів, який має низькі шанси на перемогу в другому турі, проте може змістити більш «сильного» кандидата на третє місце в першому.

8. Проведення другого туру вимагає додаткових фінансово-організаційних ресурсів (у відкритих джерелах вказується на витрати 451 млн. 405 тис. 317 гривень для організації повторного голосування у 2010 році¹, а також 782 млн. 595 тис. 825 гривень для організації «другого туру» президентських виборів у 2019 році²), хоча така особливість частково компенсується простотою обрахунків.

3.1.3. Місцеві вибори в Україні

Щодо виборчих систем на місцевих виборах, – їх аналіз можливий лише залежно від виборного суб'єкта.

Закон України «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» від 24.02.1994 № 3996-ХІІ передбачав використання типової мажоритарної системи відносної більшості з деякими умовами. Так, вимагалось набрання не менш ніж 10% голосів виборців, внесених до списку, а для голови Ради – не менш ніж 25% (п. 2 ст. 46).

Законом України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14.01.1998 № 14/98-ВР було «диверсифіковано» виборчі системи. Мажоритарна відносної більшості в одномандатних округах передбачалась для виборів депутатів сільської, селищної, міської, районної у місті ради, виборів сільського, селищного, міського голови, однак щодо депутатів районної і обласної ради – застосування нестандартної формули типу «переможці отримують все». Закон окреслив таку систему «мажоритарною відносної більшості по багатомандатних вибор-

¹ На другий тур виборів Україна витратить 451 млн гривень. ТСН. 2010. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-drugii-tur-vivoriv-ukrayina-vitratit-451-mln-griven.html>

² ЦВК затвердила розподіл коштів держбюджету на проведення другого туру. РБК-Україна. 2019. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/tsik-utverdil-raspredelenie-sredstv-gosbyudzheta-1554906103.html>

чих округах», хоча її загальна характеристика аналогічна системам «Голосування блоком», «Обмеженого голосування» та «Єдиного неперехідного голосу». Вказані системи, за рахунок багатомандатних (в українському випадку це були округи з магнітудою від 2 до 5 мандатів) округів, можуть суттєво підвищувати рівень пропорційності результатів голосування, тому називати їх «мажоритарними» важко.

Система єдиного неперехідного голосу у багатомандатних округах, яка сьогодні закріплена ВК України для виборів депутатів сільської, селищної, міської ради територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч має схожі характеристики. Проте ключова відмінність застосовуваних на виборах обласних та районних рад у 1998 та 2002 роках систем полягала у структурі бюлетеня з нефіксованою кількістю категоричних голосів. Оскільки волевиявлення виборців в неоднаковій мірі впливало на результат, це може розглядатись як порушення принципу рівності суб'єктивних виборчих прав. Хоча у випадку фіксованої кількості категоричних голосів у виборця вважаємо доцільним застосування системи з багатомандатною магнітудою на виборах депутатів рад усіх рівнів (система «єдиного неперехідного голосу»). При збереженні високого рівня зв'язку представників з виборцями, простоти для розуміння і адміністрування, вказана виборча система підвищує рівень пропорційності, ускладнює можливість маніпуляцій з нарізкою округів та зменшує вплив порушень передвиборної агітації (чим більший округ, тим складніший підкуп виборців).

Надалі законодавство про вибори в значній мірі почало «віддзеркалювати» парламентську виборчу систему на місцевий рівень. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 06.04.2004 № 1667-IV для обрання депутатів сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів залишив мажоритарну систему відносної більшості, проте на інші рівні було перенесено парламентську пропорційну систему закритих списків із 3-відсотковим легальним бар'єром. Останню Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10.07.2010 № 2487-V було змінено на паралельну (від-

повідно до термінології закону – змішану, мажоритарно-пропорційну).

Нарешті, найбільш дискусійним є реформування системи місцевих виборів у 2015 році. Прийняття Закону України «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 № 595-VIII (далі Закон 2015 року) здійснювалось на хвилі процесів децентралізації, що, на перший погляд, виглядає цілком логічним. Однак процедура, умови, наслідки прийняття та зміст самого Закону 2015 року викликають багато запитань.

Перше стосується власне процесу прийняття, який важко назвати виваженим, – це було зроблено менше ніж за 4 місяці до місцевих виборів. Така практика суперечить рекомендаціям Венеціанської комісії щодо стабільності виборчого законодавства (п. 65.2.b та п. 66.2.b Кодексу належної практики у виборчих справах), – законодавець змінив систему голосування напередодні виборів у термін втричі менший, ніж мінімальний, рекомендований Кодексом (не менш ніж за один рік напередодні виборів). Як зазначають експерти Венеціанської комісії: «Це може створювати враження, що зміни продиктовані прямими політичними інтересами партії влади, навіть якщо й не було мети свідомого маніпулювання» (65.2.b).

Ми погоджуємось з П. Б. Стецюком, що для досягнення максимального ефекту від проведення реформ з децентралізації надзвичайно важливо дотримуватися черговості певних дій: спочатку конституційні зміни (зміни і доповнення до Основного Закону), наступний чи паралельний крок – оновлення виборчого законодавства¹. Водночас конституційного оформлення концепція децентралізації так і не набула, – ініційовані Президентами України проекти законів про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) № 2217а від 01.07.2015² та № 2598 від 13.12.2019³ були відкликані.

¹ Стецюк П. Удосконалення виборчого законодавства: проблема конституційності. *Віче*. 2015. №16. С. 25.

² Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) № 2217а від 01.07.2015. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812

³ Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). № 2598 від 13.12.2019/ URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644

Друга проблема пов'язана з самою виборчою системою на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад (далі місцевих рад). В окремих джерелах виборчу систему на цьому рівні іменували системою відкритих списків¹. Однак, як зазначають експерти міжнародної місії зі спостереження за виборами, така виборча система не може вважатись системою відкритих списків, оскільки виборцям не надається можливість вибору між різними кандидатами² (мається на увазі всередині списку).

Вказана система виглядає досить спірною. На перший погляд, в ній було закладено прогресивні ідеї – пропорційне представництво поєднувалось із ранжуванням кандидатів у списку місцевої організації партії (окрім першого номеру, який потрапляв автоматично при подоланні 5% бар'єру партією, що може розглядатись як порушення принципу рівності виборчих прав кандидатів і змагальності). Однак при детальному аналізі можна побачити, що вказані ідеї були значно деформовані.

Ідея ранжування кандидатів на етапі встановлення результатів голосування не є новою і характерна преференційним системам. У випадку виборів до місцевих рад відповідно до Закону 2015 року говорити про свідоме визначення рейтингу (причому як виборцем, так і партією) неможливо – він залежав від рівня підтримки кандидатів кожного одномандатного округу в межах багатомандатного (міста, області і т.д.) та кількості голосів виборців, поданих за місцеві організації партій у відповідних округах. Тобто, було змішано вплив підтримки кандидатів кожного округу окремо та партії загалом, демографічних чинників, явки та структури виборчих округів.

По-третє, не зовсім зрозумілою видається мета прийняття Закону 2015 року. Звісно, в ньому були присутні прогресивні ідеї. Наприклад, А. Й. Магера однозначно виділяє лише 3 таких положення – спрощення назви закону, 30% гендерну квоту для партій

¹ Рада схвалила нову систему місцевих виборів. BBC Україна. 2015. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/07/150714_new_local_election_system_vc

² Заява про попередні висновки та результати. (ММСВ) Україна. 2015. С. 5. URL: <http://www.osce.org/uk/odihr/elections/ukraine/194456?download=true>

та мажоритарну систему абсолютної більшості на виборах міських голів великих міст¹. Проте, окремі з них могли б бути без проблем інтегровані в попереднє законодавство, – інші є спірними або сумнівними.

Положення Закону 2015 року не дозволяють точно визначити ціль, яку поставив перед собою законодавець. Якщо це підвищення легітимності голів рад за рахунок мажоритарної системи абсолютної більшості, – то чому така система не була впроваджена на виборах сільських, селищних та міських голів у містах з населенням менше 90 тис. виборців? У разі необхідності посилення пропорційності на виборах до міських рад, – навіщо було створювати одномандатні округи в межах багатомандатних? А для забезпечення можливості ранжування кандидатів виборцями достатньо було б запровадити систему відкритих списків.

По-четверте, застосовувана система була досить складною для сприйняття не лише членами виборчих комісій, а й для пересічного виборця². Ми не стверджуємо, що простота реалізації та сприйняття повинні бути основними критеріями проектування виборчої системи. Однак будь-які її «ускладнення» мають переслідувати легітимну мету, а застосуванню передувати тривала інформаційна кампанія із роз'ясненнями для суб'єктів виборчого процесу³. В даному аспекті цілком доцільною була висловлена ще у 2004 році пропозиція О. О. Чуб щодо створення спеціалізованої науково-дослідної установи по навчання виборчим технологіям

¹ Магера А. Й. Занадто високий виборчий бар'єр унеможливило оновлення представницьких органів влади. «Юридична газета». 2015. URL: <http://yur-gazeta.com/interview/zanadto-visokiy-viborchiy-barer-unemozhlivlyue-onovlennyya-predstavnickih-organiv-vladi--amagera.html>

² Виборча система залишається загадкою для більшості українців, - опитування. 2015. URL: http://ukr.lb.ua/news/2015/10/13/318389_viborcha_sistema_zalishaietsya.html

³ Мохончук Б. С. Реформування виборчої системи по виборам до місцевих рад у контексті децентралізації публічної влади. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 21 квітня 2017 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 262-265.

при Центральній виборчій комісії¹, яка у 2016 році була підтримана та реалізована у формі Тренінгового центру спільно з Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES Ukraine) за підтримки Бюро у справах Європи і Євразії, Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та уряду Канади. Існування Тренінгового центру, діяльність потужних міжнародних неурядових (IFES Ukraine) та громадських (ОПОРА) організацій на теренах України можуть забезпечити просвітницьку кампанію навіть для «складних» виборчих систем, проте для її ефективного здійснення парламентам необхідно відійти від практики поспішної та недостатньо обґрунтованої зміни законодавства.

Також Закон 2015 року, у контексті виборів депутатів місцевих рад, на нашу думку, сприяв «великим» партіям (зі значною підтримкою). Про це свідчать заборона можливості самовисування безпартійними кандидатами та значне підвищення виборчого бар'єру – з 3% до 5%. За таких умов особи, які мають високий рівень підтримки в окрузі, опиняються в ситуації залежності від великих партій. Адже, якщо така особа отримає навіть, умовно, 100% підтримку в одномандатному окрузі – вона не буде обрана до місцевої ради, якщо її місцева організація партії не подолає 5% бар'єр. Орієнтація системи на сприяння «великим» партіям виглядає особливо дивною в аспекті заявленого курсу на децентралізацію органів місцевого самоврядування. Тим більше, що на виборах до парламента – загальнонаціональному рівні, де формування стабільної партійної системи є необхідністю, на чергових виборах 2019 року (а на проміжних навіть у 2021 році), все ще застосовувалась мажоритарна складова.

3.2. Вплив виборчих систем: конституційно-правовий аналіз

«Порівняно з іншими елементами політичної системи, електоральними правилами найлегше маніпулювати в політичних цілях»,

¹ Чуб О. О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. С. 11-12.

– цей посил був зроблений Дж. Сараторі (G. Sartori) у статті «Політичний розвиток і політична інженерія» ще в 1968 році й залишився актуальним по сьогоднішній день¹. Дійсно, можна лише погодитись з тим, що маніпулятивний потенціал виборчих систем є дуже високим. На нашу думку, цьому слугує декілька її властивостей:

1. Вплив на результати виборів.

Так, військовий переворот 1973 року у Чилі (після чого слідувало становлення кривавої диктатури на чолі з Августо Піночетом) часто пов'язують з недостатнім рівнем підтримки населення у соціаліста Сальвадора Альєнде, який переміг на президентських виборах 1970 року набравши 36,6% голосів (в той час як його конкуренти правої та центристської ідеології розпорошили голоси, отримавши лише на 1,34% та 8,5% менше відповідно²). Застосування, в найпростішому варіанті, двотурової системи абсолютної більшості (яка сьогодні застосовується в Україні на виборах Президента та виборах міського голови міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб) з великою вірогідністю призвела б до зовсім інших результатів.

Досить парадоксальний результат мав місце в одній з провінцій Канади, де при застосуванні системи альтернативного голосування партія-переможець, якій віддали 58% голосів, отримала 100% мандатів у провінційному парламенті, що є результатом парадоксу використання ординальних бюлетенів³.

2. Складність встановлення абсолютних причинно-наслідкових зв'язків між застосуванням виборчої системи конкретного типу і політико-правовими наслідками.

Адже перші інтерпретуються на основі даних суб'єктивного характеру (підтримки кандидатів або партій у формі дійсних голосів виборців) в політичному середовищі конкретної держави, за умов

¹ Sartori G. Political Development and Political Engineering. *Public Policy Harvard University Press*. Cambridge. Vol. 17. 1968. P. 273.

² Elección Presidencial 1970. Base de Datos de Elecciones en Chile. URL: <http://eleccion.atspace.com/presidente1970.htm>

³ Четвериков А. О. Избирательные системы государств-членов ЕС. *Центр права Европейского Союза МГЮА*. URL: <https://eulaw.edu.ru/publikatsii/stati-po-pravu-evropejskogo-soyuza/izbiratelnye-sistemy-gosudarstv-chlenov-es-a-o-chetverikov/>

конкуренції і боротьби за владу, яка обмежується не лише загальноновизнаними в демократичному суспільстві методами (формування програми, здійснення законної агітації, відповідність передвиборчих очікувань «напряму» роботи в представницькому органі тощо), а й часто «брудними» (реєстрація кандидатів та партій «двійників» з однаковими іменами чи найменуваннями, «чорний» піар та ін.) та відверто протиправними технологіями (підкуп виборців, застосування адміністративного ресурсу тощо). За таких умов говорити про вирішальний вплив лише виборчої системи дуже важко, а оцінки вимагає весь комплекс чинників, які призвели до перемоги конкретного кандидата або партії.

Тому нам складно погодитись із судженням В. Г. Ліхачова, який зазначає: «Не варто забувати, що в ХХ сторіччі Адольф Гітлер і NSDAP прийшли до влади в Німеччині саме завдяки пропорційній системі виборів у Веймарській республіці»¹. Як зауважують Р. Таагепера і М. Шугарт «схожа інтерпретація зв'язку між електоральними нормами Веймарської республіки і політичним успіхом Гітлера не безспірна»², адже цьому сприяли початок світової економічної кризи, конфлікт між урядом і рейхстагом щодо жорсткої програми економії, розпад великої коаліції партій та ціла низка інших чинників, серед яких виборча система може відігравати значну, однак навряд чи єдину і вирішальну роль.

Враховуючи особливості партійного будівництва, описані А. Дешицею³, так само неможливо однозначно стверджувати, що саме пропорційна виборча система в період посткомуністичних трансформацій забезпечила перемогу масовій опозиційній силі «Солідарність» у Польщі, а мажоритарна абсолютної більшості – не дозволила партії «Народний Рух України» досягти такого ж успіху на теренах України.

3. В різних країнах виборчі системи можуть мати неоднаковий вплив.

¹ Ліхачев, В. Г. Правда о демократии и рынке России монография. Москва-Берлин: Директ Медиа, 2015. С. 426.

² Таагепера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем. *Полис. Политические исследования*. 1997. №3. С. 115.

³ Deshchysia A. Post-communist transitions: the rise of the multi-party systems in Poland and Ukraine. Seattle, 1996. 61 с.

Ця властивість логічно впливає із попередніх та вимагає комплексної оцінки політико-соціального середовища для прогнозування можливих наслідків.

Так, в енциклопедії електоральної мережі знань «АСЕ» звертається увага на здатність системи альтернативного голосування сприяти отриманню центристських результатів, однак практика її застосування демонструє залежність від основних соціальних та демографічних умов. Адже така система успішно сприяла міжетнічній згоді в Папуа Новій Гвінеї у 1960 і 1970 роках, проте в іншій тихоокеанській країні – Фіджі, була піддана значній критиці з моменту її застосування у 1997 році¹. Ми ще торкнемось цієї особливості виборчих систем, коли будемо розглядати випадки відхилень від «закону Дюверже».

4. Відсутність спеціальних міжнародних стандартів та всесвітньо визнаної практики застосування тих або інших виборчих систем (про що ми зазначали вище у розділі 1.3.).

Аналізуючи вплив виборчих систем, можна спостерігати, що він часто оцінюється з огляду на узагальнені типи – мажоритарну та пропорційну (хоча, як відзначає А. М. Салмін, для спеціалістів ніколи не існувало «повністю мажоритарних» і «повністю пропорційних» систем²). Першій приписують сприяння формуванню стабільного уряду, другій – більш повну репрезентацію інтересів різних груп населення³. Не відкидаючи факту існування вказаних закономірностей, вбачаємо за доцільне більш детально проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки між виборчою системою та наслідками її застосування.

В якості відправної точки пропонуємо використовувати поділ, який застосував Т. Дшвенд (Т. Gschwend) у колективному дослід-

¹ The ACE Encyclopaedia: Disadvantages of AV. URL: <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd01/esd01d/esd01d01>

² Салмин А. М. Избирательные системы и партии: выбор выборов. Полития. 2004. № 1. С. 17.

³ Бучин М. Федорій І. Порівняльний аналіз основних виборчих систем: проблема вибору оптимальної моделі виборчої системи для України у плані дотримання демократичних принципів виборів. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. Випуск 21. С. 59-60.

дженні «Порівняльний аналіз виборчих систем». Автор зазначає, що політичні наслідки зміни виборчих правил охоплюються категоріями безпосереднього та опосередкованого впливу. До першої варто відносити конкретні правила, які визначають порядок трансформації голосів у представницькі мандати та здійснюють безпосередній вплив на кількість та різновиди партій за умови тієї чи іншої форми правління. А це, зі свого боку, здійснює суттєвий та добре відомий вплив на функціонування уряду та характер представництва в цілому. Однак, якщо виборець відмовляється віддавати свій голос певному кандидату, внаслідок занепокоєння, що через низький рейтинг голос може бути втрачений, – тут вже мова йде про опосередкований ефект і, так зване, «стратегічне голосування»¹.

На нашу думку, безпосередній вплив виборчих систем може бути зумовлений лише використанням математичних методів, які і дозволяють гарантувати максимальну точність та універсалізм. Хоча й вони, внаслідок соціально-правового характеру оброблюваних даних (голосів поданих за кандидатів на виборну посаду для розподілу мандатів), вимагають заокруглень результатів обчислень (наприклад, при непарній кількості виборців математично точно неможливо обрати переможця за мажоритарної системи абсолютної більшості 50% + 1 голос) та можуть призводити до так званих «парадоксів» (з точки зору політико-правових учень, а не математичних) – Алабами, Кондорсе та інших (про які ми зазначали у розділі 2).

В найпростішому варіанті безпосередній вплив виборчої системи можливо оцінити на прикладі застосування легальних виборчих бар'єрів, які варіюються у широкому діапазоні – від 0,67% в Нідерландах та 10% у Туреччині (хоча в окремі історичні періоди та на регіональному рівні існували приклади й вищих легальних бар'єрів). Очевидно, що сприяння представництву партій з незначною підтримкою буде вище при меншому бар'єрі, а його збільшення призведе до дисбалансу «ваги» та збільшення кількості втрачених голосів.

Хоча використання виборчих бар'єрів здається звичним явищем для пропорційних виборчих систем, згадані наслідки можуть на-

¹ The Comparative Study of Electoral Systems / Hans-Dieter Klingemann (ed.). New York: Oxford University Press Inc., 2009. P. 289.

бувати великих масштабів. Так, за окремими оцінками на виборах 1998 року до Верховної Ради України були втрачені голоси близько 30% виборців, котрі проголосували за партії, що не набрали 4% голосів. Якби ж бар'єр становив 5% (такий розмір пропонувався при розгляді закону про вибори), не представленими могли бути до 47% виборців¹. Окрім цього, вище ми згадували приклад Туреччини, де 10-ти відсотковий бар'єр призводив до втрати 45,3% голосів. А це вже ставить під сумнів загальновідому тезу про таку перевагу пропорційної системи над мажоритарною як зменшення кількості «втрачених» голосів.

Інкони країни вдаються до певних модифікацій. Наприклад, позбавляють необхідності долати загальнонаціональний виборчий бар'єр етнічним меншинам (Польща) або партіям, які отримали безпосередні голоси в умовах змішаної системи (Німеччина, Нова Зеландія). Зі свого боку, скандинавські країни (Данія, Ісландія, Швеція, Норвегія), з метою підвищення рівня пропорційності представництва, використовують інститут «компенсаційних» мандатів, отримання яких дозволяє обійти вимогу подолання виборчого бар'єру (хоча задля справедливості варто зауважити, що на регіональному рівні можуть бути встановлені виборчі бар'єри вищі, у відсотковому співвідношенні, ніж на загальнодержавному – наприклад 12% у Швеції). Такі зміни, безумовно, здійснюють вплив на результати голосування.

Основна проблема полягає у тому, що при застосуванні виборчих систем математичні методи використовуються до об'єктів з неарифметичною природою. В даному аспекті показовим буде експеримент, продемонстрований В. Д. Уоллісом (W. D. Wallis) у роботі «Математика виборів і голосування». Вчений припустив можливість розподілу 110 голосів між 5 кандидатами, які б боролись за посаду президента (тобто одного мандата). При цьому було застосовано 6 різних виборчих систем, а саме: мажоритарні системи абсолютної та відносної більшості, мажоритарна система двох турів, виборчі системи з використанням методів Хейра, Борда та Кондорсе. Внаслідок такого експерименту В. Д. Уолліс отримав

¹ Лук'янов Д., Пономарьова Г. Правова оцінка застосування загороджувального бар'єра в пропорційній виборчій системі. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2005. №2(2). С. 53-57.

б різних результатів – кожного разу перемагав інший кандидат або переможця не було взагалі¹.

Такий їх вплив може бути об'єктивно оцінений для того чи іншого профілю голосування. Проте, найбільшою перепоною є неможливість завчасного прогнозу точного результату голосування на виборах, який залежить від волевиявлення виборців. А навіть незначна зміна переваги виборців під час застосування різних формул здатна змінити результат розподілу мандатів. Тому завчасно і об'єктивно можна оцінити лише окремі тенденції безпосереднього впливу виборчих систем, з точки зору сприяння кандидатам з більшою чи меншою підтримкою, простоти для прийняття чи реалізації, регіонального представництва тощо.

Говорячи про опосередкований вплив виборчих систем ми не можемо стверджувати про його універсальність. Адже наслідки цієї групи вдається оцінити лише в окремій державі та, часто, в ретроспективі або на основі соціологічних досліджень.

У згаданому розподілі Т. Дшвенд не уточнює, чи відносить він до опосередкованих наслідків виборчої системи формування дво- або багатопартійності, а також стабільність уряду. Крім того, категорію «стратегічне голосування» автор використовує лише стосовно виборців. Однак тут ми схиляємось до позиції Д. Фаррела (D. Farrell), який зазначає, що стратегічний вплив виборчих систем варто оцінювати як з точки зору поведінки виборців (наприклад, «тактичне» або «розщеплене» голосування), так і партій (різниця у порядку ведення виборчих кампаній, висуванні кандидатів, веденні передвиборної агітації тощо)².

Аморфність впливу цієї групи можна розглянути на прикладі загальновідомого «закону Дюверже», який пов'язує двопартійність із застосуванням мажоритарної системи в одномандатних округах. Зазначена теорія не спрацьовує у таких країнах як Великобританія, Індія та Канада, що мало б свідчити про її хибність. Водночас, Д. Рей (D. Rae) підтримує судження Дюверже, однак вважає, що виключення можуть становити держави зі

¹ Wallis W. D. *The Mathematics of Elections and Voting*. Springer International Publishing, 2014. P. 34-35.

² Farrell D. M. *Electoral Systems: A Comparative Introduction*. 2nd Edition. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2011. P. 153.

значним впливом регіональних меншин, до яких і відноситься Канада¹. Р. Таагепера (R. Taagepera) і Б. Грофман (B. Grofman) прослідковують дію вказаного «закону» в Канаді саме на регіональному рівні, де діє двопартійна система, хоча й в окремих провінціях не завжди одні і ті ж партії займають домінуючі положення². П. Чіббер (P. Chibber) та К. Колман (K. Kollman) індійський виняток пов'язують з наявністю широких соціальних розбіжностей³. Окремі дослідники змінюють «закон Дюверже», обґрунтовуючи протилежний зв'язок – вплив партійної системи на виборчу⁴.

До цієї групи можна віднести й такі наслідки як стабільність парламентської більшості та уряду. Адже вона залежить не лише від виборчої системи чи результатів голосування. В якості прикладу Р. Таагепера і М. Шугарт згадують Австрію, яка спростовує приказку «двох зайців одночасно не спіймати», оскільки змогла протягом тривалого періоду поєднати пропорційне представництво зі стабільним правлінням однієї партії⁵. В такому випадку багато залежить від реальної підтримки електорату та здатності політичних сил окремої держави до співпраці.

Закономірності, виявлені Т. Дшвендом та Д. Фаррелом стосовно стратегічного голосування знаходяться в площині соціальної психології, тож не є абсолютними також. Не буде відкриттям і той факт, що в країнах з президентською формою правління, де уряд формується главою держави, стабільність останнього в меншій мірі залежить від розподілу місць у парламенті.

¹ Benoit K. Duverger's Law and the Study of Electoral Systems. *French Politics*. 2006. №4(1). P. 76.

² Taagepera R. Grofman B. Rethinking Duverger's Law: Predicting the Effective Number of Parties in Plurality and PR Systems-Parties Minus Issues Equals One. *European Journal of Political Research*. 1985. №13(4). P. 342.

³ Chibber P. Kollman K. Party aggregation and the number of parties in India and the United States. *American Political Science Review*. 1998. №92(2). P. 329-342

⁴ Benoit K. Electoral Laws as Political Consequences: Explaining the Origins and Change of Electoral Institutions. *Annual Review of Political Science*. 2007. №10(1). P. 363-390.

⁵ Таагепера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем. *Политические исследования*. 1997. №3. С. 125.

Тому взаємозв'язок між застосуванням окремих виборчих систем та опосередкованими політико-правовими наслідками не може бути універсальним та претендувати на звання «закону» (в сенсі постійного і об'єктивного взаємозв'язку між предметами, явищами або процесами)¹. Хоча, стосовно вищезгаданого прикладу, К. Бенoit зауважує, що сам Дюверже не надавав власному «закону» такого детермінованого значення, яке йому приписали пізніше, а вживання зазначеної термінології автор вважає лише звичкою². Можна стверджувати про певні закономірності, однак існує ціла група чинників, які зможуть зруйнувати будь-яку спробу їх абсолютизації. Так, формуванню тієї ж двопартійної системи в США юридично сприяє не лише виборча система. Це і федералізм, і реєстраційні вимоги підтвердження участі у виборах, і спеціальна передвиборча процедура висування кандидатів «праймеріз»³.

Отже, незважаючи на існування окремих тенденцій, можна прослідковувати аморфність впливу виборчої системи на демократичний устрій держави. Ця особливість породжує декілька взаємопов'язаних запитань:

1. Чи існують критерії, якими повинен керуватись законодавець під час конструювання виборчої системи?
2. Чи доцільним є конституційне регулювання виборчої системи, якщо так – в якій мірі?
3. Чи може виборча система бути предметом конституційного контролю, якщо так – в яких межах?

¹ Мохончук Б. С. Про вплив виборчих систем на політико-правові процеси (окремі аспекти питання). *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина*: зб. тез наук. доповідей і повідомл. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 26 травня 2016 р.). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 26-30.

² Benoit K. Duverger's Law and the Study of Electoral Systems. *French Politics*. 2006. №4(1). P. 76.

³ Георгізова І. Л. Виборча система в США: переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. Ужгород: Гельветика, 2013. Вип. 21. Т1, Ч.2. С. 119.

3.2.1. Критерії конструювання виборчих систем

До прийняття Виборчого кодексу про необхідність зміни виборчої системи України в науковій літературі наголошувалось неодноразово. Причому підкреслювалось, що виборча система повинна бути «ефективною»¹, передбачати «демократичні правила»², збільшувати «репрезентативність» законодавчих органів влади³, «враховувати плюси мажоритарної та пропорційної систем»⁴ тощо. Хоча окреслені вимоги слугують вектором розвитку виборчого законодавства, під час оцінки виборчих систем вони часто створюють більше запитань, аніж відповідей. В даному аспекті доцільно згадати М. Козюбру, який, поставивши питання про можливість оцінки існуючих нині виборчих систем виключно з позиції справедливості (як основоположної складової верховенства права), стверджує наступне: «Очевидно, відповідь на це питання має бути якщо й не повністю негативною, то, принаймні, з багатьма застереженнями»⁵.

Вище ми продемонстрували багатоаспектність впливу виборчої системи, відтак процес обрання останньої не може базуватись на одному критерії. Їх виокремлення було предметом аналізу як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

¹ Бучин М. Федорій І. Порівняльний аналіз основних виборчих систем: проблема вибору оптимальної моделі виборчої системи для України у плані дотримання демократичних принципів виборів. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. Випуск 21. С. 61.

² Гонюкова Л. Особливості застосування змішаної виборчої системи в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. №2. С. 170.

³ Кинзерская И. Л. Избирательная система как институт современного демократического государства. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2008. №74. С. 224.

⁴ Заяць Н. В. Виборча система України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць Донец. юрид. ін-ту Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2011. №2. С. 20.

⁵ Козюбра М. Принцип верховенства права і реформа виборчої системи. *Вибори та демократія*. 2008. №4. С. 85.

У дослідженні, підготовленому для Британської академії, автори Сімон Хікс (Simon Hix), Рон Джонсон (Ron Johnston) та Ян Маклін (Iain McLean) керуються наступними критеріями обрання виборчої системи:

1. Чи в достатній мірі обрані особи репрезентують певну територію та її населення (виборчий округ) в межах всієї держави з врахуванням розміру та особливостей цієї території?

2. Чи є основною ціллю системи досягнення результату, наближеного до пропорційного представництва – тобто такого, де частка отриманих голосів повинна відповідати кількості поданих голосів?

3. Чи повинен виборець мати можливість вказати свої преференції, які партії повинні бути представлені і яким чином визначити кандидатів від партій, що проходять до парламенту¹?

Професор права і політології Д. Л. Хоровітс (D. L. Horowitz) виокремлює шість завдань, які повинна вирішувати виборча система:

1. Пропорційність мандатів до поданих голосів.

2. Підзвітність виборцям.

3. Міцний уряд.

4. Обрання «переможця за Кондорсе».

5. Міжетнічна та міжрелігійна згода.

6. Сприяння представництву меншин.

Також автор зауважує, що окремі цілі є сумісними, а інші – взаємовиключними².

Експерти електоральної мережі знань «АСЕ» детально описують критерії розробки виборчих систем, серед яких виділяють наступні:

1. Забезпечення репрезентативності парламенту (географічної, ідеологічної, партійно-політичної, дескриптивної).

2. Підвищення рівня «зрозумілості» та «значимості» виборів для середньостатистичного виборця.

3. Створення стимулів для злагоди між конкуруючими партіями.

¹ Hix S., Johnston R., McLean I. Choosing an electoral system. London: British Academy, 2010. С. 11-12.

² Horowitz D. L. Electoral Systems: A Primer for Decision Makers. *Journal of Democracy*. 2003. №14. С. 116-122.

4. Сприяння утворенню стабільного та ефективного уряду.
5. Забезпечення підзвітності уряду.
6. Забезпечення підзвітності індивідуальних представників (депутатів).
7. Заохочення і підтримка парламентської опозиції.
8. Сприяння і підтримка політичних партій.
9. Забезпечення функціонального та стабільного виборчого процесу.
10. Орієнтація на міжнародні стандарти.

При цьому наголошується, що окремі принципи можуть протирічити один одному. Тому, як висновок щодо критеріїв розробки виборчих систем експерти електоральної мережі знань «АСЕ» зазначають про необхідність визначення пріоритетних критеріїв та пропонують розпочинати зі складання списку тих явищ, яких необхідно уникнути першочергово, таких як політичні катастрофи, які підривають засади демократії. Наприклад, в етнічно розділеній країні пріоритетним може бути прагнення уникнути виключення меншин з представництва в органах влади, щоб сприяти легітимності виборчого процесу і не створити відчуття «несправедливості» виборчої системи. З іншого боку, хоча ці питання зберігають свою важливість повсюдно, але в країнах молодій демократії можуть бути інші пріоритети, такі, наприклад, як забезпечення можливості уряду ефективно приймати рішення без побоювання потрапити в безвихідну ситуацію або надання можливості виборцям відстороняти дискредитованих керівників із займаних ними посад¹.

О. С. Морозова наголошує на двох безумовних та обов'язкових критеріях, які повинні враховуватись під час обрання виборчої системи. Перший з них зводиться до того, що виборча система повинна призводити до певних, свідомо розрахованих і відомих наслідків реалізації телеологічних установок системної властивості. Зокрема, при будь-яких умовах метою виборчої системи повинна бути структуризація парламенту відповідно до потреб та стратегій розвитку соціуму та держави. Другий основний критерій – ясність і адекватність виборчої системи, оскільки

¹ The ACE Encyclopaedia: Electoral Systems. Criteria for Design. URL: <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esa/default>

саме в цій площині лежать корені легітимності виборів зокрема і влади взагалі¹.

На думку Ю. Б. Ключковського, підставами вибору тієї або іншої виборчої системи у конкретних правових і суспільно-політичних умовах мають бути певні загальні критерії, серед яких автор виділяє:

- правовий критерій (критерій реалізації виборчих прав, основних принципів об'єктивного виборчого права, відповідності конституційному статусу виборного органу);
- політологічний критерій (доцільність, тобто відповідність тим суспільно-політичним цілям, які вважаються необхідними);
- суспільний критерій (доступність для розуміння, суспільне визнання справедливості системи)².

Погоджуючись з тезою В. В. Ковтунця про неможливість вибору оптимальної виборчої системи за одним критерієм³, М. В. Афанасьєва пропонує проводити її оцінку за критеріями конституційності (відповідність загальним принципам конституціоналізму, виборчого права, визнаним міжнародно-правовим стандартам тощо), легітимності (повинні бути надані відповіді на питання: чи є виборча система зрозумілою для виборця, чи надає виборцям можливість впливу на персональний склад представницького органу, чи дозволяє мінімізувати втрату голосів, чи забезпечує репрезентативність, чи сприяє вирішенню соціальних конфліктів) та політичної доцільності (підкреслюється необхідність аналізу виборчої системи з точки зору наслідків її впровадження, серед яких сприяння ефективності та стабільності публічної влади, забезпечення відповідальної публічної влади та підзвітності індивідуаль-

¹ Морозова О. С. Проектирование избирательной системы с использованием избирательной инженерии. *Научные ведомости БелГУ. Сер. История. Политология. Экономика. Информатика*. 2014. №1(172), вып. 29. С. 155.

² Ключковський Ю. Б. Загальні проблеми реформування виборчої системи в Україні. *Вибори та демократія*. №4(18). 2008. С. 90.

³ Ковтунець В. В. Оптимізація виборчих систем для парламентських та місцевих виборів. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Вибори і референдуми в Україні: законодавче забезпечення, проблеми реалізації та шляхи вдосконалення» (м. Київ, 13-15 листопада 2002 року). Київ: НОРА-ДРУК, 2003. С. 124.

них представників, стимулювання зміцнення партійної системи, посилення ролі партій у суспільно-політичному процесі, забезпечення змінюваності політичного складу парламенту та формування дієвої опозиції)¹.

Кожен із вказаних підходів охоплює в більшій чи меншій мірі окремі аспекти впливу виборчих систем на суспільно-політичну дійсність. Однак позиція О. С. Морозової про безумовність та обов'язковість виокремлених критеріїв вбачається надто категоричною. Адже судження про здатність виборчої системи призводити до певних, свідомо розрахованих наслідків є дещо перебільшеною. Звісно, оптимальною була б ситуація формування абсолютних причинно-наслідкових зв'язків між процесом виборчої інженерії та суспільно-політичною дійсністю, проте вище ми наголошували про утопічність такої тези. Прикладом цього є й розглянутий нами «закон Дюверже», який, за своєю природою, є гіпотезою, оскільки відображає не більше ніж тенденції впливу окремих типів виборчих систем.

Тому не варто забувати, що в основі будь-якої виборчої системи знаходиться волевиявлення виборців. Останнє й здійснює визначальний вплив на результати голосування. Математичні властивості виборчих систем вносять лише певні корективи, які відображаються й на розподілі мандатів. Проте, як відзначають Е. Лейкман і Дж. Ламберт, «здорова основа держави може сама по собі сприяти ефективності, стабільності і послідовності державного управління»². В підтвердження цих слів, А. Є. Любарєв посилається на стабільність виборчих систем Ірландії і Федеративної Республіки Німеччина, заснованих на ідеях справедливості, і нестабільність та низьку ефективність виборчих систем Росії, України та Італії, де «електоральні інженери» керувались в значній мірі кон'юнктурними міркуваннями³.

¹ Афанасьева М. В. Критерії законодавчого проектування виборчої. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 2. С. 92-93.

² Лейкман Э., Ламберт Дж. Д. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем. / Пер. с англ. Г.И. Морозова; Под ред. А.С. Шугаева. Москва: «Иностранная литература», 1958. С. 290.

³ Любарев А. Е. Избирательные системы: российский и мировой опыт. Москва: РОО «Либеральная миссия», 2016. С. 580-581.

Хотілось би підкреслити, що виборчі системи Ірландії та ФРН в аспекті розглядуваних критеріїв виглядають дуже спірними. Адже Республіка Ірландія з часів здобуття незалежності у 1922 році використовує систему «єдиного перехідного голосу», яка є однією з найбільш складних для реалізації державою та сприйняття виборцями. Вона варіюється залежно від методу визначення квоти та обрахунків (які ми більш детально описували у розділі 2.3.1.). Однак зрозуміти та перевірити правильність обрахунків за кожним з них середньостатистичному виборцю дуже складно. А це суперечить другому «безумовному» критерію О. С. Морозової – ясності та адекватності.

Крім того, сама по собі система «єдиного перехідного голосу» піддається критиці за створення внутрішньопартійної конкуренції, послаблення зв'язку між депутатом та виборцем. І все це не заважає їй успішно, стабільно функціонувати та позитивно сприйматись народом Ірландії, який висловився за її збереження на двох референдумах у 1959 і 1968 роках¹.

У розділі 1.2.2. ми вже описували проблему «надлишкових мандатів» виборчих систем Німеччини та Нової Зеландії, яка може вважатись порушенням міжнародно визнаного принципу рівності виборчих прав. І, незважаючи на вищезгадані обмеження їх кількості з боку Федерального Конституційного Суду Німеччини та зауваження Виборчої комісії Нової Зеландії, – вказані виборчі системи досить успішно функціонують вже тривалий час і часто сприймаються як взірці збалансованості, репрезентативності та демократизму.

Вочевидь, у розвинених демократичних країнах вплив тих чи інших негативних чинників виборчих систем мінімізується за рахунок високого рівня правової та політичної культури. Крім того, тривале використання певного типу виборчої системи (якщо вона не призводить до яскраво виражених негативних наслідків) з часом сприймається громадянами як атрибут власної держави, а будь-які нововведення з точки зору виборчої інженерії викликають занепокоєння.

¹ The ACE Encyclopaedia: Republic of Ireland: The Single Transferable Vote in Action. URL: <http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esy/irlandiya-prototipnaya-sistema-edinstvennogo-predavaemogo-golosa-stv>

Так, у Ірландії на референдумі 1959 року за збереження виборчої системи громадяни висловились лише з незначною перевагою, однак у 1968 році така перевага була набагато більшою¹. На референдумі 5 травня 2011 року у Великобританії, проведення якого було однією з умов Партії ліберальних демократів для формування коаліції з консерваторами, пропонувалось змінити виборчу систему на виборах до Палати общин. Пропонувалась система «альтернативного голосування» («миттєвого поетапного голосування»), яка мала б підвищити рівень пропорційності виборів (в першу чергу це було актуально для Партії ліберальних демократів, яка на парламентських виборах 2010 року при 23-відсотковій електоральній підтримці отримала лише 8,8% мандатів у Палаті общин). Проте, 67,9% учасників референдуму висловились за збереження мажоритарної системи відносної більшості², з довготривалою традицією використання якої часто асоціюють Великобританію (хоча насправді в Об'єднаному Королівстві на різних рівнях використовуються й інші виборчі системи).

Однак в країнах перехідної демократії з нестабільними виборчими системами, до яких можна віднести й Україну, питання оптимізації виборчої інженерії стає більш актуальним. Хотілося б зауважити, що виокремлення тих чи інших критеріїв обрання виборчої системи передбачає врахування особливостей держави і суспільства (політико-правову ментальність виборців, територіально-демографічні показники, форму правління тощо), безпосередніх і опосередкованих наслідків застосування та цілей, які повинні бути досягнуті³. Адже буде неправильним конструювання виборчої системи як певного ізольованого інституту, так само й обрання конкретного її типу без постановки легітимних цілей.

¹ The ACE Encyclopaedia: Republic of Ireland: The Single Transferable Vote in Action. URL: <http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esy/irlandiya-prototipnaya-sistema-edinstvennogo-peredavaemogo-golosa-stv>

² Alternative Vote Referendum 2011. House of Commons Library. 2011. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/tp11-44/>

³ Мохончук Б. С. Щодо питання факторів впливу на елементи виборчої системи. *Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26-27 травня 2016 року). Київ: Видавничий дім «Стилос», 2016. С. 211-216.

Щодо критеріїв конструювання виборчих систем пропонуємо враховувати наступні:

1. Правовий (насамперед конституційно-правові та міжнародно-правові вимоги, які розглянуті у розділах 3.2.2., 3.2.3. та 1.3.).

2. Політичний (збільшення або зменшення фрагментації парламенту, впливу опозиційних сил, кількості ефективних політичних партій, стабілізація парламентських коаліцій та уряду, підвищення зв'язку представників з виборцями, уникнення державно-правових конфліктів, розвиток партійної системи тощо).

3. Репрезентаційний (ширше або вужче географічне, ідеологічне, партійно-політичне, дескриптивне представництво, збільшення або зменшення рівня «диспропорційності» виборів. Оцінювати останній можна за різними індексами, серед яких «індекс Гюнтера», «індекс Галлахера»¹, «індекс Грофмана», «індекс Лузмора-Хенбі»² тощо. Однак суттєве, необумовлене досягненням легітимних цілей збільшення рівня диспропорційності можна розглядати як порушення правового принципу «відповідності результатів виборів волі народу»).

4. Соціальний (зрозумілість, доступність та сприйняття виборчої системи суспільством. Тут необхідно враховувати й історичні традиції виборчої інженерії, хоча, в той же час, не варто бути «рабами» старих систем, особливо коли їх зміна викликана суттєвим переформатуванням суспільства, на кшталт повалення авторитарних режимів, зміни форми правління тощо).

5. Поведінковий (різні виборчі системи сприяють різній «поведінці» як кандидатів, так і виборців. Яскравим прикладом першого є стимулювання внутрішньопартійної конкуренції пропорційними системами з відкритими списками. Зміну поведінки виборців залежно від обраної системи в науці іменують «стратегіч-

¹ Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. № 2(8). С. 59.

² Алескеров Ф. Т., Платонов В.В. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента. Москва: ГУ ВШЭ, 2003. С. 15-18.

ним»¹ або «тактичним»² голосуванням, а також виділяють окремі негативні прояви на кшталт «ослячого голосування»³, «націленого голосування»⁴ тощо).

6. Математичний (в теорії колективного прийняття рішень сформована значна кількість, так званих, «критеріїв справедливості», яким повинна відповідати виборча система, серед яких «анонімність», «нейтральність», «монотонність», «транзитивність», «відповідність більшості», «незалежність від сторонніх альтернатив», «критерій Парето», «критерій Сміта»⁵ тощо).

7. Фінансово-організаційний (даний критерій об'єктивно не може бути проігнорований, оскільки для забезпечення функціонування виборчих систем необхідні фінансові та організаційні затрати. В той же час, як зазначає Ю. Р. Шведа, не завжди простота виборчої системи може виявитися фінансово ефективною у довгостроковій перспективі. Крім того, виборча система може бути легкою щодо організаційного забезпечення та фінансових витрат, але не відповідати нагальним потребам суспільства⁶).

Складно говорити про будь-яку ієрархічність виділених критеріїв конструювання виборчих систем, однак із впевненістю можна стверджувати, що правовий критерій повинен розглядатись як основоположний. Власне з ним і пов'язане поставлене питання про доцільність конституційного регулювання виборчих систем, можливість та межі конституційного контролю за процесом виборчої інженерії.

¹ Kselman D. Niou E. Strategic Voting in Plurality Elections. *Political Analysis*. 2010. №18(2). С. 227-244.

² Fisher S. D. Tactical Voting and Tactical Non-Voting. *CREST Working Paper*. 2001. №93. С. 1-28.

³ Masterman C. J. The Effect of the «Donkey Vote» on the House of Representatives. *Australian Journal of Politics & History*. 1964. №10(2). С. 221-225.

⁴ Quinn J. A Proportional Voting System for Awards Nominations Resistant to Voting Blocs. 2016. URL: https://www.schneier.com/academic/paperfiles/Proportional_Voting_System.pdf

⁵ Авксентьев А. О. Теория голосування: процедури, критерії, парадокси. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2012. №1007, вип. 20. С. 95.

⁶ Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. 462 с.

3.2.2. Конституційне регулювання виборчих систем

Вимоги щодо виборчих систем (їх типів або окремих елементів) на рівні конституційного регулювання зустрічаються зрідка. Проте все ж існують країни, які їх закріпили.

Має місце практика використання як відсилочних норм (на кшталт ст. 47 Конституції Японії, де зазначено: «Виборчі округи, метод голосування та інші питання, які стосуються виборів членів обох палат, визначаються законом»¹), так і досить деталізовані положення.

Наприклад, Конституцією Французької Республіки у ст. 7 закріплено типову для України двотурову систему виборів Президента, за якої кандидат повинен отримати абсолютну більшість голосів. Якщо така більшість у першому турі голосування не отримана, – на чотирнадцятий день відбувається другий тур. До другого туру проходять два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів².

Змістовно схоже положення щодо обрання Президента закріплено у ст. 127 Конституції Республіки Польща³. Окрім цього, ст. 96 Конституції Республіки Польща визначає, що вибори до Сейму (нижньої палати парламенту) є загальними, рівними, прямими, таємними і пропорційними⁴. Остання вимога покладає певні обмеження щодо обрання виборчих систем, а відтак використовується пропорційна система декількох багатомандатних округів. Цікаво, що для верхньої палати парламенту (Сенату) така вимога відсутня. Це, в свою чергу, дозволяє безперешкодно використовувати мажоритарну виборчу систему (до 2010 року систему «голосування блоком», з 2010 – мажоритарну відносної більшості). Вимога пропорційного представництва є досить розповсюдженою

¹ Japan 1946. The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Japan_1946?lang=en

² France 1958 (rev. 2008). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008?lang=en

³ Poland 1997 (rev. 2009). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=en

⁴ Poland 1997 (rev. 2009). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=en

(особливо на виборах до нижньої палати парламенту), оскільки закріплена й у ч. 3 ст. 68 Конституції Іспанії¹, ст. 62 Конституції Бельгії², параграфі 25 конституції Фінляндії³ та ін.

В деяких країнах на конституційному рівні закріплені особливості розподілу мандатів між округами (які ми розглянули у розділі 2.1.).

Так, у ст. 56 Конституції Італійської Республіки передбачено порядок розподілу місць між виборчими округами. Він проводиться (за виключенням закордонного виборчого округу) шляхом поділу кількості жителів Республіки, яка визначена останнім загальним переписом населення, на 392 (загальна кількість депутатів нижньої палати – 400, проте в даному випадку не враховуються 8, які обираються у закордонному окрузі) і розподілу місць у пропорції до кількості населення кожного округу на основі цілих частин і правила найбільшого залишку (ст. 56 Конституції Італійської Республіки була змінена 19 жовтня 2020 року, що обумовлено скороченням кількості депутатів нижньої палати парламенту з 630 до 400). Окрім цього, ч. 2 ст. 48 розділу, присвяченому політичним правам, гарантує забезпечення здійснення виборчого права громадянами, які проживають за межами країни. Підкреслюється, що для цього утворюється закордонний виборчий округ⁴.

Ст. 24 Конституції Австралійської співдружності не містить фіксованої кількості членів Палати представників, проте вказано, що вона, по можливості, повинна наближатися до подвійної кількості сенаторів (яка також закріплена лише умовно, з 1984 року 6 штатів представляють по 12, а кожен територію – по 2 сенатори, загалом 76⁵). Закріплено принцип пропорційного розподілу

¹ Spain 1978 (rev. 2011). The Constitution project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=en

² Belgium 1831 (rev. 2014). The Constitution project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014?lang=en

³ Finland 1999 (rev. 2011). The Constitution project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011?lang=en

⁴ Italy 1947 (rev. 2020). The Constitution project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2020?lang=en

⁵ Senators. Parliament of Australia website. URL: http://www.aph.gov.au/Senators_and_Members/Senators

та, доки парламент не постановить інакше, його порядок є таким: спочатку встановлюється квота шляхом ділення кількості жителів Співдружності на число в два рази більше кількості сенаторів, після цього кількість жителів штату ділиться на квоту. Якщо внаслідок таких операцій буде отримано залишок, що перевищує половину квоти, – такий штат отримує ще один мандат. Наголошується, що незважаючи на всі ці процедури кожен штат повинен отримати не менше 5-ти мандатів¹.

Вимоги щодо розподілу мандатів між округами можуть бути зумовлені й суто географічними, політичними або історичними чинниками.

Так, у ч. 2 ст. 68 Конституції Іспанії автономним містам Сеута і Мелілья гарантовано представництво в парламенті одним депутатом для кожного². Історико-політичні передумови слугували формуванню окремого виборчого округу для обрання одного депутата в межах Аландських островів у Фінляндії, що закріплено у параграфі 25 Основного Закону³.

Мають місце і приклади конституційного закріплення правил розподілу мандатів залежно від поданих голосів (які ми розглянули у розділі 2.3.).

Зокрема, у ч. 1 ст. 149 Конституції Португальської Республіки щодо виборів до парламенту передбачена необхідність «забезпечити застосування пропорційної системи і методу найбільшого середнього д'Ондта при розподілі мандатів відповідно до поданих голосів»⁴. Цікавим є той факт, що сам зміст «методу д'Ондта» Основний Закон Португалії не розкриває. Це свідчить про загальноживаність назв окремих виборчих формул та є підтвердженням доцільності вдосконалення законодавчої техніки в Україні, про що буде зазначено у розділі 3.3.3.

¹ Australia 1901 (rev. 1985). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Australia_1985?lang=en

² Spain 1978 (rev. 2011). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=en

³ Finland 1999 (rev. 2011). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011?lang=en

⁴ Portugal 1976 (rev. 2005). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=en

Звернувшись до Конституції Норвегії можна відзначити конституційне оформлення іншого типу виборчих формул. Так, у ст. 59 закріплено порядок розподілу мандатів Стортингу (однопалатного парламенту Норвегії) між політичними партіями. Відбувається він у наступному порядку: «Загальна кількість голосів, поданих за кожну партію в окремо взятій області ділиться на «1,4», 3, 5, 7 і так далі, поки загальна їх кількість не буде поділена на відповідну кількість місць, на яку партія може розраховувати. Партія, що отримала відповідно до цієї процедури найбільший коефіцієнт займає перше місце, партія, яка отримала другий за величиною коефіцієнт займає друге місце і так далі, поки не розподіляться всі місця»¹. В даному випадку розкривається зміст «модифікованого методу Сент-Лагю», хоча безпосередньо й не іменується так, як це було зроблено у випадку з «методом д'Ондта» у Конституції Португальської Республіки.

Інколи спеціальні принципи, які безпосередньо стосуються процесу виборчої інженерії, закріплюються в якості конституційних засад.

Як приклад, у п. д ч. 1 ст. 1 Конституції Південно-Африканської Республіки (далі ПАР), серед іншого, проголошено наступні цінності: «загальне виборче право, національні загальні списки виборців, регулярні вибори та багатопартійна система демократичного врядування»². Вочевидь, таким цінностям не могла б відповідати, для прикладу, типова мажоритарна виборча система, яка тривалий час застосовувалась на парламентських виборах в Україні. Тому в ПАР використовується спеціальна пропорційна система закритих списків. Причому одна половина мандатів від складу Національної асамблеї (як правило 400, хоча може варіюватись в діапазоні від 350 до 400 депутатів) обирається по провінційним спискам, а інша – по національним. Обидва списки репрезентовані політичними партіями³. По суті використовується один загально-

¹ Norway 1814 (rev. 2016). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Norway_2016?lang=en

² South Africa 1996 (rev. 2012). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/South_Africa_2012?lang=en

³ Современные избирательные системы. Вып. 5: Индия, Ирак, Уругвай, ЮАР / Н.Б. Шлыкова, М.А. Сапронова, А.Г. Орлов, Е.В. Черепанова; науч. ред. А.В. Иванченко, В.И. Лафитский. М.: РЦОИТ, 2010. С. 452-453.

національний 400-мандатний округ. Просто за умови непередставлення у парламенті національних списків розподіл мандатів відбувається по провінційним.

Звісно, такі кроки в сторону широкого пропорційного представництва мають глибоке історичне підґрунтя, з приводу чого експерти електоральної мережі знань «АСЕ» зазначають наступне: «Той факт, що могутній визвольний рух Нельсона Мандели переміг би на виборах в Національну асамблею при будь-якій виборчій системі, не зменшує важливість вибору ПАР для своїх перших виборів пропорційної системи голосування за партійними списками. Пропорційна система, як складова частина інших механізмів поділу влади в новій конституції, була наріжним каменем у створенні атмосфери взаєморозуміння і згоди, що прискорило кінець режиму найгіршого політичного насильства і зробило ПАР маяком надії і стабільності для всього іншого неспокоїного африканського континенту»¹.

Щодо України – Президентом було ініційовано законопроект про внесення змін до ст. 76 та 77 Конституції України щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи № 1017 від 29.08.2019², яким, серед іншого, пропонується викласти ст. 77 Основного Закону у редакції, яка містить таке положення: «Верховна Рада України обирається за пропорційною виборчою системою». Аналіз такої ініціативи та Висновку Конституційного Суду України від 16.12.2019 № 8-в/2019³ буде здійснено нами у розділі 3.3.3., проте чинна редакція Основного Закону (від 01.01.2020) не містить спеціальних вимог щодо виборчих систем або їх елементного складу.

Водночас, Основним Законом закріплено принципи виборчого права, які можуть бути екстрапольовані на процес виборчої

¹ The ACE Encyclopaedia: Electoral Systems. ЮАР: избирательные системы, решение конфликтов. URL: http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esy/esy_zh

² Проект Закону про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи). № 1017 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1017&skl=10

³ Висновок Конституційного Суду України від 16.12.2019 № 8-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19#Text>

інженерії. Окремі з них були застосовані Конституційним Судом України при ухваленні рішень. Наприклад, принцип рівного виборчого права – при ухваленні рішення від 26.02.1998 № 1-рп/98¹ (п. 10, 13) та рішення від 04.04.2012 № 7-рп/2012² (п. 2-4), принцип вільних виборів – рішення від 21.12.2017 № 3-р/2017³ (п. 2.2.-2.4., 2.6.). Більш детально щодо практики зарубіжних та вітчизняного органів конституційної юрисдикції у сфері виборчої інженерії у наступному розділі 3.2.3.

3.2.3. Конституційний контроль за процесом виборчої інженерії

Щодо необхідності відповідності виборчих систем нормам конституційного, міжнародного, виборчого права, дотримання суб'єктивних активного та пасивного прав у процесі їх конструювання зазначено неодноразово^{4 5 6}. Очевидно, це покладає певні обмеження на законодавця та дозволяє органам конституційного контролю розглядати виборчу систему на предмет відповідності нормам права. Однак, навіть з досвіду діяльності міжнародних установ неможливо зробити однозначних висновків про відповідність більшості виборчих систем нормам права. У кращому ви-

¹ Рішення Конституційного суду України від 26.02.1998 № 1-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98#Text>

² Рішення Конституційного суду України від 04.04.2012 № 7-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-12#Text>

³ Рішення Конституційного суду України від 21.12.2017 № 3-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text>

⁴ Афанасьєва М. В. Критерії законодавчого проектування виборчої. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2012. № 2. С. 93.

⁵ Гнілорібов В. В. Оптимальна виборча система як ефективний механізм реалізації прав та свобод громадян України. *Вибори Президента України – 2004: проблеми теорії та практики.* Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 9-10 червня 2005 року). Київ: Атіка, 2005. С. 275-281.

⁶ Яковлев А. Розвиток виборчої системи як складова сучасного конституційного процесу в Україні. *Юридична Україна.* 2013. № 6. С. 25.

падку, вказані органи висловлюють окремі зауваження, однак у кінцевому рахунку залишають вказані питання на розсуд держави. Тому питання про дискрецію законодавця під час конструювання виборчих систем та межі конституційного контролю за її функціонуванням є таким дискусійним.

Окреслена проблематика лише актуалізувалась в Україні після рішення Конституційного Суду України (далі КС України) від 26.02.1998 № 1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України)¹, де суб'єкт конституційного подання оскаржив конституційність окремих положень Закону України «Про вибори народних депутатів України», в тому числі норму про 4-відсотковий легальний виборчий бар'єр, яка, на його думку, суперечила конституційним принципам виборчого права. Проте КС України зазначив, що це є питанням «політичної доцільності» і повинно вирішуватись Верховною Радою України. Окрім цього, суд звернувся до положень листа Голови Верховної Ради України, де з приводу порушеного питання зазначається, що в основі подібних тверджень «лежать хибні уявлення авторів подань, за якими народне волевиявлення зводиться до спрощеного розуміння арифметичної суми волі виборців».

Висловлена юридична позиція КС України може мати право на існування, однак відверто «скромне» її обґрунтування та неоднозначність формулювань, на нашу думку, є доволі спірними і навіть небезпечними для демократичного політичного режиму.

Стверджуючи про неоднозначність, ми мали на увазі те, що з положень зазначеного рішення КС України незрозуміло – питанням політичної доцільності є встановлення саме 4-відсоткового бар'єру чи визначення його рівня взагалі? В науці таке рішення почали сприймати як відсторонення КС України від обґрунтування свого ставлення до рівня загороджувального бар'єру та критеріїв його законодавчого визначення². І така позиція є цілком справед-

¹ Рішення Конституційного суду України від 26.02.1998 № 1-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98#Text>

² Афанасьєва М. В. Роль прохідного бар'єра в технології пропорційного розподілу представницьких мандатів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов, В. М. Дрьомін, Ю. П. Алєнін та ін.* Одеса: Юрид. л-ра, 2012. Т. 11. С. 187.

ливою з огляду на недостатність обґрунтування з боку КС України.

Проте дослівне цитування положень рішення виглядає наступним чином: «Конституційний Суд України дійшов висновку, що позбавлення списків кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій, що отримали менше чотирьох відсотків голосів виборців, права на участь у розподілі депутатських мандатів, є питанням політичної доцільності, і воно має вирішуватися Верховною Радою України». Тому, якщо сприймати текст буквально, то стосується така «політична доцільність» саме 4-відсоткового бар'єру. Вказане альтернативне буквально тлумачення правової позиції КС України запропоновано нами не стільки з метою «виправдати» рішення органу конституційного контролю (аргументації щодо окресленого питання в ньому дійсно недостатньо, що добре прослідковується у порівнянні з аналогічним рішенням Конституційного Суду Латвійської Республіки, яке ми розглянемо нижче), а у зв'язку з потенційною небезпекою необмеженої дискреції законодавця при конструюванні виборчої системи.

Адже історія знає неодноразові приклади, коли критерієм проектування виборчих систем були інтереси окремих політичних сил або діячів.

Перш за все, варто «відзначити» дев'ятого губернатора штату Массачусетс США Елбріджа Джеррі (Elbridge Gerry), від імені якого походить термін «джеррімендеринг» (метод нарізки виборчих округів в мажоритарних системах з метою розпорошення голосів конкурентів та забезпечення перемоги конкретного кандидата)¹.

Показовим є й італійський виборчий закон 1923 року, запропонований після приходу до влади диктатора Б. Муссоліні його прихильником, економічним і політичним «діячем», фашистом Джакомо Ачербо (Giacomo Acerbo). Виборчу систему, встановлену «законом Ачербо», інколи відносять до, так званих, систем «премій»², які за своєю формою є пропорційними, однак субстантивно – швидше мажоритарними. Їх сутність полягає у тому, що партія,

¹ Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. С. 112.

² Борисов А. Б. Большой юридический словарь. Москва: Книжный мир, 2010. С. 679.

яка отримала відносну більшість голосів (або не менше певного відсотку), набуває більшість або іншу фіксовану кількість мандатів. Власне «закон Ачербо» й передбачав отримання 66% мандатів у парламенті партією, яка отримувала більшість голосів (однак не менш ніж 25%). Метою встановлення такої системи було забезпечення стійкої більшості фашистській партії у парламенті. Як зазначається у кембриджському виданні історії авторитарних країн, для прийняття цього закону Муссоліні подолав значний опір (який суттєво перевищував вплив 35 фашистських депутатів), загрожуючи розпуском парламенту та залякуючи депутатів, помістивши озброєних фашистських охоронців до дверей¹.

Схожа виборча система «премій» застосовувалась у Греції, однак розподіл мандатів відбувався двома частинами. Одна між партіями, які подолали 5-відсотковий бар'єр, інша – вимагала набрання 25% (модель 1958 року) або 17% (модель 1974 року). Для блоків партій вимоги були ще вищими².

Зазначені приклади демонструють ті загрози демократичного представництва, які можуть бути зумовлені маніпуляціями з виборчою системою. Тому ми вважаємо вкрай хибною позицію повного ігнорування органом конституційного контролю питань виборчої інженерії. Звісно, варіативність виборчих систем залишає широку дискрецію політичного розсуду законодавця при їх конструюванні. Проте варто погодитись з В.М. Шаповалом про існування певних меж політичної доцільності. І, якщо законодавець буде діяти за тією межею, то будуть порушені основоположні принципи виборчого права, такі як рівне і загальне виборче право. Водночас автор зауважує, що головне питання – як таку межу встановити?³ Для цього варто проаналізувати рішення органів конституційного контролю інших держав.

Перш за все доцільно звернути увагу на рішення Конституційного Суду Латвійської Республіки (далі КС Латвії) від 23.09.2002,

¹ Todd A. Sally W. History for the ib diploma paper 2: authoritarian states. 2nd Revised edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. P. 38.

² Избирательные системы стран мира. Справочник. / под общ. ред. П. С. Ромашкина. Москва: Госполитиздат, 1961. С. 115-118.

³ Шаповал В. М. Проблема демократичності виборчої системи у контексті рішень конституційного суду України. *Вибори та демократія*. 2008. №4. С. 83.

яке так само стосувалось загороджувального бар'єру на виборах до Сейму (однопалатний парламент Латвії). Відмінність полягала лише у тому, що він дорівнював 5% (хоча з 1992 до 1995 року також був 4-відсотковим). Аналізуючи зміст рішення КС Латвії можна відзначити декілька особливостей, яких відверто не вистачає у вищезгаданому рішенні вітчизняного органу конституційного контролю.

По-перше, КС Латвії ґрунтовно проаналізував історичний досвід діяльності Сейму і відзначив його надмірну роздробленість за відсутності легального бар'єру (кількість політичних сил у 1-му Сеймі дорівнювала 20-ти спискам, у 2-му – 25, у 3-му – 22, у 4-му – 20), що загрожувало політичній стабільності, ускладнювало процес формування уряду і навіть створювало урядові кризи. Також суд висловив припущення, що це було однією з причин кризи парламентаризму Латвії, яка розпочалась в кінці 1933 – на початку 1934 років.

По-друге, зазначене рішення «пронизано» правовими позиціями як національних, так і міжнародних експертних висновків, що вже не дозволяє говорити про його «поверхневість».

По-третє, суд аналізує легальний бар'єр не ізольовано, а в системному зв'язку з виборчою формулою («метод Сент-Лагю»).

По-четверте, КС Латвії так само визнав питання встановлення виборчого бар'єру політичним і відніс його до компетенції законодавця. Незважаючи на це, було зроблено кілька вкрай важливих зауважень. Так, суд наголосив: «При встановленні відсоткового бар'єру законодавець має враховувати, що він не повинен бути надто високим. В результаті його застосування є недопустимою ситуація, коли вибори перестають бути демократичними»¹.

Таким чином, КС Латвії продемонстрував власну нейтральність у тих межах, де законодавець може діяти виходячи з принципу політичної доцільності. Водночас, суд показав готовність стати на захист демократичних засад виборів, якщо процес виборчої інженерії перестане переслідувати легітимні цілі. Схожі висновки присутні й у рішенні Конституційного Суду Чехії N 37/7 SbNU 251 від

¹ Решение от имени Латвийской Республики от 23 сентября 2002 года, дело № 2002-08-01. 2002. URL: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2002/06/2002-08-01_Spriedums_RU.pdf

02.04.1997¹, предметом розгляду якого було положення про застосування 5-ти відсоткового бар'єру.

Водночас Федеральний Конституційний Суд Німеччини рішенням від 09.11.2011 (справи 2 BvC 4/10, 2 BvC 6/10, 2 BvC 8/10) визнав неконституційним 5-відсотковий легальний виборчий бар'єр, однак на виборах Європейського парламенту. Суд зазначив, що такий бар'єр призводить до нерівної ваги голосів виборців внаслідок втрати частини з них, а також порушує рівність шансів політичних партій на перемогу у виборах. Суд наголосив, що диференційоване регулювання щодо рівного активного та пасивного виборчих прав завжди вимагає особливих, предметно виправданих, «імперативних» передумов. Припущення законодавця про зниження працездатності Європейського парламенту зі скасуванням 5-відсоткового бар'єра суд відкинув як таке, що не базується на достатніх фактичних підставах і не враховує у достатній мірі специфічні умови роботи Європейського парламенту та його завдання. Водночас положення щодо «закритих» партійних списків, на думку Федерального Конституційного Суду Німеччини, не може бути оскаржено із конституційно-правової точки зору, а нових аргументів щодо цієї позиції скаргники не надали².

Інший випадок демонструє приклад, як орган конституційного контролю стримує маніпулятивні пориви провладних сил.

Так, виборча реформа 1998 року у Словаччині була зумовлена тим, що уряд Володимира Мечьяра (лідера Народної партії) бажав змін виборчого законодавства, які б посилювали шанси його партії на перемогу. Законопроект був внесений до парламенту напередодні закінчення строку формування списків депутатів, передбачав зміну виборчих округів та суттєве збільшення загороджувального бар'єру для коаліцій партій (якщо перед реформою для коаліцій вимагалось набрання 7% голосів загалом, то після реформи – 5% кожною партією, що входить до коаліції). Останнє було вкрай

¹ Principy volebního systému ČR - ústavnost tzv. pětiprocentní klauzule při volbách do Poslanecké sněmovny. NALUS: Vyhledávání rozhodnutí Ústavního soudu České republiky. 1997. URL: <http://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=PI-25-96>

² Избранные решения Федерального Конституционного Суда Германии. Фонд Конрада Аденауэра в Российской Федерации. Москва, Инфотропик Медиа, 2018. С. 805-809.

невигідним для правоцентристських опозиційних об'єднань (Соціал-демократичної коаліції і Угорської партії). Це спонукало 35 депутатів звернутись до Конституційного Суду Словацької Республіки, який скасував більшість змін виборчого законодавства, а в частині підвищення легального бар'єру для коаліцій зазначив, що такі зміни «перешкоджають участі політичних партій та громадян у політичному процесі»¹.

Торкався питань виборчої інженерії і Конституційний Суд Італійської Республіки, де з 2005 року, відповідно до «закону Кальдеролі» (Роберто Кальдеролі – міністр інституційних реформ в уряді С. Берлусконі), в черговий раз відновлювалась дія системи «премій». Основними ознаками зазначеної виборчої системи були: отримання абсолютної більшості мандатів партією чи блоком, які отримали відносну більшість голосів; закриті партійні списки; диференційований загороджувальний бар'єр тощо².

Не хочемо вдаватись до її детальної характеристики (яка вже присутня в літературі^{3 4}), оскільки вважаємо таку систему недоцільною, диспропорційною, нестабільною (що підтверджується постійними змінами) і дуже сприятливою для маніпуляцій. Існують складні для сприйняття виборчі системи, застосування яких може бути виправдане міркуваннями справедливості, демократизму, репрезентативності тощо. Аргументів на користь доцільності впровадження такого роду систем (одна з різновидів яких була ініційована А. Портновим та О. Лавриновичем в Україні законопроектом «Про внесення змін до Закону України «Про ви-

¹ Ефимова Л. М., Ракитская И. А., Орлов А. Г., Половченко К. А. Современные избирательные системы. Вып. 9: Индонезия, Словакия, Филиппины, Хорватия. Москва: РЦОИТ, 2014. С. 154-156.

² Кузнецова Т. О., Ефимова Л. М., Орлов А. Г., Сапронова М. А. Современные избирательные системы. Вып. 10: Италия, Малайзия, Перу, Сирия. Москва: РЦОИТ, 2015. С. 20.

³ Любарев А. Е. Избирательные системы: российский и мировой опыт. Москва: РОО «Либеральная миссия», 2016. С. 333-335.

⁴ Кузнецова Т. О., Ефимова Л. М., Орлов А. Г., Сапронова М. А. Современные избирательные системы. Вып. 10: Италия, Малайзия, Перу, Сирия. Москва: РЦОИТ, 2015. С. 20.

бори народних депутатів України»» від 15.09.2008 № 3150¹) ми не бачимо.

Власне 4 грудня 2013 року Конституційний Суд Італійської Республіки прийняв рішення про скасування частини положень «закону Кальдеролі». В першу чергу це стосувалось системи «премій» для більшості, а також відсутності можливості для виборця віддавати преференції конкретним кандидатам². Проте, серед іншого, суд зауважив, що це не заважає парламенту прийняти новий виборчий закон відповідно до його політичних міркувань та принципів конституційного права³. Цим правом й скористався парламент, прийнявши у 2015 році новий виборчий закон, відомий під назвою «Італікум», який багато в чому повторює систему «премій» «закону Кальдеролі» і теж викликає певні зауваження.

Актуальним для України, де тривалий час зазнавала критики мажоритарна складова парламентської виборчої системи, є рішення Конституційного Суду Грузії (далі КС Грузії) від 22 травня 2015 року № 1/3/547. Виборча система Грузії також була побудована на принципі паралельного використання двох взаємонепов'язаних виборчих систем. За пропорційною складовою розподілювались 77 мандатів, за мажоритарною – 73. Саме мажоритарну складову в Грузії все частіше критикували незалежні юристи, провладні та опозиційні політичні сили, наслідком чого було звернення до КС Грузії, рішення якого почало сприйматись як скасування мажоритарної системи.

Втім, дане рішення не означало скасування виборів по мажоритарним округам, а лише вносило до них деякі корективи. Справа стосувалась статті 110 Виборчого кодексу Грузії, де було закріпле-

¹ Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» (щодо вдосконалення окремих положень)» від 15.09.2008 № 3150. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JF2FI00I.html

² Кузнецова Т. О., Ефимова Л. М., Орлов А. Г., Сапронова М. А. Современные избирательные системы. Вып. 10: Италия, Малайзия, Перу, Сирия. Москва: РЦОИТ, 2015. С. 22.

³ Esplora il significato del termine: La Consulta: il Porcellum è incostituzionaleLa Consulta: il Porcellum è incostituzionale. 2013. URL: http://www.corriere.it/politica/13_dicembre_04/consulta-boccia-porcellum-incostituzionale-172a817e-5d04-11e3-a319-5493e7b80f59.shtml

но одномандатні округи за окремими муніципалітетами. КС Грузії постановив, що «оспорюваною нормою парламент механічно зв'язав виборчі округи з муніципалітетами, не врахувавши при цьому кількість зареєстрованих виборців». Внаслідок цього виборці, зареєстровані в різних округах, здійснювали неоднаковий вплив на результати виборів. Для прикладу, в Сабурталінському окрузі (Тбілісі) мажоритарного депутата на виборах 2012 року обирали 128 тис. 545 виборців, а в Казбегському (регіон Мцхета-Мтіанеті, Східна Грузія) – 5 тис. 810¹. Це призводило до порушень рівності голосів (їх «ваги») і неспіврозмірно знизило вплив значної частини електорату на результат виборів.

Схожій проблематики торкався КС України у рішенні від 04.04.2012 № 7-рп/2012². Однак правильний загальний посыл про необхідність дотримання матеріального аспекту рівності виборців не був підкріплений конкретними аргументами, які присутні в рішенні КС Грузії. Адже рівномірне співвіднесення «закордонних» виборчих округів до столиці України було обмежено 12-відсотковою межею кількості виборців, яку не повинен був перевищувати жоден округ.

Питання формування виборчих округів, однак уже багатомандатних, у 2010 році стало предметом розгляду в Конституційному Суді Хорватії (далі КС Хорватії).

Справа в тому, що виборче законодавство Хорватії передбачало формування десяти 14-ти мандатних округів з допустимим 5-відсотковим відхиленням їх чисельності. Порушення зазначеної норми і стало підставою звернення до органу конституційної юрисдикції. У своєму рішенні № U-X-6472/2010 від 08.12.2010³ КС Хорватії звернув увагу на існування трьох вимог – допусти-

¹ Citizens of Georgia - Ucha Nanuashvili and Mikheil Sharashidze v. the Parliament of Georgia. Constitutional Court website. 2015. URL: <https://constcourt.ge/en/judicial-acts?legal=969>

² Рішення Конституційного суду України від 04.04.2012 № 7-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-12#Text>

³ Constitutional Court of the Republic of Croatia, Number: U-X-6472/2010, Zagreb, 8 December 2010. Hrvatski sabor. 2010. URL: <https://sljeme.usud.hr/usud/prakswen.nsf/fOdluka.xsp?action=openDocument&documentId=4D386D5EED0AFB6CC1257E5F003EA0D2>

мого відхилення чисельності округів не більш ніж на 5%, врахування адміністративно-територіального поділу країни, уникнення «неприродних» геометричних форм округів (як ми вже зазначали, останнє досить часто є наслідком реалізації маніпулятивної технології «джеррімендерингу», однак це більш характерно одномандатним чи «невеликим» за чисельністю або магнітудою округам). Суд підкреслив, – хоча зміна чисельності електорату в округах є природним явищем, у разі значної зміни «ваги» голосів це може порушувати принцип рівності виборчих прав. Невиконання інших вимог виборчої географії, на думку Суду, також дозволяє стверджувати про незаконність виборів.

Питання обрання виборчої формули органи конституційної юрисдикції переважно відносять до категорії політичної доцільності та розсуду законодавця. Хоча існують і виключення.

Однією з ключових проблем, розглянутих Конституційним Судом Чехії (далі КС Чехії) у рішенні Pl. ÚS 42/00 від 24.01.2001¹, було, серед іншого, застосування «модифікованого методу найбільшого середнього д'Ондта». Справа в тому, що під час реформування чеської виборчої системи законодавець збільшив кількість виборчих округів до 35, при цьому закріпив мінімальний рівень магнітуди у розмірі 4-ьох мандатів. Як ми вже зазначали у розділі 2.3.1., відмінність впливу пропорційних формул стає все більш відчутною при зменшенні магнітуди. Оригінальна ж версія «методу д'Ондта» і так сприяє великим партіям, а модифікований варіант з першим дільником 1,42 ще більше (на кшталт «модифікованого методу Сент-Лагю»).

Окремі учасники провадження, такі як запрошений представник Міністерства Внутрішніх Справ, стверджували, що «метод д'Ондта» відносять до формул пропорційного типу. І така його незначна модифікація не може розглядатись як порушення принципу пропорційності і змагальності політичних суб'єктів. Однак Конституційний Суд Чехії дослідив проблему набагато ґрунтовніше.

По-перше, не маючи засобів точного вимірювання КС Чехії звернувся до Чеського статистичного управління для встановлен-

¹ Pl. ÚS 42/00: Elections Act. 2001/01/24. Ústavní soud. 2001. URL: <https://www.usoud.cz/en/decisions/2001-01-24-pl-us-42-00-elections-act>

ня прогнозованого рівня природного бар'єру, який за даними попередніх виборів мав би становити в середньому 14,69% (показники варіюються від 10,49% до 18,87% в окремих регіонах). Така особливість, на думку Суду, не відповідає принципу пропорційності і навіть при зміщенні акцентів в сторону функціональності демократичної політичної системи необхідно відображати волю якомога більшої кількості виборців.

По-друге, КС Чехії звернув увагу на згадані вище відмінності правового регулювання у Конституціях Іспанії (ч. 3 ст. 68) та Чехії (ст. 18). Адже у першій принцип пропорційності застосовується на рівні окремих округів, у другій – мова йде щодо пропорційності виборчої системи загалом.

По-третє, Суд визнав широку варіативність в обранні виборчої формули, проте підкреслив, що парламент повинен обрати ту, яка дозволяє досягти найбільш пропорційного розподілу мандатів по всій країні. В цьому сенсі КС Чехії вказав на недопустимість відхилення результатів більш ніж на 1 мандат, якби такий розподіл відбувся в межах загальнодержавного округу (своєрідне вираження описаного нами у розділі 2.1. «правила квот»). Застосування «модифікованого методу д'Ондта» з першим дільником 1,42 порушувало цю умову та обмежувало можливості невеликих партій, що є несумісним з фундаментальним принципом рівності виборів.

Такий приклад є яскравою демонстрацією комплексної оцінки впливу формули у взаємозв'язку з іншими елементами виборчої системи. Здатність виборчих формул сприяти тим чи іншим політичним силам не повинна залишатись поза межами конституційного контролю, оскільки це створює потенційну загрозу порушення принципів рівного виборчого права та вільних виборів.

Стосовно рішень та висновків Конституційного Суду України, у процесі контрольної діяльності органом конституційної юрисдикції було напрацьовано низку важливих юридичних позицій, які стали своєрідним дороговказом при подальшому реформуванні виборчого права. Серед них:

- рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України);

- рішення Конституційного Суду України від 25 березня 1998 року № 1-22/98 (справа про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України»);
- рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2002 року № 2-рп/2002 (справа про виборчу заставу);
- рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року № 1-45/2004 (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України»);
- рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 1-5/2005 (справа про здійснення влади народом);
- рішення Конституційного Суду України від 10 червня 2009 року № 1-24/2009 (стосовно конституційності Постанови Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради»);
- рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 1-50/2009 (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України);
- рішення Конституційного Суду України від 4 квітня 2012 року № 7-рп/2012 (стосовно рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України – міста Києва);
- рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2012 року № 8-рп/2012 (справа про висування кандидатів у народні депутати України за змішаною виборчою системою);
- рішення Конституційного Суду України від 15 травня 2014 року № 5-рп/2014 (справа про строк, на який обирається Президент України);
- рішення Конституційного Суду України від 21 грудня 2017 року № 1-21/2017 (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії)¹;
- висновок Конституційного Суду України від 16 грудня 2019 року № 8-в/2019 (щодо зменшення конституційного складу

¹ Конституційне право України : підручник / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Ф. В. Веніславський та ін.] ; за заг. ред. Т. М. Слінько. – Харків : Право, 2020. С. 435

Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи)¹.

Хоча КС України і застосовував окремі принципи (наприклад, рівного виборчого права у рішенні від 26.02.1998 № 1-рп/98 та рішенні від 04.04.2012 № 7-рп/2012, принцип вільних виборів у рішенні від 21.12.2017 № 3-р/2017), – проте не здійснював комплексного і доктринального аналізу виборчих систем. У даному контексті варто зауважити, що ухвалою колегії суддів КС України відкрито конституційне провадження у справі (яка розглядається з 20.05.2021) за зверненням із конституційним поданням 45 народних депутатів України № 3/56(21) від 12.02.2021² щодо конституційності окремих положень ВК України (насамперед книги третьої, де закріплена, у тому числі, «парламентська» виборча система). Незважаючи на те, що висловлені у поданні аргументи є досить спірними, на нашу думку, окремі елементи передбаченої ВК України системи на виборах народних депутатів викликають сумніви з точки зору конституційності. Детальніше про них ми зазначимо у розділі 3.3.3., однак у будь-якому випадку це провадження дає змогу вітчизняному органу конституційної юрисдикції здійснити комплексний аналіз та сформуванню доктринальне ставлення до питань виборчої інженерії, на кшталт вищезгаданих рішень КС Латвії та КС Чехії, які ми вважаємо примірними.

У питаннях конструювання виборчої системи та її елементів у законодавця присутні широкі межі політичної доцільності. Зазначена теза підтверджується й тим фактом, що ні у науково-експертному середовищі, ні серед зарубіжних країн, ні у міжнародних інституцій немає консенсусу щодо доцільності застосування виборчої системи конкретного типу. Водночас, будь-яка політична доцільність повинна мати певні межі. При цьому, як наголошують Ю.Г. Барабаш та Л.І. Летнянчин, загалом нині для доктрини «політичного питання» залишається актуальною розробка критеріїв віднесення спірної проблеми до категорії «політичної», що зроби-

¹ Висновок Конституційного Суду України від 16.12.2019 № 8-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19#Text>

² Конституційне подання 45 народних депутатів України № 3/56(21) від 12.02.2021. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_56_2021.pdf

ти не так вже й просто¹. На нашу думку, щодо питань виборчої інженерії межею політичної доцільності у питаннях конструювання виборчої системи та її елементів є демократичність виборів загалом, дотримання принципів виборчого права та суб'єктивних виборчих прав.

Одне з останніх рішень КС України ми вважаємо позитивним зрушенням вітчизняної моделі конституційного контролю у сфері виборчої інженерії. Мова йде про рішення від 21.12.2017 № 3-р/2017 (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії)², де КС України сформулював такі важливі юридичні позиції:

- визначення типу виборчої системи, її ознак та особливостей... має вирішуватися парламентом відповідно до його конституційних повноважень за умови дотримання конституційних принципів та демократичних стандартів організації й проведення виборів (абз. 3 п.п. 2.4. п. 2);

- Верховна Рада України, здійснюючи відповідне правове регулювання, не може спотворювати чи скасовувати виборчі права громадян України і має забезпечити умови для здійснення ними вільного волевиявлення, а також повагу до результатів такого волевиявлення як демократичного вибору громадян України (абз. 2 п.п. 2.3 п. 2).

Аналіз практики конституційного регулювання питань виборчої інженерії дозволяє зробити наступні висновки.

Виборча система і окремі її елементи можуть бути предметом конституційного контролю. Історія знає неодноразові приклади намагання окремих політичних сил використати маніпулятивний потенціал виборчих систем. Орган конституційного контролю повинен утримуватись від втручання у виключно «політичні питання», як це, за твердженням судді Кирила Рубічика (Ciril Ribičič),

¹ Барабаш Ю.Г., Летнянчин Л.І. Розділ 2.1. Офіційна конституційна доктрина України: генеза та сучасний стан. Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку: монографія / редкол.: О. В. Петришин (голова редкол.), В. А. Журавель (заст. голови редкол.), Н. С. Кузнецова (заст. голови редкол.) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2021. – С. 137.

² Рішення Конституційного суду України від 21.12.2017 № 3-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text>

було зроблено Конституційним Судом Словенії у 1996-2000 роках, коли суд взяв участь у реальній політичній боротьбі з більшістю у парламенті щодо тлумачення результатів референдуму про зміну виборчої системи³. Однак, це не дає можливості залишатись осторонь, коли демократичні засади виборів порушуються з міркувань політичної доцільності.

Повне ігнорування питань виборчої інженерії органом конституційного контролю є небезпечним, оскільки процес конструювання виборчої системи містить високий маніпулятивний потенціал (правляча більшість легалізує правила розподілу мандатів для наступних виборів). У питанні виборчої інженерії вбачаємо доцільним органу конституційного контролю звертати першочергову увагу на дотримання принципів рівного виборчого права та «відповідності результатів виборів волі народу» (зміст яких доцільно розкривати у взаємозв'язку з міжнародними стандартами щодо виборчих систем, які ми аналізували у розділі 1.3.).

Принцип рівного виборчого права передбачає необхідність:

1. Забезпечення рівного активного виборчого права у формальному аспекті (виборці повинні володіти однаковою кількістю голосів).

2. Забезпечення рівного активного виборчого права в матеріальному аспекті під час формування округів (так, відповідно до п. 4.2.2 п. 1 Кодексу належної практики у виборчих справах допустиме відхилення від кількості виборців у окрузі не повинно перевищувати 10-15%).

3. Забезпечення рівного активного виборчого права в матеріальному аспекті під час розподілу мандатів (зміна кількості втрачених голосів, «ваги» голосу не повинна ставити під сумнів легітимність результатів голосування, що може бути зумовлено як застосуванням надто високих виборчих бар'єрів, так і окремих виборчих систем, перш за все, їх необхідно розглядати комплексно, виходячи з досвіду застосування та з огляду на ті цілі, які ставив перед собою законодавець).

³ Ribičič C. From the electoral system referendum to constitutional changes in slovenia (1996-2000). Venice commission. 2004. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UD\(2004\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UD(2004)008-e)

4. Забезпечення рівного пасивного виборчого права (відповідно до п. 7.2 документу Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру, отримані мандати повинні бути об'єктом вільного змагання кандидатів). Хоча різні типи виборчих систем априорі є більш сприятливими для одних політичних сил, і менш – для інших, однак їх зміна не повинна призводити до узурпації влади, бути результатом конкурентної боротьби і явно обмежувати ті політичні сили, які мають достатню підтримку у суспільстві).

5. Забезпечення рівних можливостей національним меншинам, гендерним групам.

Принцип «відповідності результатів виборів волі народу» (група експертів Бюро по демократичним інститутам і правам людини ОБСЄ іменують зазначений принцип вимогою «репрезентативності»¹) можна сформулювати на базі положень п. 3 ст. 31 Загальної декларації прав людини («Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна знаходити своє вираження в періодичних і нефальсифікованих виборах...»), п. 6 Копенгагенського документу («Воля народу; виражена вільно і під час періодичних і справжніх виборів, є основою влади та законності будь-якого уряду»), п. 1 Декларації про критерії вільних і справедливих виборів («У будь-якій державі повнота влади може походити лише з волевиявлення народу; вираженого на справжніх, вільних і справедливих виборах...») тощо.

Попри неможливість врахування усіх і кожного голосу виборця жодною виборчою системою, у разі, якщо елементи виборчої системи суттєво (тобто, коли це впливає на результат розподілу мандатів), «штучно» (на користь певної політичної сили, коли обрання виборчої системи має характер політичного кон'юнктурного рішення тощо) та безпідставно (тобто без легітимної цілі, на кшталт структуризації парламенту, формування стійкого уряду, забезпечення виборчих прав окремих груп громадян тощо) спотворюють результат волевиявлення – вважаємо за необхідне стверджувати про невідповідність результатів виборів волі народу або, якщо послуговуватись формулюваннями Конституційного Суду

¹ Existing commitments for democratic elections in osce participating states. Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Warsaw, Poland. 2003. P. 13. URL: <http://www.osce.org/node/13957>

України (вжитими у абз. 2 п.п. 2.3 п. 2 рішення від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017), невідповідність результатів волевиявлення демократичному вибору громадян України. Тоді, коли критерії проектування виборчої системи перестають переслідувати легітимні цілі, орган конституційного контролю повинен ставати на захист демократичного устрою.

3.3. Виборчий кодекс України: правовий аналіз і перспективи вдосконалення

Процес розробки чинного нині Виборчого кодексу України № 2598 від 13.12.2019 був тернистим. Одним з основних мотивів його прийняття можна назвати широкий запит у громадянського суспільства на впровадження пропорційної виборчої системи із відкритими списками на парламентських виборах.

Міжнародна місія зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДП-ПЛ в Остаточному звіті щодо позачергових виборів народних депутатів 21 липня 2019 року зазначила: «Мажоритарна складова була розкритикована деякими співрозмовниками МСВ БДП-ПЛ як особливо вразлива для корупції та фальсифікацій через вплив потужних місцевих інтересів». З урахуванням вітчизняного досвіду застосування різних виборчих систем та рекомендацій Парламентської Асамблеї Ради Європи (п. 7.1.2 резолюції № 1755(2010)), у 2014 році угодою про коаліцію Верховної Ради України восьмого скликання (стор. 21) було задекларовано відмову від пропорційно-мажоритарної виборчої системи та необхідність запровадження пропорційної виборчої системи на парламентських виборах, за якої виборці матимуть можливість голосувати за конкретних кандидатів у багатомандатних виборчих округах (пропорційної системи із відкритими списками). Тому в ході парламентської дискусії протягом 2015-2019 рр. всерйоз інших моделей не обговорювали¹.

¹ Мохончук Б.С., Романюк П.В. «Напіввідкриті» або «напівзакриті» списки кандидатів у депутати: деякі особливості нової виборчої системи на парламентських виборах. *Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. XIII Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (19 червня 2020 року) / За заг. ред. проф. А.П. Гетьмана. Національний

Ще однією причиною прийняття Виборчого кодексу України були відмінності у правовому регулюванні схожих за своєю природою суспільних відносин, що ускладнювало питання правозастосування та призводило до недовіри до окремих виборчих процедур. Мова йде про три «виборчі» закони:

1. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI;

2. Закон України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 № 474-XIV;

3. Закон України «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 № 595-VIII.

Як приклад, такими неузгодженостями у правовому регулюванні передвиборної агітації були:

1. Різні підходи до регулювання політичної реклами. У законах № 4061-VI (ч. 3 ст. 68) та № 595-VIII (ч. 5 ст. 57) містились визначення політичної реклами та були перелічені приклади її форм та засобів здійснення. Останнє значно спрощує правозастосовну практику, проте такі переліки у двох законах відрізнялись, а закон № 474-XIV взагалі не містив ані визначення, ані прикладів форм та засобів здійснення політичної реклами.

2. Різні підходи до визначення непрямого підкupu виборців. Встановлюючи заборону проводити передвиборну агітацію, що супроводжується наданням безоплатно чи на пільгових умовах товарів, у законах № 4061-VI (ч. 14 ст. 74) та № 595-VIII (ч. 4 ст. 60) містились виключення для «брендованої» агітаційної продукції, в той час як у законі № 474-XIV (ч. 6 ст. 64) таке виключення було відсутнє. Проте максимальна вартість «брендованої» агітаційної продукції у законах № 4061-VI та № 595-VIII відрізнялась, – 3% та 5% розміру мінімальної заробітної плати відповідно.

3. Різні обмеження щодо місць для розміщення матеріалів передвиборної агітації. Законами № 4061-VI (ч. 9 ст. 74) та № 595-VIII (ч. 9 ст. 60) заборонялось розміщувати носії політичної реклами на зовнішній поверхні та всередині транспортних засобів громадського користування, у тому числі таксі, у приміщеннях та на будівлях станцій метрополітену, автобусних та залізничних вокзалів, портів

юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2020. С. 204.

та аеропортів. У законі № 474-XIV така заборона була відсутня. Також законом № 4061-VI (ч. 21 ст. 74) заборонялось розміщення матеріалів передвиборної агітації на об'єктах культурної спадщини, законом № 474-XIV (ч. 14 ст. 64) – на пам'ятках архітектури, а також у місцях, де вони перешкоджають безпеці дорожнього руху, законом № 595-VIII (ч. 9 ст. 60) – на усіх із зазначених об'єктів¹.

Очевидно, що уніфікація положень виборчого законодавства у ВК України дозволила подолати значну частину таких неузгодженостей.

Повертаючись до питань виборчої інженерії варто зауважити, що проект ВК України було одержано Верховною Радою України ще 02 жовтня 2015 року. Після його прийняття Верховною Радою VIII скликання 11 липня 2019 року, новообраним Президентом України було застосовано право вето та надано пропозиції від 17 вересня 2019 року². Серед іншого, Президентом України було зазначено, що «аналіз положень Кодексу, якими визначається порядок застосування виборчої квоти, розподілу депутатських мандатів і визначення обраних кандидатів у виборчому регіоні та у загальнодержавному виборчому окрузі (статті 350 – 353), дає підстави для висновку про фактичне збереження складової, характерної для пропорційної виборчої системи із закритими списками». Зокрема, глава держави висловив зауваження щодо положень, які передбачали:

- інститут 10-ти гарантованих мандатів (абз. 3 п. 1);
- можливість голосування не за конкретного кандидата від політичної партії, а за виборчий список партії (абз. 4 п. 1);
- розподіл депутатських мандатів на загальнодержавному рівні за принципом «закритих списків» (абз. 4 п. 1);
- застосування аналогічної виборчої системи на окремих типах місцевих виборів (абз. 5 п. 1);

¹ Мохончук Б.С. Питання уніфікації виборчого законодавства на сучасному етапі розвитку України. *Юридична осінь 2019 року*, Збірка тез наукових доповідей і повідомлень міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (29 листопада 2019 року) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків. С. 5-6.

² Пропозиції Президента до Виборчого кодексу України. № 0978 від 13.09.2019. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0978&skl=10

- відсутність критеріїв для визначення кількості мандатів у окрузі (не менше двох і не більше чотирьох) на виборах сільської, селищної, міської (малого міста), районної, районної у місті ради (абз. 6 п. 1) тощо.

Попри формальне прийняття Верховною Радою та підписання Президентом України Виборчого кодексу України, який набув чинності з 1 січня 2020 року (окрім деяких норм згідно з п. 1 та 2 Прикінцевих та перехідних положень), – на нашу думку, не усі пропозиції були враховані, а поспіх у доопрацюванні призвів як до недоліків у правовому регулюванні, так і появи нових положень, які суттєво змінили окремі елементи виборчих систем або особливості їх застосування. Окрім цього, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» від 16.07.2020 № 805-IX до ВК України було внесено низку важливих змін, у тому числі, в частині правового регулювання виборчих систем.

3.3.1. Характеристика Виборчого кодексу України в аспекті виборчої інженерії

У цьому розділі нами будуть охарактеризовані виборчі системи, передбачені Виборчим кодексом України від 19.12.2019 № 396-IX у редакції від 24 жовтня 2020 року (тобто зі змінами, внесеними Законами України № 720-IX від 17.06.2020, № 805-IX від 16.07.2020, № 884-IX від 15.09.2020 та № 924-IX від 29.09.2020).

Вибори народних депутатів України

Правове регулювання застосовуваних в Україні виборчих систем було закріплено у відповідних книгах Виборчого кодексу. При цьому ми навмисно не використали термін «уніфіковано», оскільки положення, які стосуються виборчих систем розосереджені у різних статтях та розділах ВК України (на чому ми додатково наголошуватимемо у розділі 3.3.3.).

Однією із основних новел як Виборчого кодексу загалом, так і процесу виборчої інженерії в Україні зокрема, є запровадження на парламентських виборах нової пропорційної виборчої системи.

У пояснювальній записці до проекту ВК України пропонувалось застосувати виборчу систему, яка дозволяє персоніфікувати голосування («відкриті» списки кандидатів), що вимагає запровадження регіональних виборчих округів, і, водночас, зберегти стимули до підтримки загальноукраїнського характеру політичних партій, недопущення їх регіоналізації¹. Водночас назвати її пропорційною виборчою системою із «відкритими списками» ми не можемо як з формальних, так і з субстантивних міркувань.

Формально навіть у ч. 1 ст. 133 ВК України систему на виборах народних депутатів України визначено як «пропорційну за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій», а термін «відкриті списки» не використовується. Це виглядає дещо дивним з огляду на те, що дуже схожа на неї за елементним складом виборча система на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) безпосередньо визначена у ч. 2 ст. 192 ВК України як система «пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ».

Для субстантивної характеристики парламентської виборчої системи необхідно провести її аналіз, після чого і можна буде оцінити перспективи позиціонування як пропорційної із «відкритими списками».

Хоча територіальна організація виборів народних депутатів України є чотирьохскладовою, – з позиції виборчої інженерії важливою є структура виборчих округів, яка налічує один загальнодержавний

¹ Мохончук Б.С., Романюк П.В. «Напіввідкриті» або «напівзакриті» списки кандидатів у депутати: деякі особливості нової виборчої системи на парламентських виборах. *Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. XIII Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (19 червня 2020 року) / За заг. ред. проф. А.П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2020. С. 204.

багатомандатний округ (згідно з ч. 2 ст. 138 ВК України включає в себе всю територію України та закордонний округ) та 25 виборчих регіонів (ч. 5 ст. 138 ВК України). Виборчі регіони, в аспекті їх меж, формуються, переважно, на базі областей (за виключенням регіону № 16 «Південний», до якого включені Херсонська область, Автономна Республіка Крим, місто Севастополь). Хоча законодавством такі виборчі регіони формально не іменовано «округами», з точки зору теорії виборчих систем їх можна вважати регіональними виборчими округами. Отже, у виборчій системі на парламентських виборах в Україні застосована система із двома рівнями округів – 1 загальнодержавним та 25-ма регіональними.

Магнітуда загальнодержавного багатомандатного округу дорівнює конституційному складу Верховної Ради України – 450 мандатам. Відповідно, при формуванні загальнодержавного виборчого списку партії включають до нього не більше ніж 450 кандидатів у депутати (ч. 7 ст. 154 ВК України).

У контексті кількості виборців, адміністративно-територіальні одиниці «обласного» рівня в Україні є диспропорційними. Згідно з даними офіційного веб-сайту Державного реєстру виборців станом на 30 червня 2021 року: у Чернівецькій області зареєстровано 691 тис. 343 виборців, у Київській – 1 млн. 516 тис. 896 (тобто, приблизно у 2,19 рази більше ніж у Чернівецькій), у Дніпропетровській – 2 млн. 511 тис. 842 (тобто, приблизно у 3,63 рази більше ніж у Чернівецькій та у 1,65 рази більше ніж у Київській), а у Донецькій – 3 млн. 113 тис. 866 (тобто, приблизно у 4,5 рази більше ніж у Чернівецькій, у 2,05 рази більше ніж у Київській та у 1,23 рази більше ніж у Дніпропетровській). Тому, якби законодавець обрав варіант фіксованого розподілу мандатів між регіональними округами – прийшлося би застосовувати виборчі формули, які ми описували у розділі 2.1.

Водночас законодавець пішов іншим шляхом і не розподілив мандати між регіональними округами. Відповідно їх магнітуда є «плаваючою» (нефіксованою), – кількість розподілюваних у кожному виборчому регіоні мандатів залежить від результатів голосування, кількості висунутих у регіональному списку кандидатів та явки виборців. Існує законодавча вимога, що кандидат у депутати, включений до загальнодержавного виборчого списку, також має

бути включений до одного з регіональних виборчих списків, окрім кандидатів, включених під першими 9-ма номерами до загальнодержавного виборчого списку (ч. 8 ст. 154 ВК України). При цьому партії наділені певною дискрецією – у кожному виборчому регіоні партія повинна висунути не менше 5-ти та не більше 18-ти кандидатів (ч. 8 ст. 154 ВК України).

Застосування регіональних округів із «плаваючою» магнітудою і надання дискреції партіям щодо висунування кандидатів (від 5-ти до 18-ти у кожному виборчому регіоні) зменшує кількість мандатів, які розподілятимуться за правилами «відкритих списків» і, більше того, партії можуть опосередковано впливати на це. Висуваючи меншу кількість (наприклад, п'ять) мандатів у «великих» (з точки зору кількості виборців) регіональних округах та більшу кількість (наприклад, вісімнадцять) мандатів у «малих», – партії підвищують вірогідність розподілу більшої кількості мандатів за правилами «закритих списків». Проте такі ефекти обумовлені, у тому числі, структурою виборчого бюлетеня та виборчою формулою, які ми надалі охарактеризуємо.

Структура виборчого бюлетеня на виборах народних депутатів України, в аспекті міри вибору, передбачає наявність у кожного виборця двох категоричних голосів (окрім виборців закордонного виборчого округу, які мають один голос, про що буде зазначено нижче). При цьому, з точки зору природи вибору, один голос («партійний») репрезентований колективним суб'єктом (підтримка партії, яка висунула загальнодержавний та регіональні списки кандидатів) та є обов'язковим (оскільки відсутність жодної позначки біля повної назви партії згідно з п. 4 ч. 29 ст. 175 ВК України є умовою недійсності бюлетеня), а інший («персоніфікований») – представлений одноособовим суб'єктом (кандидатом у регіональному списку партії) та не є обов'язковим (оскільки його відсутність не є умовою недійсності бюлетеня, а за наявності поданого за партію голосу, відповідно до ч. 8 ст. 173 ВК України, вважається, що виборець підтримує весь регіональний список кандидатів у депутати від відповідної партії без надання підтримки будь-якому окремому кандидату з цього списку).

Обов'язкові категоричні «партійні» голоси розподілятимуться за правилами «закритих списків» (тобто, відповідно до черговості,

визначеної партією). Водночас саме категоричні голоси, подані за кандидатів у регіональних списках партій («персоніфіковані»), розподілятимуться за правилами «відкритих списків». Втім, саме такі «персоніфіковані» голоси є необов'язковими.

І вже на етапі аналізу структури виборчого бюлетеня постає питання – чи можна вважати пропорційною із «відкритими списками» виборчу систему, яка забезпечує виборцям можливість подачі «персоніфікованих» голосів, проте вимагає (з точки зору дійсності бюлетеня та врахування голосу при розподілі мандатів) подачі лише «партійних»?

На нашу думку, для характеристики виборчої системи як пропорційної із «відкритими списками» важливе не лише надання можливості голосування за конкретних кандидатів у межах партійних списків, а й забезпечення впливу таких «персоніфікованих» голосів на черговість розподілу мандатів. А правила розподілу мандатів, як було зазначено у розділі 2.3., визначаються за допомогою такого елемента виборчої системи як виборча формула, яка на виборах народних депутатів України також має певні особливості.

Перед аналізом виборчої формули варто зауважити, що у ч. 2 ст. 133 ВК України встановлено 5-ти відсотковий легальний виборчий бар'єр, що обраховується від кількості голосів виборців, які підтримали регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від усіх партій у межах загальнодержавного округу. Партії, які не набрали необхідну кількість голосів, не мають права на участь у розподілі депутатських мандатів незалежно від рівня підтримки у окремих регіональних округах.

Деякі особливості виборчої формули обумовлені дворівневою системою виборчих округів та наявністю двох (обов'язкового та необов'язкового) категоричних голосів з різною природою вибору, інші – виглядають «штучними» та посилюють ефект «закритих списків».

Перша особливість – інститут, так званих, «гарантованих» мандатів. Прийнятою Верховною Радою України 8-го скликання редакцією кодексу було передбачено, що політична партія, яка набрала 5 і більше відсотків дійсних голосів виборців, отримує 10 депутатських мандатів, які розподіляються в порядку черговості відповідно до затвердженого партією загальнодержавного списку,

а не залежно від кількості голосів виборців, отриманих кожним кандидатом відповідної партії. Власне це положення було однією з підстав для застосування права вето Президентом України, який у своїх пропозиціях до законопроекту зазначав, що це свідчить про фактичне збереження складової, характерної для пропорційної виборчої системи із закритими списками, попри декларування моделі із відкритими регіональними списками. Особливу увагу варто звернути на те, що Верховна Рада України зменшила кількість «гарантованих мандатів» до 9-ти (ч. 1 ст. 186 ВК України) та фактично не врахувала зауваження президента, хоча формально в супровідних документах до законопроекту воно вважається врахованим¹.

Для розподілу мандатів використовується «метод найбільших остач» із застосуванням квоти. Хоча й за основу була взята «стандартна квота» («квота Хейра»), – застосування інституту гарантованих мандатів обумовили її модифікацію. Відповідно до ч. 4 ст. 183 ВК України «виборча квота обчислюється як ціла частина результату ділення загальної кількості голосів, поданих на підтримку виборчих списків партій, які мають право на участь у розподілі депутатських мандатів, встановленої відповідно до частини другої цієї статті, на кількість депутатських мандатів, що вираховується шляхом віднімання від кількісного складу Верховної Ради України, визначеного Конституцією України, сумарної кількості депутатських мандатів, які гарантовано отримують усі партії відповідно до частини першої статті 186 цього Кодексу».

Математично порядок визначення квоти можна зобразити у вигляді формули: $Q = V / (S - N * 9)$, де:

- Q – значення квоти;
- V – загальна кількість голосів виборців, поданих на підтримку виборчих списків усіх партій, які подолали 5-відсотковий легальний виборчий бар'єр;

¹ Мохончук Б.С., Романюк П.В. «Напіввідкриті» або «напівзакриті» списки кандидатів у депутати: деякі особливості нової виборчої системи на парламентських виборах. *Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. XIII Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (19 червня 2020 року) / За заг. ред. проф. А.П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2020. С. 204.

- S – конституційний склад Верховної Ради України, який дорівнює 450 мандатам;

- $N * 9$ – кількість партій, які подолали 5-відсотковий легальний виборчий бар'єр, помножена на кількість гарантованих мандатів, тобто 9.

У свою чергу, дворівнева система виборчих округів обумовила застосування квоти на рівні регіональних та загальнодержавного округів.

Спочатку мандати розподіляються на рівні кожного регіонального округу:

1. Кількість голосів виборців, поданих у виборчому регіоні на підтримку відповідного регіонального виборчого списку, ділиться на виборчу квоту.

2. Ціле значення за результатами такого ділення дорівнюватиме кількості мандатів, які отримує партія у виборчому регіоні.

3. Дробові залишки (невикористані голоси) будуть враховані при розподілі мандатів, проте вже на рівні загальнодержавного округу. При цьому варто врахувати, якщо кількість отриманих партією депутатських мандатів у відповідному виборчому регіоні є більшою, ніж кількість осіб, включених відповідною партією до регіонального виборчого списку, мова може йти не про дробові залишки, а й цілі числа. У такому випадку весь залишок невикористаних голосів (у тому числі тих, що становить цілу частину від виборчої квоти) зараховується до кількості голосів, поданих у загальнодержавному виборчому окрузі на підтримку виборчого списку цієї партії (ч. 7 ст. 184 ВК України). Ця особливість і дозволяє партіям підвищувати вірогідність розподілу більшої кількості мандатів за правилами «закритих списків» на рівні загальнодержавного округу, висуваючи меншу кількість мандатів у «великих» (з точки зору кількості виборців) регіональних округах та більшу кількість мандатів у «малих», про що було зазначено вище.

Черговість розподілу мандатів у регіональних округах, яка визначена у ч. 2 ст. 185 ВК України, містить ще одну «штучну» та сумнівну, з точки зору конституційності, особливість (про що буде детальніше зазначено у розділі 3.3.3.).

Так, згідно з ч. 2 ст. 185 ВК України кандидати у депутати, які отримали кількість голосів виборців, яка дорівнює або перевищує

25 відсотків розміру виборчої квоти, розміщуються на початку регіонального виборчого списку відповідної партії у порядку зменшення кількості голосів виборців, які підтримали відповідного кандидата у депутати. Тобто «персоніфіковані» голоси виборців враховуватимуться, а розподіл мандатів здійснюватиметься за правилами «відкритих списків» лише щодо тих кандидатів, які набрали кількість голосів, що дорівнює або перевищує 25% від квоти. При рівній кількості голосів вище місце займає кандидат, розміщений вище у регіональному виборчому списку кандидатів від партії (тобто за правилом «закритих списків»).

Однак після таких кандидатів у регіональному виборчому списку розміщуються інші кандидати у черговості, визначеній партією при висуванні кандидатів. Щодо таких кандидатів «персоніфіковані» голоси виборців не враховуватимуться взагалі, а розподіл мандатів здійснюватиметься виключно за правилами «закритих списків».

Після розподілу мандатів у кожному з 25 регіональних округів, розподіл здійснюється на рівні загальнодержавного і лише за правилами «закритих списків».

Відповідно до ч. 2 ст. 186 ВК України, Центральна виборча комісія встановлює кількість мандатів, які підлягають розподілу в загальнодержавному виборчому окрузі, шляхом віднімання від кількісного складу Верховної Ради України (450) мандатів партій, які вже були отримані усіма партіями, що подолали легальний 5-відсотковий виборчий бар'єр – 9-ти гарантованих мандатів та мандатів, розподілених у кожному з 25-ти регіональних округів.

Згідно з ч. 4 ст. 186 ВК України, для визначення кількості мандатів, отриманих загальнодержавним виборчим списком кожної партії, що має право на участь у розподілі депутатських мандатів, сума кількості голосів виборців, поданих за загальнодержавний виборчий список кожної партії у закордонному окрузі, та кількості нерозподілених голосів виборців кожної партії у всіх виборчих регіонах ділиться на виборчу квоту.

Справа в тому, що відповідно до абз. 3 ч. 4 ст. 168 ВК України виборчий бюлетень для голосування в закордонному окрузі не містить відомостей щодо кандидатів у депутати, включених до регіонального виборчого списку партії. Отже, у закордонному ок-

рузі подача «персоніфікованих» голосів взагалі не передбачена, а виборці можуть підтримувати лише партії (партійні загальнодержавні списки). Фактично, це дозволяє говорити про застосування для виборців закордонного округу іншої структури виборчого бюлетеня – із одним категоричним голосом за колективних суб'єктів (партії).

Щодо кількості нерозподілених голосів виборців кожної партії у всіх виборчих регіонах, то вона може бути встановлена шляхом множення значення квоти на суму дробових залишків та цілих частин (якщо кількість отриманих партією депутатських мандатів у певних виборчих регіонах буде більшою, ніж кількість осіб, включених до відповідного регіонального списку), які виникли за результатами розподілу мандатів у кожному регіоні.

За результатами ділення «закордонних» та нерозподілених голосів на квоту можуть бути отримані цілі та дробові числа.

Ціла частина отриманої частки становить кількість депутатських мандатів, що отримали кандидати у депутати, включені до відповідного загальнодержавного виборчого списку від цієї партії (ч. 4 ст. 186 ВК України). Дробові залишки розподіляються за «методом найбільших остач», – партії, загальнодержавні виборчі списки яких мають більші порівняно з іншими дробові залишки, отримують по одному додатковому депутатському мандату починаючи із загальнодержавного виборчого списку кандидатів від партії, що має найбільший дробовий залишок. Якщо дробові залишки у 2-х чи більше виборчих списках кандидатів від партій однакові, першим додатковий депутатський мандат отримує виборчий список тієї партії, за кандидатів у депутати від якої віддано більшу кількість голосів виборців у загальнодержавному окрузі (абз. 1 ч. 4 ст. 186 ВК України). Розподіл додаткових депутатських мандатів закінчується після вичерпання загальної кількості депутатських мандатів (абз. 2 ч. 4 ст. 186 ВК України).

Конституційно-правовий аналіз та пропозиції щодо вдосконалення Виборчого кодексу України будуть надані нами у розділі 3.3.3., проте після субстантивної характеристики парламентської виборчої системи, можна констатувати – запроваджена на виборах народних депутатів України система не може вважатись «пропорційною із відкритими списками» (в кращому випадку із

«частково відкритими»). Зосередившись на питаннях виборчої інженерії та відкинувши в сторону інші аспекти (на кшталт порядку заповнення бюлетеня, «незручного» розміщення квадратів із нанесеним трафаретом для написання номера кандидата), – за правилами «закритих списків» (тобто, відповідно до визначеної політичною партією черговості) розподілятимуться такі мандати:

1. Кожні перші 9 мандатів зі списків партій, які подолають легальний 5-відсотковий бар'єр.

2. Мандати кандидатів у регіональних округах, які отримають кількість голосів, що становить менше 25 відсотків квоти.

3. Усі мандати у загальнодержавному окрузі, які розподілятимуться для врахування нерозподілених голосів та голосів, поданих у закордонному окрузі.

Окрім цього, очевидно сприятиме збільшенню кількості мандатів, які розподіляються за правилами «закритих списків», факультативний характер «персоніфікованих» голосів (тобто тих, які подані за конкретного кандидата у регіональному списку), оскільки відсутність відповідної позначки не є умовою недійсності бюлетеня.

Вибори Президента України

Щодо виборів Президента України, – з прийняттям ВК України виборча система не зазнала суттєвих змін. Згідно з ч. 1 ст. 74 ВК України президент обирається за мажоритарною системою абсолютної більшості, хоча змістовно це система двох турів в одномандатному виборчому окрузі:

- під час першого туру застосовується мажоритарна формула абсолютної більшості;

- у разі нерезультативності першого туру для потрапляння у другий тур – формула «єдиного неперехідного голосу» щодо двох кандидатів;

- а під час другого туру – мажоритарна формула відносної більшості для двох кандидатів;

- як виключення, у випадку скасування реєстрації одного з кандидатів у другому турі – формула абсолютної більшості для одного кандидата.

У ч. 3 ст. 127 ВК України передбачено, що обраним у день виборів Президентом України вважається кандидат, який одержав

на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. При цьому варто врахувати, що зі змісту ч. 25 ст. 120 ВК України випливає те, що до кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, включаються ті, бюлетені яких визнані недійсними. Отже, можна зробити висновок, що для перемоги за формулою абсолютної більшості кандидат на пост Президента України повинен набрати мінімум $50\% + 1$ голос від кількості голосів, поданих за інших кандидатів, та недійсних бюлетенів.

Якщо формула є нерезультативною (жоден кандидат не набере необхідної кількості голосів), – відповідно до ч. 5 ст. 127 ВК України передбачено проведення повторного голосування (другого туру). До виборчого бюлетеня у такому випадку включаються два кандидати на пост Президента України, які за результатами голосування у день виборів одержали найбільшу кількість голосів (ч. 2 ст. 128 ВК України). Хоча у ч. 3 та 4 ст. 128 ВК України передбачені виключення на випадок скасування реєстрації кандидата, – в такому випадку може бути включений наступний за кількістю одержаних у день виборів голосів кандидат або повторне голосування може проводитись щодо однієї кандидатури.

Відповідно до ч. 18 ст. 128 ВК України, якщо до бюлетеня для повторного голосування було внесено дві кандидатури, обраним Президентом України вважатиметься кандидат, який за підсумками повторного голосування одержав більшу, ніж інший кандидат, кількість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Тобто застосовується формула відносної більшості, яка гарантує результативність виборів, оскільки обрахунки також ведуться із врахуванням недійсних бюлетенів (замість двох присутні три опції, відповідно абсолютна більшість математично не може бути гарантована). Згідно з ч. 19 ст. 128 ВК України, якщо до виборчого бюлетеня для повторного голосування було включено лише одну кандидатуру – кандидат вважається обраним Президентом України, якщо він одержав більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Місцеві вибори

Разом із парламентською, докорінних змін зазнали виборчі системи на місцевих виборах в Україні. Класифікуючи їх змістовно,

можна говорити про застосування чотирьох виборчих систем на місцевих виборах:

1. Пропорційної системи із «частково відкритими» списками (схожої на «парламентську» виборчу систему) у багатомандатних дворівневих округах на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше.

2. Системи єдиного неперехідного голосу у багатомандатних округах на виборах депутатів сільської, селищної, міської ради територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч.

3. Системи двох турів (схожої на «президентську» виборчу систему) у одномандатному окрузі на виборах міського голови міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб.

4. Мажоритарної системи відносної більшості у одномандатному окрузі на виборах сільського, селищного голови та міського голови міста з кількістю виборців до 75 тисяч осіб.

Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше)

Попри те, що передбачена для виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше виборча система у ч. 2 ст. 192 ВК України іменована «системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками», розподіл мандатів за правилами «відкритих списків» відбуватиметься тут частково по тим самим причинам, які були описані вище для виборчої системи на виборах народних депутатів України. Ми не будемо детально характеризувати її з огляду на схожість із «парламентською» виборчою системою, лише вкажемо на ключові особливості та відмінності у контексті виборчої інженерії:

1. Замість загальнодержавного, утворюється єдиний багатомандатний виборчий округ (включає територію відповідно

області, району, району в місті, міста, села, селища) або єдиний республіканський багатомандатний виборчий округ (включає відповідно територію Автономної Республіки Крим), що передбачено п. 1 ч. 1 ст. 198 та п. 1 ч. 1 ст. 201 ВК України відповідно.

2. Замість фіксованої кількості регіональних округів (виборчих регіонів), утворюються територіальні виборчі округи, орієнтовна кількість яких визначається як ціла частка від ділення кількісного складу відповідної ради на 10, при цьому відхилення від їх середньої орієнтовної кількості не може становити більше ніж 2 округи (ч. 1, 4 ст. 198 та ч. 1, 4 ст. 201 ВК України).

3. При збереженні «плаваючої» магнітуди, її значення за однакових умов може бути нижче, оскільки висувають у територіальних виборчих списках організації партій від 5 до 12 кандидатів (ч. 5 ст. 219 ВК України).

4. Так само голос за список організації партії є обов'язковим, а голос за конкретного кандидата у територіальному виборчому списку – ні (оскільки його відсутність не є умовою недійсності бюлетеня), що передбачено ч. 7 ст. 248 та п. 1 ч. 29 ст. 250 ВК України.

5. Легальний виборчий бар'єр також дорівнює 5-ти відсоткам (ч. 3 ст. 256 ВК України).

6. Замість 9-ти, гарантованим є лише один мандат (абз. 2 ч. 1 ст. 260 ВК України), що змінює порядок обчислення квоти (ч. 3 ст. 257 ВК України).

7. Так само застосовується межа у розмірі 25% від значення квоти, для визначення правил розподілу мандатів у територіальних виборчих списках (25 або більше відсотків голосів – правила «відкритих» списків, менше 25 відсотків – правила «закритих» списків), що передбачено ч. 2 ст. 259 ВК України.

Вибори депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч)

Передбачена для виборів депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) виборча система у ч. 1 ст. 192 ВК України формально визначена як «мажоритарна відносно більшості в багатомандатних

виборчих округах», хоча з точки зору присутніх у експертному середовищі класифікації, – це система єдиного неперехідного голосу («single non-transferable vote»). Такі системи, у контексті структури виборчого бюлетеня, дійсно нагадують мажоритарні, оскільки виборець голосує за кандидатів одним категоричним голосом. Водночас, за рахунок багатомандатної магнітуди такі системи забезпечують набагато вищий рівень пропорційності виборів та, відповідно, меншу кількість втрачених голосів, порівняно із мажоритарними.

Особливостями вітчизняної системи на виборах депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) є такі:

1. Середня орієнтовна кількість багатомандатних округів визначається як ціла частка від ділення кількісного складу відповідної ради на 3, при цьому відхилення від їх середньої орієнтовної кількості не може становити більше ніж один округ (ч. 2 ст. 199 ВК України).

2. Територіальна виборча комісія при утворенні багатомандатних виборчих округів встановлює кількість мандатів, що розподіляються на кожному такому окрузі, на засадах рівноправності голосів виборців, що за можливості допускає відхилення від орієнтовної середньої кількості виборців, яка припадає на кожний мандат, не більше ніж на 15 відсотків (ч. 7 ст. 199 ВК України).

3. У виборця присутній один категоричний голос, який він подає за кандидата відповідної ради (ч. 8 ст. 248 ВК України).

4. Застосовується формула відносної більшості, – обраними депутатами у багатомандатному окрузі є кандидати (у кількості, що дорівнює кількості мандатів у багатомандатному окрузі), які за результатами голосування отримали найбільшу порівняно з іншими кандидатами, зареєстрованими у тому самому окрузі, кількість голосів виборців (ч. 2 ст. 269 ВК України).

5. Передбачено можливість проведення повторного голосування для кандидатів, які отримали однакову кількість голосів виборців та претендують на останній мандат у відповідному багатомандатному окрузі.

Вибори міського голови (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб)

На виборах міського голови міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб передбачена виборча система, схожа до закріпленої для виборів Президента України («президентської»). Відповідно до ч. 3 ст. 279 ВК України за результатами голосування в день виборів обраним міським головою є кандидат, за якого подано більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Згідно з ч. 4 ст. 281 ВК України до виборчого бюлетеня для повторного голосування включаються два кандидати на посаду міського голови, які за підсумками голосування на виборах міського голови отримали найбільшу кількість голосів виборців, крім тих кандидатів, які після дня голосування відмовилися від балотування.

Однак відмінністю з «президентською» виборчою системою є те, що на виборах міського голови міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб проведення повторного голосування щодо однієї кандидатури не передбачено. Якщо усі кандидати, окрім одного, відмовляться бути кандидатами під час повторного голосування або вибудуть, – територіальна виборча комісія приймає рішення про скасування повторного голосування та про визнання обраним кандидата з числа включених до виборчого бюлетеня для повторного голосування, який не подав такої заяви (ч. 6 ст. 281 ВК України). Фактично, застосування цього положення змінює правила визначення переможця на виборах у ретроспективі, – щодо першого туру, без проведення другого.

Вибори сільського, селищного, міського голови (міста з кількістю виборців до 75 тисяч осіб)

На виборах сільського, селищного, міського голови (міста з кількістю виборців до 75 тисяч осіб) у ч. 3 ст. 192 ВК України передбачено застосування мажоритарної виборчої системи відносної більшості. Магнітуда округу дорівнює 1-му мандату, структура виборчого бюлетеня передбачає наявність у виборця одного категоричного голосу, який він подає за кандидата, а виборча формула – отримання найбільшої порівняно з іншими кандидатами кількості голосів виборців. У разі набрання однакової кількості голосів

виборців, – щодо таких кандидатів передбачено проведення повторного голосування (ч. 2 ст. 278).

3.3.2. Забезпечення гендерно збалансованого представництва

Професор школи права університету Пенсильванії Даррен Розенблум (Darren Rosenblum) своє дослідження щодо гендерної нерівності на виборах у контексті ліберальних конституційних традицій починає із судження, що навіть через 2 тис. 300 років після війни між Спартою та Афінами «відносини» між демократією і гендером все ще лишаються напруженими. Хоча більшість демократій уже давно надали жінкам право голосу та право балотуватись на виборах, у більшості країн демократія означає здійснення врядування від імені, та, швидше за все, для чоловіків. Для цілей боротьби з гендерною нерівністю на виборах демократичні країни, за підтримки міжнародних організацій, актуалізували вимоги щодо квотування місць у законодавчих органах чи політичних партіях, з метою забезпечення ефективної та справжньої участі жінок у політиці¹.

Тривалий час світової історії жінки перебували у нерівному становищі, особливо така несправедливість була відчутна у сфері реалізації політичних прав. Адже, навіть на європейському континенті, дискримінаційні цензи існували до другої половини минулого століття. На початку ХХ століття жінки користувалися активним виборчим правом тільки в шести країнах світу, за період з 1917 до 1920 року виборче право було закріплено за жінками 15 країн, з 1945 до 1950 року таких країн було 21, а з 1951 до 1967 року – 57 держав світу (серед них Індія, Індонезія, Пакистан (тимчасово), Чад, Малі, Сенегал)². У країнах-піонерах загального

¹ Parity/Disparity: Electoral Gender Inequality on the Tightrope of Liberal Constitutional Traditions, 39 U.C. *DAVIS LAW REVIEW*. 1119 (2006). P. 1121-1122. URL: <https://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1205&context=lawfaculty>

² Марцеляк О. В. Гендерна політика у зарубіжній та вітчизняній виборчій практиці / О. Марцеляк // Вісник центральної виборчої комісії №3 (13) 2008 р. С. 91-92.

виборчого права (Франції та Швейцарії) жінки отримали право голосу лише після Другої світової війни (у Швейцарії – у 1971 р.)¹.

Таке дискримінаційне становище породило «суфражизм» (від французького «suffrage», виборче право) – правозахисний рух, спрямований на здобуття жінками виборчих прав та протидію політичній дискримінації. Початок цього руху датують 1840 роком, коли у Лондоні двом рішучим жінкам Лукреції Мот (Lucretia Mott) та Елізабет Кейді Стентон (Elizabeth Cady Stanton) не дали можливості взяти участь у конференції щодо протидії рабству лише на підставі їх статевої приналежності (незважаючи на те, що вони були делегатами від Всесвітнього конгресу проти рабства). Це спонукало їх об'єднатися у боротьбі за права жінок².

Окрім подолання наслідків історичної несправедливості (гендерних стереотипів, психологічних бар'єрів тощо), сприяння представництву жінок у виборних органах може переслідувати достатньо прагматичні (прикладні) цілі з точки зору публічної політики та належного врядування.

Матіас Доіпкей (Matthias Doepkey), Мішель Тертілт (Michele Tertilt) та Алесандра Воєна (Alessandra Voena) спостерігають високу кореляцію між показниками прав жінок і ВВП на душу населення – права жінок все ще не гарантовані у більшості найбідніших країн світу. Здобуття ж виборчих прав жінками, на думку авторів, змінило структуру державних видатків у бік сфер охорони здоров'я, освіти та дітей³.

Т.С. Ейдт (T.S. Aidt) та Б. Даллал (B. Dallal), використовуючи історичні дані з 6 західноєвропейських країн за період із 1869 по 1960 роки, підтверджують гіпотезу про зростання рівня соціальних видатків (автори використовують два визначення соціальних видатків, широке включає видатки на здоров'я, освіту, соціальне житло, страхування безробіття, пенсії, аліменти, економічні по-

¹ Музиченко Г.В. Репрезентативність інституту парламентського представництва в сучасних країнах Європи. *Політикус*. 2015. Вип. 2. С. 40.

² Voting Rights for Women. Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/classroom-materials/elections/right-to-vote/voting-rights-for-women/>

³ Matthias Doepke, Michèle Tertilt, Alessandra Voena. The Economics and Politics of Women's Rights. IZA Discussion Papers 6215, Institute of Labor Economics (IZA). 2011. P. 32. URL: <http://ftp.iza.org/dp6215.pdf>

слуги, транспорт, зв'язок) після здобуття жінками права голосу. У короткотерміновій перспективі це означає збільшення соціальних видатків на 0,6-1,2% поза ВВП, при цьому довготерміновий вплив прогнозують вищим – від 3 до 8 разів. Як наслідок, вони стверджують, що реалізація жінками виборчих прав і, загалом, зменшення гендерного розриву впливає на сферу державного управління та «зміщує» сфери фінансування, у переносному значенні, зі «зброї» (guns) на «масло» (butter)¹.

Деякі вчені використали географічні відмінності у строках здобуття виборчих прав жінками для демонстрації їх впливу на державну політику. Лотт молодший (Lott Jr.), Кенні (Kenny, 1999) та Міллер (Miller, 2008) виявили позитивний взаємозв'язок між поширенням виборчих прав та видатками на суспільні блага. Міллер (Miller, 2008) демонструє, що здобуття виборчих прав жінками призвело до зниження дитячої смертності, пов'язуючи це зі збільшенням видатків на суспільні блага і їх розподілом таким чином, щоб покращити здоров'я дітей. Моехлінг (Moehling) та Томассон (Thomasson, 2012) виявили, що це мало статистично значимий вплив на розширення участі штатів у програмі Шеппарда-Таунера (Sheppard-Towner program), яка забезпечувала федеральними ресурсами публічне навчання охорони здоров'я матерів у 1920-х роках. Каррутерс (Carruthers) і Ванамейкер (Wanamaker, 2015) спостерігали збільшення видатків на державні школи².

Лаура Мерріфілд Вілсон (Laura Merrifield Wilson) наголошує, що досягнення гендерного паритету – це не просто досягнення рівності у числах або символічній репрезентативності (хоча це також вважає важливим). Численні дослідження демонструють позитивний взаємозв'язок між представництвом жінок, рівнем зовнішньої ефективності (різновид політичної ефективності, який полягає у реакції публічної влади на вимоги громадян) жінок та очікуваннях дівчат-підлітків від участі у політичному житті (Atkeson and Carrillo

¹ Aidt, T.S., Dallal, B. Female voting power: the contribution of women's suffrage to the growth of social spending in Western Europe (1869–1960). *Public Choice* 134, 391–417 (2008). P. 413 <https://doi.org/10.1007/s11127-007-9234-1>

² Carolyn M. Moehling, Melissa A. Thomasson. Votes for Women: An Economic Perspective on Women's Enfranchisement. *Journal of economic perspectives*, vol. 34, no. 2, SPRING 2020. P. 21.

2007; Campbell and Wolbrecht 2006). Субстантивна репрезентативність або реальна відмінність у результатах теж має значення. Дослідження демонструють, що жінки схильні до братерства та співпраці, тоді як чоловіки схильні до встановлення ієрархії (Kathlene 1994; Tolleson-Rinehart 1991). За твердженням Лаури Мерріфілд Вілсон (Laura Merrifield Wilson), жінки, вірогідніше, будуть здійснювати управління, використовуючи коаліційні та комунікаційні методи. На її думку, відмінності у цих підходах безумовно впливають на політичний процес і результати політики¹.

У 2019 році світова спільнота постала перед серйозним викликом – коронавірусною хворобою (COVID-19), протидія поширенню якої сьогодні є важливим напрямком політики кожної країни. У цьому контексті, автори річного звіту Міжпарламентського союзу «Жінки у парламенті в 2020 році» наголошують на результатах досліджень, які демонструють краще сутнісне сприйняття засобами масової інформації та суспільством тези про вищу ефективність політичних лідерів-жінок у період пандемії. Водночас, підкреслюється, що нові дослідження (одне з яких проведене у 132 країнах) є більш «тонкими» (деталізованими) – забезпечення гендерного балансу в законодавчих органах та органах охорони здоров'я, які очолювались жінками, обумовлювали краще сприйняття рішень щодо перебування вдома (ізоляції на період пандемії) та ризику поширення хвороби у школах².

Окреслені результати досліджень дозволяють нам висловити тезу про те, що неналежне представництво жінок можна порівняти із намаганням «дивитись» на суспільні проблеми «закривши одне око» – є спектр питань, ефективність вирішення яких однакова з боку жінок та чоловіків, проте значна частина важливих проблем будуть непоміченими при недопредставленості жінок. Це демонструє необхідність забезпечення гендерного балансу.

Для подолання дискримінації жінок у різних сферах суспільно-життя міжнародним співтовариством було напрацьовано знач-

¹ Wilson Laura Merrifield. 100 Years after Suffrage: Just How Far Have Women Come? Midwest Social Sciences Journal: Vol. 23 : Iss. 1 , Article 4. P. 8. DOI: 10.22543/0796.231.1025

² Women in parliament in 2020. Inter-Parliamentary Union (IPU), 2021. Geneva. P. 18. URL: <https://www.ipu.org/file/11349/download>

ну кількість вимог та рекомендацій, які присутні як в документах загального характеру (преамбула, ст. 2 та 16 Загальної декларації прав людини, ст. 3 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 3 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, преамбула і ст. 8 Статуту ООН, ст. 12 та 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), так і спеціальних, серед яких:

- Конвенція ООН про політичні права жінок 1952 року;
- Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року та факультативний протокол до неї 1999 року;
- Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад, травень 2006 року;
- Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 (2000) від 31 жовтня 2000 року та № 1820 (2008) від 19 червня 2008 року;
- Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, або Стамбульська конвенція від 11 травня 2011 року;
- Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки;
- Директиви Ради Європи № 79/7/ЄЕС від 19 грудня 1978 року № 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року, № 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 року, № 2006/54/ЄС від 05 липня 2006 року та ін.

У ст. 7 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року передбачено спеціальні зобов'язання держав-учасниць щодо ліквідації дискримінації жінок у політичному та суспільному житті країни, які продовжують ідеї, закладені у Конвенції ООН про політичні права жінок 1952 року. Зокрема, мова йде про забезпечення жінкам, на рівних умовах з чоловіками, прав:

- голосувати на всіх виборах і референдумах та бути обраними до всіх публічних виборних органів;
- брати участь у формуванні та здійсненні політики уряду та займати державні посади, а також здійснювати всі державні функції на усіх рівнях державного управління;
- брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що займаються проблемами громадського та політичного життя країни.

Водночас, як зазначає А. А. Заїка, нині в усіх демократичних державах панує розширювальний підхід до розуміння сутності стандартів прав і свобод людини, згідно з яким такі стандарти розглядаються не лише як декларативні положення, але і як такі, які накладають на держави, що ввели їх у своє національне законодавство, зобов'язання щодо створення відповідних умов та можливостей для користування правами і свободами. Найбільш виразно дане положення проявляється у державах-членах Європейського Союзу, де впровадження стандартів гендерної рівноправності в національне законодавство та створення відповідних умов і можливостей визначено директивами Співтовариства – юридично обов'язковими актами рамкового характеру¹.

Тому сьогодні можна говорити про існування позитивних зобов'язань держави щодо сприяння досягненню гендерного балансу, у тому числі в контексті представництва у виборних органах влади. Уже згадані дослідники Т.С. Ейдт (T.S. Aidt) та Б. Даллал (B. Dallal), слідом за Дж. Р. Лоттом (J. R. Lott) та Л. В. Кенні (L. W. Kenny)², стверджують, що після надання політичних прав жінкам потрібен час для ефективної реалізації та поширення впливу виборчих прав³. На нашу думку, сприяти поширенню практики реалізації виборчих прав жінками та підвищенню впливу жінок на політику може застосування гендерних квот, окремі форми яких є елементом виборчої системи. При цьому необхідно врахувати тезу, висловлену авторами річного звіту Міжпарламентського союзу «Жінки у парламенті в 2020 році», що виборча система відіграє важливе значення при впровадженні, однак не ефективності застосування квот⁴.

¹ Заїка А. А. Міжнародно-правові (європейські) стандарти захисту від гендерної дискримінації *Problems of legality*. 2018. Issue 143: С. 36

² Lott, J. R., & Kenny, L.W. (1999). Did Women's suffrage change the size and scope of government? *Journal of Political Economy*, 107, 1163-1198.

³ Aidt, T.S., Dallal, B. Female voting power: the contribution of women's suffrage to the growth of social spending in Western Europe (1869–1960). *Public Choice* 134, 391–417 (2008). P. 413 <https://doi.org/10.1007/s1127-007-9234-1>

⁴ Women in parliament in 2020. Inter-Parliamentary Union (IPU), 2021. P. 1. Geneva. URL: <https://www.ipu.org/file/11349/download>

У розділі 2.3.2. ми наводили приклади класифікацій Д. С. Ковриженка¹, Н. А. Гербут², П. В. Романюка та О. А. Голуб³, які виокремлюють гендерні квоти у формі резервування місць у виборному органі. Вони безпосередньо впливають на розподіл мандатів, а тому можуть вважатися факультативним елементом виборчої системи. Водночас, практика резервування місць у виборному органі не є дуже поширеною. Так, Д. С. Ковриженко, із посиланням на базу даних міжнародної міжурядової організації «International IDEA»⁴, наводить приклад таких держав: Афганістан, Бангладеш, Бурунді, Ірак, Йорданія, Кенія, Косово, Руанда і Танзанія.

Застосування гендерних квот як елементу виборчої системи (тобто, у формі резервування місць у виборному органі) є крайньою формою забезпечення балансу представництва жінок та чоловіків, оскільки може бути дотичним до принципу вільних виборів (якщо квотування відбуватиметься на умовах цілковитого паритету) або ж давати зворотній негативний ефект стосовно жінок. На останній звертала увагу Н. А. Гербут, яка зазначала, що гендерне квотування у вигляді резервування місць у парламенті викликає занепокоєння міжнародної спільноти, оскільки частка зарезервованих місць може стати обмеженням для участі жінок у політиці. Цілком ймовірно, що ті місця, які не зарезервовані для жінок, можуть сприйматися громадянами та елітою такими, що належать чоловікам⁵.

¹ Л. Гончар, О. Губська, Д. Ковриженко, Б. Мохончук, Н. Писаренко, П. Романюк, М. Цуркан – Позачергові вибори народних депутатів України 2019: посібник для суддів / за ред. М. Цуркана – Київ, 2019 – С. 27.

² Гербут Н.А. Гендерне квотування як основний механізм забезпечення паритетного представництва жінок у виборних органах влади. Наукові записки ІПЕНД. 2011. №6 (56). С. 201.

³ Голуб О.А., Романюк П.В. Аналітичний огляд судової практики з вирішення спорів щодо дотримання гендерної квоти під час місцевих виборів 2020 року. Видавництво Ради Європи. 2021. С. 9. URL: <https://rm.coe.int/review-of-judicial-practice-2-/1680a3141c>

⁴ Gender quotas database. International IDEA. URL: <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/database>

⁵ Гербут Н.А. Гендерне квотування як основний механізм забезпечення паритетного представництва жінок у виборних органах влади. Наукові записки ІПЕНД. 2011. №6 (56). С. 201

Тому сьогодні компромісними вважаються більш «м'які» форми забезпечення гендерної рівності, окремі з яких були впроваджені й в Україні.

Перша – передбачена п. 1 ч. 1 ст. 17-5 Закону України «Про політичні партії в Україні» та полягає у виділенні додаткових коштів (в розмірі 10% щорічного обсягу) з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій, якщо за результатами останніх чергових чи позачергових виборів народних депутатів України кількість представників однієї статі серед обраних від відповідних політичних партій народних депутатів України, які набули своїх повноважень, не перевищує двох третин від загальної кількості народних депутатів України, обраних від цієї політичної партії. Ці кошти розподіляються порівну між політичними партіями, які отримали право на таке фінансування, що може заохочувати політичні партії забезпечувати гендерний баланс.

Друга – стосується вимог щодо статутів політичних партій.

Згідно з п. 10 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про політичні партії в Україні» (яким закон було доповнено у 2013 році) статут політичної партії має містити відомості про розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії у загальнодержавному окрузі, кандидатів у депутати місцевих рад в багатомандатних виборчих округах і має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку. Однак, зазначене положення містить три недоліки.

По-перше, його недотримання на практиці не призводить до накладення санкцій чи будь-яких інших негативних наслідків для політичних партій. По-друге, виконання цієї вимоги в умовах пропорційної виборчої системи із закритими списками (яка на момент її впровадження застосовувалась щодо обрання половини складу парламенту, про що детальніше зазначено у розділі 3.1.1.) дозволяє суб'єктам висування вдаватись до маніпуляції – включати 30% жінок останніми за черговістю у виборчому списку, що мінімізувало можливість отримання ними місць у парламенті. По-третє, після набуття чинності ВК України, його зміст дисонує зі змістом цього положення, а отже останнє потребує змін.

Третя – полягає у квотуванні місць у виборчих списках кандидатів, які висувуються політичними партіями або їх організаціями.

Така форма забезпечення гендерної рівності не є новою для України. В абз. 2 ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 № 595-VIII передбачалось, що представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30% загальної кількості кандидатів у виборчому списку. Однак, позитивний ефект від запровадження такої норми було знижено внаслідок відсутності санкцій чи будь-яких інших негативних наслідків (наприклад, відмови у реєстрації списку кандидатів) для суб'єктів виборчого процесу за її недотримання. Така позиція була підтримана Вищим адміністративним судом України у справах № 875/37/15¹ та № 875/36/15².

Суттєві новели запроваджено із прийняттям ВК України.

По-перше, гендерні квоти було поширено й на процес висування списків кандидатів на парламентських виборах. Відповідно до ч. 12 ст. 154 ВК України: «Під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партія повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі). У разі формування партією загальнодержавного та регіональних виборчих списків з кількістю кандидатів у депутати, яка не є кратною п'яти, до останніх у списку кандидатів (від 1 до 4) застосовується вимога щодо чергового включення кандидатів різної статі до списку». Перевагами такої форми гендерного квотування є: вище відсоткове співвідношення представників обох статей (40%); застосування як щодо загальнодержавного, так і регіональних списків (тобто на обидвох рівнях округів); поширення вимог на кожні 5-ть кандидатів списку, що дозволить уникнути згаданих вище маніпуляцій із включенням жінок останніми за черговістю.

¹ Ухвала Вишого адміністративного суду України від 02 жовтня 2015 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52079317>

² Ухвала Вишого адміністративного суду України від 04 жовтня 2015 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52079370>

По-друге, на місцевих виборах гендерні квоти було диференційовано залежно від застосовуваної виборчої системи.

Так, щодо системи пропорційного представництва за відкритими виборчими списками (за формальним визначенням, її змістовний аналіз ми проводили у розділі 3.3.1.), яка передбачена для виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше – використовується форма квотування, аналогічна до «парламентської» (ч. 9 ст. 219 ВК України).

Щодо мажоритарної системи відносної більшості в багатомандатних виборчих округах (за формальним визначенням, її змістовний аналіз ми проводили у розділі 3.3.1.), яка передбачена для виборів депутатів сільської, селищної, міської ради територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч – встановлена вимога забезпечення організацією партії представництва не менше 30% осіб однієї статі у загальній кількості кандидатів до відповідної ради під час формування їх переліку. З огляду на те, що така форма квотування застосовується в умовах системи «єдиного неперехідного голосу» (якщо аналізувати її субстантивно, про що зазначено у розділах 2.3.1. та 3.3.1.) – черговість включення до списку тут не відіграватиме значної ролі. Водночас, відсоткове співвідношення вимог гендерного представництва, у даному випадку, на 10% менше, ніж на парламентських виборах та виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше. При цьому, як зазначає Д. С. Ковриженко, дотримання 30% квоти місцевими організаціями партій при висуванні кандидатів в умовах, коли законодавством одночасно передбачено можливість самовисування кандидатів, можливість відмови від балотування чи скасування реєстрації кандидатів за ініціативою відповідних місцевих організацій партій, можливість голосування виборця за конкретного кандидата (у тому числі певної статі) аж ніяк не дозволяє говорити про те, що частка жінок у відповідних ви-

борних органах, сформованих за результатами виборів, становитиме 30%¹.

По-третє, невиконання вимог щодо дотримання гендерного балансу під час висування кандидатів партіями та організаціями партій є підставою для відмови у їх реєстрації. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 230 ВК України, територіальна виборча комісія відмовляє в реєстрації всіх кандидатів у депутати, включених до виборчих списків місцевих організацій політичних партій або до переліку кандидатів у депутати в багатомандатних виборчих округах на відповідних місцевих виборах, у разі порушення встановленого ВК України порядку висування.

Хоча впроваджені в Україні форми гендерного квотування потребують забезпечення єдності правозастосування (наприклад, окремі територіальні виборчі комісії та суди неправильно встановлювали межу кількості виборців, яка обумовлює застосування виборчих систем та відповідних форм квотування²), а також лишають простір для вдосконалення правового регулювання (як згадана Д. С. Ковриженко можливість відмови від балотування чи скасування реєстрації кандидатів за ініціативою відповідних місцевих організацій партій, що може порушити вимоги гендерного балансу), все ж можна констатувати позитивні зрушення у контексті представництва жінок у виборних органах влади.

П. В. Романюк та О. А. Голуб констатують, що за результатами місцевих виборів 2020 року кількість жінок-депутаток зросла: в обласних радах – до 28,2%, в районних радах – до 33,7%, в громадах понад 10 тисяч виборців – до 32,8%, в громадах до 10 тисяч виборців – до 41,6%³. За даними ЦВК та IFES 33% жінок було обрано (станом

¹ О. Губська, Д. Ковриженко, Б. Мохончук, Н. Писаренко, П. Романюк, М. Цуркан. Місцеві вибори 2020: посібник для суддів / за ред. М. Цуркана. Київ: «АК-Group», 2020. С. 44.

² Голуб О.А., Романюк П.В. Аналітичний огляд судової практики з вирішення спорів щодо дотримання гендерної квоти під час місцевих виборів 2020 року. Видавництво Ради Європи. 2021. С. 30-31. URL: <https://rm.coe.int/review-of-judicial-practice-2-/1680a3141c>

³ Романюк П.В., Голуб О.А. Огляд судової практики з вирішення спорів щодо дотримання гендерної квоти під час місцевих виборів 2020 року. *Захист виборчих прав адміністративними судами в Україні*: Збірник тез доповідей IV Міжнарод-

на 19 березня 2021 року) до міських рад під час місцевих виборів 2020 року, що істотно більше, ніж у 2015 році (29,22%)¹. Щодо Верховної Ради України, то динаміка представництва жінок, починаючи з VI скликання, лише зростає – 7,8% у VI скликанні, 9,6% у VII скликанні, 12% у VIII скликанні, 20,6% у IX скликанні. Водночас, впровадження нової форми гендерних квот на парламентських виборах може підтримати і покращити цю позитивну тенденцію.

3.3.3. Перспективи вдосконалення правового регулювання виборчих систем в Україні

Попри прийняття Виборчого кодексу, що є прогресивним кроком у сфері вітчизняної виборчої інженерії, ми вбачаємо низку напрямків вдосконалення правового регулювання виборчих систем в Україні.

Конституція України

Говорячи про вдосконалення виборчих систем в Україні варто розпочати із рівня конституційного регулювання.

Питання конституційного оформлення окремих аспектів виборчої інженерії актуалізувалось після ініціювання Президентом України законопроекту про внесення змін до ст. 76 та 77 Конституції України щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи № 1017 від 29.08.2019². Серед іншого, цим законопроектом пропо-

ної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 1-2 липня 2021 року). Київ: „Компанія «Ваїге»“, 2021. С. 175. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/tezy.pdf

¹ Жінки у політиці: гендерний аналіз місцевих виборів до міських рад. Центральна виборча комісія разом, Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). 2021. URL: <https://www.cvk.gov.ua/novini/zhinki-u-polititsi-genderniy-analiz-mistsevih-vivoriv-do-miskih-rad.html>

² Проект Закону про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи). № 1017 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1017&skl=10

нується викласти ст. 77 Основного Закону у редакції, яка містить таке положення: «Верховна Рада України обирається за пропорційною виборчою системою».

Висновком Конституційного Суду України від 16.12.2019 № 8-в/2019¹ законопроект № 1017 від 29.08.2019 було визнано таким, що відповідає вимогам ст. 157 і 158 Конституції України. Водночас органом конституційної юрисдикції було висловлено певні застереження. Так, на думку КС України, визначення типу виборчої системи, її ознак та особливостей є питанням політичної доцільності та має вирішуватися парламентом відповідно до його конституційних повноважень за умови дотримання конституційних принципів та демократичних стандартів організації й проведення виборів. З огляду на це, немає потреби (імперативності) для закріплення типу виборчої системи в Конституції України (абз. 8 п. 2.4. висновку від 16.12.2019 № 8-в/2019²).

Незважаючи на існуючі в науці³ та політиці⁴ пропозиції закріпити виборчу систему або її тип⁵ на рівні Основного Закону, згадану ініціативу щодо внесення змін до Конституції України (законопроект № 1017 від 29.08.2019⁶), – ми лише частково

¹ Висновок Конституційного Суду України від 16.12.2019 № 8-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19#Text>

² Висновок Конституційного Суду України від 16.12.2019 № 8-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19#Text>

³ Генералюк В.В. Механізми удосконалення виборчої системи України. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: теорія і практика»*. 2010. № 1. С. 6 URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10gvvvsu.pdf>

⁴ Кравчук запропонував закріпити виборчу систему у Конституції [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство «Українські Новини». 2012. URL: <http://ukranews.com/ua/news/148901-kravchuk-zaproponuvav-zakripyty-vyborchu-systemu-u-konstytucii>

⁵ Яковлев А. Розвиток виборчої системи як складова сучасного конституційного процесу в Україні. *Юридична Україна*. 2013. №6. С. 30

⁶ Проект Закону про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи). № 1017 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1017&skl=10

можемо погодитись з ними. Вочевидь такі кроки можуть бути виправдані або для молодих демократій (наприклад, як це було зроблено в ПАР, де впровадження принципу пропорційності у ст. 46 Конституції було однією з передумов переходу від авторитарного режиму до багатопартійної демократії за часів визвольного руху Нельсона Манделі), – коли часті зміни законодавства, нестабільна політична ситуація суттєво перешкоджають демократичному розвитку, або для зрілих (наприклад, Норвегія, яка по даним «Economist Intelligence Unit» за 2020 рік займає перше місце в рейтингу демократії¹ і містить у статті 59 Конституції норми щодо застосовуваних виборчих формул, магнітуди, рівнів округів, легального бар'єру тощо), – коли принципи формування представницького органу або окремих його палат вже настільки усталені, що сприймаються як аксіоматичні.

Україні як перехідній демократії лише належить визначитись із власною електоральною традицією. Оскільки запроваджена ВК України виборча система ще не була застосована на парламентських виборах, оцінити наслідки її застосування у ретроспективі важко – лише шляхом моделювання і прогнозування. У свою чергу, як справедливо зазначав КС України у рішенні від 27.05.2008 № 11-рп/2008², виборчі системи є важливою складовою механізму здійснення влади народом, їх зміст має значення для характеру відповідного представницького мандата та особливостей функціонування інституту конституційної відповідальності в системі представницьких органів (п.п. 4.1 п. 4).

Будь-яке реформування виборчих систем, а тим більше їх конституційно-правове оформлення, повинно супроводжуватись попередніми обговореннями, тривалими громадськими роз'ясненнями і, можливо, регіональними експериментами. Враховуючи часту зміну профільного законодавства напередодні виборів, відсутність стабільних електоральних традицій, розходження експертних ду-

¹ Democracy Index. 2020 Rankings. The Economist Intelligence Unit. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>

² Рішення Конституційного суду України від 27.05.2008 № 11-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-08#Text>

мок¹ вважаємо недоцільним закріплення виборчої системи (конкретної моделі або елементного складу) в тексті Конституції до того, як ефективність її застосування буде підтверджена 2-3 виборами. Виключення можуть становити лише окремі принципи (на кшталт запропонованої у законопроекті № 1017 від 29.08.2019² пропорційності або репрезентативності) або вимоги щодо стабільності виборчого законодавства.

Однак, в аспекті аналізу українського досвіду застосування мажоритарної виборчої системи та пропорційної закритих списків, за умови успішної апробації кількома виборчими процесами, більш доцільним може бути «доповнення» ст. 77 Конституції України ч. 4 такого змісту: «Народні депутати України обираються за пропорційною виборчою системою із відкритими партійними списками». Така вимога покладатиме певні обмеження законодавця, однак все-таки залишатиме достатню варіативність у сфері виборчої інженерії (різні варіанти пропорційних формул, структури виборчих округів, легальних бар'єрів тощо).

Суттєвими недоліками сучасної конституційної практики реформування виборчих систем є їх нестабільність та зміна напередодні виборів. З моменту проголошення незалежності лише на парламентському рівні застосовувались три виборчі системи (елементний склад змінювався ще частіше), а четверта запроваджена ВК України. Викликає занепокоєння і факт прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI та Закону України «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 № 595-VIII протягом 1 року до дня чергових виборів, оскільки це може сприйматися як «адаптація» правил розподілу мандатів до інтересів правлячих політичних сил. Виключенням не став і Виборчий кодекс України, який був прийнятий, менше ніж за рік до

¹ Опитування експертів комітету виборців України щодо виборчих систем на місцевих виборах. Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України» URL: http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:02_03_2015

² Проект Закону про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи). № 1017 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1017&skl=10

чергових місцевих виборів 25 жовтня 2020 року, а суттєві зміни до нього вносились ще раніше – 16 липня 2020 року (Законом України № 805-IX від 16.07.2020).

У розділі 1.3. ми вказували на превентивні механізми, рекомендовані п.п. б.2. п. 2 Кодексу належної практики у виборчих справах та п. 63-65 пояснювальної доповіді (ухвалених на 52-му пленарному засіданні Венеційської комісії 18-19 жовтня 2002 року). Тут лише ще раз наголосимо на п. 65 пояснювальної доповіді: «Проблема полягає не в тому, що не можна змінювати виборчу систему – завжди є можливість зробити її більш досконалою, а в тому, що не можна робити це часто і напередодні (менш як за рік до) виборів. Бо навіть коли не стоїть мета свідомого маніпулювання, це створює враження, що зміни продиктовані прямими політичними інтересами партії влади».

Тому, з метою забезпечення стабільності та послідовності реформування виборчих систем, пропонуємо доповнити ст. 71 Конституції України ч. 3 такого змісту: «Зміна виборчої системи протягом 1 року до дня чергових виборів забороняється. Закон про повторну зміну виборчої системи протягом двох скликань Верховної Ради України приймається не менш як двома третинами від її конституційного складу».

Виборчий кодекс України («парламентські» вибори)

Попри загалом позитивне ставлення до запровадження ВК України на парламентських виборах пропорційної виборчої системи із «частково відкритими» списками, окремі її елементи (які й не дозволяють нам субстантивно охарактеризувати її пропорційною з «відкритими списками») викликають сумніви як з точки зору доцільності, так і конституційності.

Мова йде про три особливості парламентської виборчої системи:

1. Правила розподілу мандатів і неврахування голосів виборців, поданих за кандидатів у регіональних списках, які отримали менше 25% значення квоти.

2. Інститут 9-ти гарантованих мандатів.

3. Відмінна від виборчих регіонів структура бюлетеня для виборців, які голосують у закордонному виборчому окрузі (один голос, замість двох).

Відповідно до ч. 2 ст. 185 ВК України вплив на зміну черговості у регіональному списку матимуть лише голоси тих виборців, які подадуть їх персонально за кандидатів (так звані «персоніфіковані» голоси), що здобудуть 25 або більше відсотків розміру виборчої квоти. Така вимога не лише ставить кандидатів у нерівні умови, а й призводить до неврахування значної кількості «персоніфікованих» голосів. Для прикладу, за умови застосування цієї виборчої системи на парламентських виборах 2019 року виборча квота становила би близько 28 тисяч голосів виборців, а мінімальна кількість голосів виборців, необхідна для зміни порядку черговості, дорівнювала б близько 7-ми тисячам.

Проблема не у тому, що частина голосів виборців може бути неврахована – таке явище є нормальним, з огляду на природний виборчий бар'єр як наслідок застосування виборчої формули. Однак, як ми зазначали у розділі 3.2.3., будь-які «штучні», законодавчо впроваджені конструкції, які призводять до неврахування (нехтування, нівелювання) певної частини голосів, повинні переслідувати легітимну мету та бути обґрунтовані з точки зору критеріїв конструювання виборчих систем (як приклад, застосування легального виборчого бар'єра у межах від 3 до 5 відсотків, який забезпечує від фрагментарності парламенту, сприяє формуванню стабільної коаліції та уряду, відповідає міжнародним стандартам).

Водночас Верховна Рада України не надала жодного пояснення щодо обґрунтованості методології обрахунку граничної кількості голосів, які будуть враховуватись при зміні черговості кандидатів у регіональних списках. Іншими словами – законодавець жодним чином не пояснив, чому персональні голоси виборців, подані за кандидата, який набрав 25 і більше відсотків розміру (умовно 7 тисяч голосів) квоти, повинні враховуватись при розподілі мандатів, а голоси інших виборців (які проголосували за кандидата із, умовно, підтримкою в 6 тисяч голосів) – ні?

Отже, оскільки нівелювання волевиявлення виборців, які надають персоніфіковану підтримку кандидатам з рівнем підтримки менше 25 відсотків розміру виборчої квоти, не має жодного обґрунтування з точки зору легітимних цілей, на нашу думку, положення ч. 2 ст. 185 ВК України можуть виходити за межі політичної доцільності, порушувати принципи рівного активного, рівного па-

сивного виборчих прав, а також принцип відповідності результатів виборів волі народу. З огляду на це, у ч. 2 ст. 185 ВК України вбачаємо невідповідність положенням Основного Закону (ст. 1 «Україна є демократична держава», ст. 38 «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування», ст. 71 «Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного виборчого права. Виборцям гарантується вільне волевиявлення», ст. 76 «Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років») та юридичній позиції Конституційного Суду України, відповідно до якої «Верховна Рада України, здійснюючи відповідне правове регулювання, не може спотворювати чи скасовувати виборчі права громадян України і має забезпечити умови для здійснення ними вільного волевиявлення, а також повагу до результатів такого волевиявлення як демократичного вибору громадян України» (абз. 2 п.п. 2.3 п. 2 рішення від 21.12.2017 № 3-р/2017¹).

Щодо інституту 9-ти гарантованих мандатів (ч. 1 ст. 186 ВК України та пов'язані з нею статті), який впливає і на порядок визначення квоти (ч. 4 ст. 183 ВК України) – його застосування, на наше переконання, може порушувати принцип рівного пасивного виборчого права. Справа у тому, що всі кандидати, окрім перших 9-ти у загальнодержавному списку партії, отримують мандати у кількості, яка визначається за допомогою виборчої формули і залежить від кількості отриманих голосів (хоча й черговість розподілу може залежати як від кількості «персоніфікованих» голосів, так і від черговості у списку, визначеній партією). Однак ці 9-ть перших кандидатів у загальнодержавному списку партії, фактично, взагалі не беруть участі у розподілі мандатів, – єдиною умовою їх обрання є подолання партією легального 5-відсоткового бар'єра, оскільки такі 9-ть мандатів законодавчо вираховуються зі значення квоти (ч. 4 ст. 183 ВК України).

¹ Рішення Конституційного суду України від 21.12.2017 № 3-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text>

Окрім цього, для виборців закордонного округу передбачена відмінна від закріпленої для усіх інших виборців структура виборчого бюлетеня (абз. 3 ч. 4 ст. 168 ВК України), – із одним категоричним голосом за колективних суб'єктів (партії). Застосування різної структури виборчого бюлетеня для виборців різних округів, на нашу думку, може порушувати принцип рівного активного виборчого права. З огляду на застосування «плаваючої» магнітуди, яка покликана нівелювати вплив диспропорції регіональних округів, при створенні окремого «закордонного» виборчого регіону не виникало б проблеми рівного активного виборчого права в аспекті рівномірного розподілу округів, яка була підставою для визнання неконституційним положення Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI згідно з рішенням Конституційного Суду України від 04.04.2012 № 7-рп/2012¹.

Усі вищезазначені положення обумовлюють значне збільшення кількості мандатів, які розподіляються за правилами «закритих» списків (тобто, відповідно до черговості, визначеною партією). Ще однією особливістю, яка сприяє такому ефекту є необов'язковий характер «персоніфікованих» голосів, оскільки неподання голосу за кандидата у регіональному списку не є умовою недійсності бюлетеня. Для посилення ефекту «відкритих» списків та спрощення порядку заповнення бюлетеня пропонуємо змінити структуру бюлетеня на категоричну із одним, взаємопов'язаним, з точки зору природи вибору, голосом – лише вписування виборцем у трафареті номеру кандидата, що означатиме підтримку і кандидата, і партії.

Отже, ми вбачаємо доцільним зміну правового регулювання запровадженої на виборах народних депутатів України системи шляхом внесення таких змін до ВК України (зазначатимемо лише «основні», а не пов'язані статті):

1. Зміна правил розподілу мандатів і врахування усіх голосів виборців, поданих за кандидатів у регіональних списках. Це вимагатиме, насамперед, внесення змін до ч. 2 ст. 185 ВК України та викладення її у такій редакції: «Кандидати у депутати розміщуються на початку регіонального виборчого списку відповідної

¹ Рішення Конституційного суду України від 04.04.2012 № 7-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-12#Text>

партії у порядку зменшення кількості голосів виборців, які підтримали відповідного кандидата у депутати».

2. Скасування інституту гарантованих мандатів. Для цього необхідно буде, серед іншого, скасувати положення ч. 1 ст. 186 ВК України, а також змінити порядок обрахунку виборчої квоти, змінивши у ч. 5 ст. 183 ВК України слова «на кількість депутатських мандатів, що вираховується шляхом віднімання від кількісного складу Верховної Ради України, визначеного Конституцією України, сумарної кількості депутатських мандатів, які гарантовано отримують усі партії відповідно до частини першої статті 186 цього Кодексу» на слова «на кількість депутатських мандатів, що дорівнює конституційному складу Верховної Ради України».

3. Застосування однакової структури виборчого бюлетеня для усіх виборців, включно із тими, які голосують у закордонному виборчому окрузі. Це вимагатиме формування нового «закордонного» виборчого регіону (ч. 5 ст. 138 ВК України), зміни структури виборчого бюлетеня для його виборців (абз. 3 ч. 4 ст. 168 ВК України) та порядку розподілу мандатів у загальнодержавному окрузі (ч. 5 ст. 186 ВК України).

4. Зміна структури виборчого бюлетеня – замість двох категоричних голосів, один з яких є обов'язковий, а інший необов'язковий, використання структури із одним категоричним, обов'язковим і взаємопов'язаним, з точки зору природи вибору, голосом – лише вписування виборцем у трафареті номеру кандидата, що означатиме підтримку і кандидата, і партії. Такі зміни стосуватимуться, у першу чергу, форми бюлетеня (ст. 168 ВК України), порядку його заповнення (ч. 7, 8 ст. 173 ВК України) та умов недійсності (ч. 29 ст. 175 ВК України).

Ще одним варіантом зміни «парламентської» виборчої системи може бути відмова від «плаваючої» (нефіксованої) магнітуди регіональних округів. Вище ми вказували, що диспропорція кількості виборців у виборчих регіонах та наявність дискреції щодо числа висунутих кандидатів, дозволяють партіям опосередковано посилювати ефект «закритих» списків висуваючи меншу кількість (наприклад, п'ять) мандатів у «великих» (з точки зору кількості виборців) регіональних округах та більшу кількість (наприклад, вісімнадцять) мандатів – у «малих». Уникнути цього та сприяти

впровадженню пропорційної виборчої системи із повністю «відкритими списками» може розподіл усіх 450-ти мандатів між багатомандатними округами, які співпадають з територіями областей, АРК, м. Києва та м. Севастополя (за принципом Палати представників в США або федеративних земель Австрії). Технічно такий варіант з використанням «методу Хантінгтона-Хілла» або «методу Діна» (описані у розділі 2.1) забезпечить високий рівень пропорційності із низькою вірогідністю порушення «правила квот». У такому випадку та за умови приблизних підрахунків, у випадку застосування «методу Хантінгтона-Хілла», Чернівецька область (691 тис. 343 виборців) отримає 9-мандатний округ, а Дніпропетровська область (2 млн. 511 тис. 842 виборців) – 32-мандатний.

При цьому варто застерегти, попри те, що такий підхід дозволить партіям висувати кількість кандидатів, яка дорівнюватиме кількості розподілених у кожному регіоні мандатів, – він більш характерний федеративним країнам і в умовах унітарної держави може призвести до значної «регіоналізації» депутатів. Останнє, з огляду на тимчасову окупацію окремих територій України, породжує загрози виникненню сепаратистських настроїв та конфліктів між окремими регіонами (на кшталт того, який ми описували у розділі 2.1. між Джефферсоном і Гамільтоном щодо додаткового мандата для Вірджинії). Загострення проблеми можливе й внаслідок того, що відмінність результатів при застосуванні різних формул буде ще вищою, з огляду на нижчу чисельність населення. Тому такий спосіб формування багатомандатних округів можливий лише після звільнення тимчасово окупованих частин території України, при наявності ефективних превентивних механізмів та контролю правоохоронних органів щодо зазіхань на державний суверенітет і територіальну цілісність нашої держави.

Виборчий кодекс України («президентські» вибори)

Загалом, виборча система на виборах Президента України є функціонально стабільною протягом відносно тривалого періоду і знайшла своє застосування в європейських країнах (Франція, Польща тощо). Однак і вона не позбавлена недоліків, описаних у розділі 2.2., які характерні системам двох турів і роблять перспективним використання систем з ординалістською або кардиналіст-

ською структурою бюлетеня. Такі системи дозволять отримати більше інформації від виборців і зменшити вплив ефекту «стратегічного голосування».

Справа в тому, що вимога набрання абсолютної більшості голосів у першому турі та умови потрапляння до другого надто сильно орієнтують виборця голосувати за осіб з високим рейтингом (аби голос не був втрачений). В одному з комплексних досліджень стратегічного голосування Гері В. Кокс (Gary W. Cox) робить наступні висновки: «Дюверже (Duverger 1954) помилявся, якщо у своєму дослідженні виборів у два тури намірявся сказати, що, як правило, у виборців немає підстав для стратегічного голосування. На виборах за мажоритарною системою голосування абсолютної більшості у два тури з двома першими кандидатами, що проходять у другий тур, виборці завжди мають мотивацію до стратегічного голосування»¹. Це суттєво підвищує вплив засобів масової інформації, екзит-полів, опитувань, агітації та може спотворювати істинну волю виборців, створюючи мотивацію голосувати за «менше зло» – кандидата, якого виборець не підтримує, проте виражає до нього менш негативне ставлення порівняно з іншими, яким «прогнозують» шанси на перемогу у виборах. А, як зазначає Л.К. Байрачна, в умовах інтенсивної інтернетизації політичної системи ЗМІ отримують все більше можливостей застосовувати найбільш ефективні технології формування політичного іміджу державної влади. В українських умовах це іміджі десятків партій, блоків та незалежних кандидатів, які стикаються, конкурують у свідомості людей і кінцевий підсумок залежить від того, який саме імідж буде впроваджений ЗМІ в масову свідомість різних груп населення і знайде в ній для себе сприятливе ідеологічне, політичне і психологічне обґрунтування»².

Оскільки контраргументами для впровадження таких систем будуть складність обрахунків та сприйняття (хоча тут варто погодитись з А. Й. Магерою, що не треба недооцінювати українсь-

¹ Кокс Г. В. Ціна голосу. Стратегічна координація у виборчих системах світу / пер. з англ. Г. Є. Краснокутський; наук. ред. пер. М. О. Баймуратов. Одеса: Бахва, 2003. С. 198.

² Байрачна Л. К. Роль засобів масової інформації у формуванні політичного іміджу державної влади. *Інформація і право*. 2013. № 3. С. 103.

кого виборця, який ще недавно цілком успішно викреслював всіх кандидатів окрім одного¹), можна використовувати кардиналістські системи, на кшталт «методу Борда» або «методу Ненсона», для рейтингування трьох кандидатів (потім це число може бути збільшено).

Варіативність структури бюлетеня дозволить збільшити шанси нових кандидатів, збалансувати підтримку роз'єданого електорату і обрати «оптимального» (з точки зору позитивного і негативного ставлення) кандидата. Вплив таких систем можна продемонструвати на простому прикладі, де існує дві групи виборців, які вважають абсолютно неприйнятними кандидатуру протилежної. В такому випадку є велика вірогідність, що виборці кожної з них поставлять на друге і третє місце кандидатів, які є менш підтримуваними, однак консенсусними. Оскільки «перші» кандидати від цих груп не отримують балів на свою користь від протилежної, це призведе до обрання «другого» або «третього», щодо якого є найбільший консенсус.

В умовах, коли виборець не зв'язаний єдиним категоричним голосом, він зможе віддати один з голосів відповідно до внутрішніх переконань, іншим розпорядитись «стратегічно», за одного з лідерів опитувань. Ця ж особливість зменшить вплив підкупу (неможливо «підкупити» одним суб'єктом всі три голоси). Сама по собі необхідність рейтингування декількох кандидатів стимулює до ознайомлення з альтернативними кандидатурами, що підвищує електоральну культуру. Кардиналістські системи будуть вимагати більших фінансово-організаційних затрат на етапі підрахунку голосів, проте компенсують це відсутністю необхідності організації та проведення повторного голосування (другого туру). Оскільки всі наслідки від її застосування (такі як прояви «ослячого голосування», від англ. «donkey vote» – ранжування кандидатів у порядку їх розташування у бюлетені) або кількість недійсних бюлетенів спрогнозувати важко, а сама система вимагатиме звикання до неї суб'єктами виборчого процесу, – можна провести її апробацію на виборах сільських, селищних та міських голів.

¹ Андрей Магера: Лучше выбрать меньшее зло. Информационное агентство «Аналитическая служба новостей». 2015. URL: <http://asn.in.ua/ru/news/interview/4429-andrjj-magera-krashhe-obrati-menshe-zlo.html>

Місцеві вибори

Перша очевидна проблема правового регулювання виборчих систем на місцевих виборах це критерії їх застосування. Визначені у ст. 192 ВК України умови застосування виборчих систем на місцевих виборах були суттєво змінені Законом України від 16.07.2020 № 805-IX:

- якщо у початковій редакції ВК України пропорційна виборча система (пропорційного представництва за відкритими виборчими списками) застосовувалась на виборах міських рад у містах з кількістю виборців 90 тис. і більше осіб, а у містах з кількістю виборців до 90 тис. осіб система «єдиного неперехідного голосу» (відносної більшості в багатомандатних виборчих округах) – то після змін 16 липня 2020 року межею застосування цих виборчих систем стала кількість виборців у 10 тис. осіб;

- якщо у початковій редакції ВК України мажоритарна система абсолютної більшості застосовувалась на виборах міського голови у містах з кількістю виборців 90 тис. і більше осіб, а у містах з кількістю виборців до 90 тис. осіб система відносної більшості – то після змін 16 липня 2020 року межею застосування цих виборчих систем стала кількість виборців у 75 тис. осіб.

І хоча у випадку виборів міського голови зміни є не надто суттєвими, то для виборів міської ради умови застосування пропорційної виборчої системи «зменшились» у 9-ть разів (з 90 тис. до 10 тис.). І ми можемо лише погодитись із позицією експертів Громадянської мережі ОПОРА, що, на жаль, Парламент зупинився на застосуванні пропорційної виборчої системи в районах, областях усіх територіальних громадах з кількістю виборців 10 тис. і більше, а не лише у великих містах України (90 тис. і більше виборців). Як вже зазначала ОПОРА, застосування такої системи суперечить міжнародним стандартам стабільності виборчого законодавства, обмежує можливість самовисування громадян на місцевих виборах, може призвести до партизації та небажаної поляризації регіонів України за результатами виборів¹. Знову ж таки, – настільки

¹ Заява ОПОРИ щодо прийнятих змін до виборчого законодавства. Громадянської мережі ОПОРА. 2020. URL: https://www.oporua.org/statement/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20178-zaiava-opori-shchodo-priiniatikh-zmin-do-viborchogo-zakonodavstva

суттєві зміни напередодні чергових місцевих виборів не були належним чином обґрунтовані парламентарями, що посилює недовіру до процесу виборчої інженерії.

Загалом, позиції вчених щодо ефективності тієї або іншої виборчої системи на кожному рівні муніципальних виборів відрізняються. Так, В. В. Віхляєв вважає позитивним застосування поліномінальної муніципальної виборчої системи (розподіл в окрузі не одного, а кількох мандатів) на районних та обласних виборах¹. О. В. Батанов виокремлює плюси та мінуси як мажоритарної, так і пропорційної системи². На нашу думку, тут може бути декілька варіантів, проте в будь-якому випадку на місцевому рівні варто змістити акценти з партійної орієнтації на посилення взаємозв'язків представників з виборцями, забезпечення змагальності кандидатів і зменшення впливу корупційних чинників, «джеррімендерингу».

Значною проблемою пропорційних систем на місцевому рівні є деперсоніфікація рад. Саме депутат місцевої ради, як представник інтересів територіальної громади, зобов'язаний виражати і захищати інтереси відповідної територіальної громади та її частини – виборців свого виборчого округу (п. 2 ст. 2 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11.07.2002 № 93-IV). Для цього необхідне і забезпечення можливості самовисування (для обрання позапартійних лідерів громадської думки конкретного регіону), і зменшення ефекту «партійної диктатури» (надмірного впливу керівництва політичної партії на питання висування та участі у місцевих виборах її осередків). На нашу думку, досягненню таких цілей не сприяє виборча система, передбачена для виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) і вона частково дисонує із особливостями статусу

¹ Віхляєв В. В. Конституційно-правовий досвід розвитку муніципальної виборчої системи України. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. №1. С. 60.

² Батанов О. Порівняльний аналіз функціонування муніципальних виборчих систем у зарубіжних країнах. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2013. №1. С. 61-62.

депутатів місцевих рад. Більше того, оскільки вона була у більшій мірі екстрапольована з «парламентської», – їй властиві майже усі описані вище недоліки, із урахуванням особливостей, зазначених у розділі 3.3.1.

При цьому передбачена для виборів депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) система «єдиного неперехідного голосу» (або, як її іменовано у ч. 1 ст. 192 ВК України, мажоритарна система відносної більшості в багатомандатних виборчих округах) забезпечує необхідний зв'язок депутата і виборців, зручна для забезпечення механізму самовисування, при цьому підвищує пропорційність результатів голосування, зменшуючи кількість втрачених голосів. На наше переконання, систему «єдиного неперехідного голосу» доцільно застосовувати на виборах усіх місцевих рад, при цьому, для зменшення кількості багатомандатних округів у «великих» (з точки зору кількості виборців) адміністративно-територіальних одиницях, можна збільшити їх магнітуду (наприклад, шляхом збільшення дільника, який сьогодні передбачений у ч. 2 ст. 199 ВК України).

Щодо виборів сільського, селищного, міського голови вище ми вже пропонували варіанти виборчих систем із кардиналістською структурою виборчого бюлетеня (щодо виборів Президента України). Варіативність структури бюлетеня дозволить збільшити шанси нових кандидатів, збалансувати підтримку роз'єданого електорату, мінімізувати кількість втрачених голосів (порівняно із мажоритарною системою відносної більшості) і обрати «оптимального» (з точки зору позитивного і негативного ставлення) кандидата. Апробація такої виборчої системи може бути проведена на виборах міського голови у «великих» містах (з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб).

Законодавча техніка

На завершення варто звернути увагу на ті посилання на статті ВК України, які ми зазначали під час характеристики чинних виборчих систем та аналізу перспектив їх вдосконалення. Справа у тому, що положення щодо виборчих систем та їх елементів є розосереджені між різними статтями та розділами ВК України. Для прикладу:

- положення щодо «парламентської» виборчої системи присутні у ст. 133 (Розділ XXIII. Загальні положення виборів народних депутатів України), 138 (Розділ XXIV. Територіальна організація виборів депутатів), 154 (Розділ XXVIII. Висування і реєстрація кандидатів у народні депутати України), 168, 173, 175, 182-186 (Розділ XXXI. Проведення голосування, визначення результатів виборів народних депутатів України);

- положення щодо «президентської» виборчої системи присутні у ст. 74 (Розділ XIII. Загальні положення виборів президента України), 80 (Розділ XIV. Територіальна організація виборів президента України), 120, 127, 128 (Розділ XXI. Проведення голосування, визначення результатів виборів президента України);

- положення щодо виборчих систем на місцевих виборах присутні у ст. 192 (Розділ XXXII. Загальні положення місцевих виборів), 198-201 (Розділ XXXIII. Територіальна організація місцевих виборів), 202 (Розділ XXXIV. Виборчі комісії з місцевих виборів), 219 (Розділ XXXVII. Висування та реєстрація кандидатів на місцевих виборах), 248, 250, 256-259, 269, 278, 279, 281 (Розділ XXXX. Проведення голосування, визначення результатів місцевих виборів).

Тобто, при уніфікації окремих сфер правового регулювання (на кшталт передвиборної агітації або складання та уточнення списків виборців), норми, які регулюють питання виборчої інженерії, елементний склад виборчих систем залишаються «диверсифікованим». Така розосередженість створює складнощі навіть при вивченні профільних курсів («Конституційне право України», «Виборче право та виборчий процес» та ін.) студентами-правниками, а тим більше вона ускладнює розуміння виборчих систем виборцями, кандидатами, членами виборчих комісій та іншими учасниками виборчого процесу, що зменшує довіру до виборів як інституту демократії.

Як приклад, за дослідженням Громадянської мережі ОПОРА (автор Р. Лорян) на чергових місцевих виборах 2020 було виявлено 18 випадків у 14 регіонах України, де ймовірно відбулось порушення при розподілі мандатів. Найбільше – у Дніпропетровській області, одразу у трьох радах різного рівня¹. Такі помилки

¹ Роберт Лорян. Втрачені мандати. Як невірний розподіл вплинув на представництво партій у місцевих радах. Громадянська мережа ОПОРА. 2020. URL: <https://>

при встановленні результатів виборів призводили до реакції з боку ЦВК, яка встановлювала факти грубого порушення Конституції України та ВК України територіальними виборчими комісіями та достроково припиняла повноваження усього їх складу, однак наголошувала: «На сьогодні законодавством України не передбачено ефективного механізму поновлення порушених виборчих прав у разі настання відповідних обставин» (наприклад, постанови ЦВК «Про окремі питання діяльності Павлоградської районної територіальної виборчої комісії Дніпропетровської області» від 9 березня 2021 року № 110¹, «Про окремі питання діяльності Заліщицької міської територіальної виборчої комісії Чортківського району Тернопільської області» від 12 квітня 2021 року № 155²). Мали місце й випадки судового оскарження протоколів, якими хибно розподілялись мандати на місцевих виборах 2020 року (як приклад, рішення Донецького окружного адміністративного суду від 15 листопада 2020 року у справі № 200/10461/20-а³).

Ігнорування наукових доробків щодо термінології у сфері виборчої інженерії може скласти хибне враження стосовно суті тих або інших виборчих систем. Вище ми вже згадували про різні законодавчі визначення схожих за своєю природою виборчих систем – «парламентської», яка у ч. 1 ст. 133 ВК України визначена як «пропорційна за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій» (термін

www.oporaua.org/article/vybyory/mistsevi-vybyory/mistsevi_2020/22729-vtracheni-mandati-iaak-nevirnii-rozpodil-vplinux-na-predstavnitstvo-partii-u-mistsevikh-radakh

¹ Постанова Центральної виборчої комісії «Про окремі питання діяльності Павлоградської районної територіальної виборчої комісії Дніпропетровської області» від 9 березня 2021 року № 110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0110359-21#Text>

² Постанова Центральної виборчої комісії «Про окремі питання діяльності Заліщицької міської територіальної виборчої комісії Чортківського району Тернопільської області» від 12 квітня 2021 року № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v01155359-21#Text>

³ Рішення Донецького окружного адміністративного суду від 15 листопада 2020 року у справі № 200/10461/20-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92846612>

«відкриті списки» не використовується), та системи на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше), яка у ч. 2 ст. 192 ВК України визначена як система «пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ». Водночас, навіть ефект «відкритих» списків у значній мірі буде нівельовано особливостями, описаними у розділі 3.3.1. Щодо визначеної у ч. 1 ст. 192 ВК України «мажоритарної системи відносної більшості в багатомандатних виборчих округах» у розділі 2.3.1. ми зазначали, що у науковій літературі такі системи набули усталеної назви «єдиного неперехідного голосу («single non-transferable vote») та можуть давати досить «пропорційний» результат, зменшуючи кількість «втрачених» голосів. Тому не можна однозначно стверджувати, що в основу цієї системи покладено «мажоритарний» принцип або принцип більшості (від французького «majorité» – більшість).

Більше того, розосередженість положень щодо виборчих систем може бути однією із причин виникнення помилок з боку самого законодавця. Якщо звернутись до початкової редакції ВК України (тобто редакції від 19.12.2019), то можна виявити кілька таких (у чинній редакції ВК України ці недоліки було усунуто).

Для прикладу, у ч. 3 ст. 183 ВК України у редакції від 19.12.2019 було передбачено положення наступного змісту: «Центральна виборча комісія встановлює, з урахуванням положень статті 186 цього Кодексу, кількість депутатських мандатів, які отримує кожна політична партія, яка має право на участь у розподілі депутатських мандатів, шляхом ділення сумарної кількості голосів, поданих на підтримку регіональних списків цієї партії, на цілу частину результату ділення загальної кількості голосів, поданих на підтримку регіональних списків партій, які мають право на участь у розподілі депутатських мандатів, встановленої відповідно до частини другої цієї статті, на загальну кількість депутатських мандатів, що дорівнює кількісному складу Верховної Ради України, визначеному Конституцією України». Фактично це положення спо-

створювало процедуру встановлення загальної кількості мандатів, оскільки при діленні загальної кількості голосів на кількість, яка дорівнює конституційному складу парламенту, не враховувались так звані «гарантовані» мандати. Як наслідок, застосування такої процедури передбачало б розподіл більшої кількості мандатів, ніж передбачено для конституційного складу Верховної Ради України (наприклад, при подоланні легального виборчого бар'єра 5-ма партіями розподілялися б 495 мандатів).

Також у ч. 2 ст. 186 ВК України у редакції від 19.12.2019 було закріплено хибний порядок обрахунку мандатів, які підлягають розподілу у загальнодержавному виборчому окрузі, а саме «шляхом віднімання кількості, встановленої відповідно до частини першої цієї статті, від загальної кількості депутатських мандатів, що дорівнює кількісному складу Верховної Ради України, визначеному Конституцією України». В даному випадку не враховувались мандати, які були б розподілені у виборчих регіонах і застосування цього положення означало б розподіл усіх мандатів за правилом «закритих списків».

Звісно ми не готові стверджувати, що усі вищезазначені проблеми обумовлені виключно недоліками законодавчої техніки. Однак їх наявність, на нашу думку, є достатнім свідченням доцільності виокремлення положень щодо виборчих систем у окремі розділи (або навіть книгу) із застосуванням найбільш усталених у науці формулювань та класифікацій. Це дозволить легко, без аналізу окремих, точкових виборчих процедур зрозуміти логіку та зміст (елементний склад) виборчих систем усіма учасниками виборчого процесу (насамперед виборцями).

ВИСНОВКИ

Головними результатами дослідження є такі висновки:

1. Виборча система займає власну нішу в структурі демократії, яку умовно складають верхній (сутнісний, теоретичний) рівень, основою якого є ідея народовладдя, та спрямований на її реалізацію нижній (формальний, інституційний) рівень.

У цьому аспекті, виборчу систему слід визначити як обумовлений необхідністю утвердження ідеї народовладдя процедурно-регламентаційний інститут демократії, який забезпечує трансформацію голосів виборців у місця кандидатів у виборному органі.

2. У вітчизняній науці виборча система розглядається у широкому, вузькому значенні або із використанням обох варіантів як альтернативних. Широке тлумачення сформувалось на базі положень радянських конституцій та ототожнює виборчу систему з поняттям «вибори», «виборчий процес» або «виборче право». Тому, доцільно застосовувати категорію «виборча система» у вузькому сенсі з акцентом на ознаці системності як сукупності елементів з їх загальною метою та внутрішнім взаємозв'язком.

3. У конституційно-правовому аспекті виборча система – це обумовлений необхідністю утвердження ідеї народовладдя політико-правовий інститут, який складається із взаємопов'язаних елементів двох груп: операнд (фактичних даних політико-соціального характеру, які відображають волю виборців щодо розподілу мандатів представницького органу між кандидатами на виборну посаду) та операцій (урегульованих нормами конституційного права математичних правил, які визначають параметри змінних та порядок обрахунку операнд). Зі свого боку, у формально-юридичному розумінні (як правовий інститут) виборча система є нормативним закріпленням операцій (структури бюлетеня, структури округу, виборчої формули та, за наявності, факультативних елементів) у законодавстві окремої держави.

4. Сучасний стан міжнародно-правового регулювання характеризується відсутністю актів, які б систематизовано консолідували правила виборчої інженерії. В значній мірі, міжнародна спільнота залишила питання вибору оптимальної виборчої системи на розсуд держави. Однак, слід виділити такі рекомендації, вимоги та принципи у сфері виборчої інженерії, серед яких: принцип рівного

виборчого права (активного матеріального, активного формально-го, пасивного); принцип відповідності результатів виборів волі народу або вимога репрезентативності; вимоги щодо поділу округів; вимога встановлення простої процедури голосування; заборона негативної дискримінації та рекомендації щодо сприяння окремим групам (гендерним, національним меншинам); недопустимість частой зміни виборчих систем та їх зміни напередодні виборів.

5. Структура виборчого округу є комплексним елементом виборчої системи, який характеризується з точки зору магнітуди, рівня та розміру. Зміни розміру виборчого округу можуть впливати на результат розподілу мандатів. При застосуванні системи виборчих округів із фіксованою кількістю мандатів, для уникнення «парадоксів» та мінімізації випадків порушення «правила квот» доцільним вбачаємо використання «методу Хантінгтона-Хілла» або «методу Діна», з обов'язковим врахуванням демографічних тенденцій.

6. Виборча система є різновидом систем голосування та способом прийняття колективних рішень, які послуговуються однаковими аксіомами та теоремами. Від типу заданих змінних, за допомогою яких виборець здійснює волевиявлення, може залежати результат розподілу мандатів. Вплив таких змінних обумовлений не способом голосування виборця, а змістовним відображенням голосів і кандидатів, яке враховується у подальших обрахунках. Наприклад, системи категоричного голосування мажоритарної відносної та абсолютної більшості (двох турів) можуть не точно відображати інтереси виборців та призводити до обрання кандидатів, які є неприйнятними для більшості.

7. Структура виборчого бюлетеня є комплексним елементом виборчої системи (однією з операцій алгоритму розподілу операнд) та складається з двох змінних – природи та міри вибору. Перша може бути репрезентована одноособовими (кандидати) або колективними (списками кандидатів) суб'єктами. Друга – визначає те, яким чином буде відображено голос виборця та може впроваджуватись у трьох формах: категоричній (виборець наділений одним або декількома голосами з рівнозначною «вагою»), кардиналістській (виборець може здійснити ранжування кандидатів, голос відображений різною кількістю балів із заданою дискрецією

– інтервали між голосами можуть бути рівнозначні або ні) або ординалістській (виборець може здійснити ранжування кандидатів, голос не має кількісного вираження, враховується лише кількість переваг одного кандидата над іншим).

8. Виборчі формули можуть застосовуватись на двох стадіях виборчого процесу – формування округів та розподілу мандатів за результатами голосування. Виборча формула формування округів – це комплексний елемент виборчої системи, який визначає правила розподілу мандатів між округами, залежно від чисельності виборців або населення. Виборча формула розподілу мандатів за результатами голосування – це комплексний елемент виборчої системи, який визначає правила розподілу мандатів між кандидатами у встановленій магнітуді округу кількості, відповідно до поданих голосів, які виражені заданими структурою виборчого бюлетеня параметрами. Виборчі формули двох типів використовують різні операнди та евристичні обрахунків, проте можуть призводити до однакових результатів («метод д'Ондта») і «метод Джефферсона», «метод Сент-Лагю», «метод середнього арифметичного» і «метод Вебстера» тощо).

Залежно від правил визначення переможців голосування, виборчі формули розподілу мандатів за результатами голосування доцільно класифікувати на групи «мажоритарного типу», «переможці отримують все», «мажоритарних поетапних», «рейтингових», «пропорційного типу» та «змішаних». Кожна група репрезентована широкою варіативністю формул, які відрізняються за способом визначення переможця, математичними операціями, структурою виборчого бюлетеня та округу.

9. До факультативних елементів виборчої системи належать легальний виборчий бар'єр, гендерні квоти у формі резервування місць у виборному органі та вимоги легальності виборів. Легальний виборчий бар'єр – це законодавчо встановлена вимога набрання певного відсотка голосів, яка не є результатом застосування виборчої формули, однак її виконання є необхідною умовою допуску до розподілу мандатів. Його варто відрізняти від природного виборчого бар'єру – зумовлених застосуванням виборчої формули умов, виконання яких дозволить отримати принаймні один мандат. Якщо природний бар'єр вище легального – останній втрачає

сенса. Гендерні квоти можуть набувати різних форм впровадження, однак вважати їх елементом виборчої системи можна тоді, коли вони безпосередньо впливають на розподіл мандатів (тобто у формі резервування місць у виборному органі). До вимог легальності виборів слід віднести поріг явки виборців, відсутність правопорушень та фактичну можливість встановлення результатів голосування.

10. Генезис українських виборчих систем на виборах народних депутатів України, до прийняття Виборчого кодексу, демонструє такі негативні ефекти: дисбаланс відсотку отриманих голосів за пропорційної та мажоритарної складових виборчої системи; нетипове використання в мажоритарних системах обрахунків у відношенні до кількості голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, замість дійсних; використання переважно двох виборчих формул – мажоритарної відносної більшості (категоричне голосування за одноособових суб'єктів) та пропорційної із розподілом за «методом найбільших остач» і використанням «квоти Хейра»; низький рівень репрезентативності, який, подекуди, демонструвала мажоритарна система відносної більшості; рівень репрезентативності пропорційної системи закритих списків, в значній мірі, залежав від рівня легального бар'єру; відсутність у виборця можливості змінювати порядок кандидатів всередині списку стимулювала політичну корупцію, послаблювала взаємозв'язок з кандидатом, політичну відповідальність останніх; велика кількість неефективних політичних партій.

Виборча система на виборах Президента України демонструвала такі позитивні ефекти як простота для сприйняття та обрахунків, результативність, перемога кандидата з високим відсотком одержаних голосів, що інколи створює хоча й «ілюзорну», однак атмосферу легітимності новообраного Президента України. Щодо недоліків, можемо виокремити наступні: сприяння «стратегічному голосуванню» у першому турі (виборці можуть голосувати за кандидатів з високим рейтингом лише для того, щоб їх голос не був втрачений); внаслідок обрахунків від кількості поданих голосів виборців, голосування у другому турі не гарантує отримання абсолютної більшості; вимушене «стратегічне голосування» у другому турі (електорат тієї частини кандидатів, які не пройшли до другого

туру, вимушений обирати «менше зло» із запропонованих варіантів); високий конфліктогенний потенціал за відсутності абсолютного лідера; невідповідність математичному критерію «монотонності» (кандидат-лідер першого туру може виявитись аутсайдером у другому); сприятливість до ефекту «розщеплення голосів» («vote splitting») у першому турі (кандидати зі схожою ідеологією можуть розпорозити значну частину голосів); проведення другого туру вимагає додаткових фінансово-організаційних ресурсів.

Передбачена Законом України «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 № 595-VIII система щодо виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад була складна для сприйняття, посилювала роль політичних партій (що більш властиво загальнодержавним виборам) та послаблювала зв'язок виборця з депутатом.

11. Виборчі системи впливають на суспільно-політичну дійсність безпосередньо та опосередковано. Безпосередній вплив зумовлений використанням математичних методів, які й дозволяють гарантувати максимальну точність та універсалізм. Наслідки опосередкованого впливу вдається оцінити лише в конкретній державі та, як правило, у ретроспективі (зміна порядку ведення передвиборної агітації, «стратегічне голосування», формування стабільного уряду чи багатопартійної структури парламенту тощо).

12. Серед критеріїв конструювання виборчих систем варто виділити такі як: правовий, політичний, репрезентаційний, соціальний, поведінковий, математичний і фінансово-організаційний. З точки зору обов'язковості їх врахування, складно стверджувати про будь-яку універсальну ієрархічність, однак правовий критерій повинен розглядатись як основоположний.

13. Вимоги щодо виборчих систем (їх типів або окремих елементів) на рівні конституційного регулювання зустрічаються зрідка, проте все ж існують країни, які їх закріпили. Має місце практика: закріплення окремих принципів виборчої інженерії (наприклад, принцип пропорційності у Конституціях Польщі, Іспанії, Бельгії, Фінляндії, принцип «багатопартійної системи демократичного врядування» в Конституції Південно-Африканської Республіки); встановлення загальних вимог до системи виборів глави

держави (як правило, мова йде про двотурову мажоритарну систему абсолютної більшості, яка передбачена Конституціями Франції та Польщі); регулювання особливостей розподілу мандатів між округами (Конституції Італії, Австралійської співдружності, Іспанії, Фінляндії); закріплення правил розподілу мандатів залежно від поданих голосів («метод д'Ондта» в Конституції Португалії, змістовне вираження «модифікованого методу Сент-Лагю» в Конституції Норвегії); використання відсилочних норм (Конституція Японії).

14. Повне ігнорування питань виборчої інженерії органом конституційного контролю є небезпечним, оскільки процес конструювання виборчої системи містить високий маніпулятивний потенціал (правляча більшість легалізує правила розподілу мандатів для наступних виборів). Попри широкий розсуд держави у обранні тих або інших виборчих систем, така політична доцільність має свої межі – суб'єктивні виборчі права, принципи виборчого права загалом (насамперед, принцип рівного виборчого права, який передбачає необхідність забезпечення: рівного активного виборчого права у формальному аспекті, рівного активного виборчого права в матеріальному аспекті під час формування округів, рівного активного виборчого права в матеріальному аспекті під час розподілу мандатів, рівного пасивного виборчого права та рівних можливостей національним меншинам і гендерним групам) та принцип «відповідності результатів виборів волі народу» зокрема.

Принцип «відповідності результатів виборів волі народу» можна сформулювати на базі положень міжнародних договорів, проте він був оформлений у юридичній позиції Конституційного Суду України (абз. 2 п.п. 2.3 п. 2 рішення від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017) як «необхідність забезпечення поваги до результатів вільного волевиявлення як демократичного вибору громадян України». Попри неможливість врахування всіх і кожного голосу виборця, у разі, якщо елементи виборчої системи суттєво (тобто, коли це впливає на результат розподілу мандатів), «штучно» (на користь певної політичної сили, коли обрання виборчої системи має характер політичного кон'юнктурного рішення тощо) та безпідставно (тобто без легітимної цілі, на кшталт структуризації парламенту, формування стійкого уряду, забезпечення виборчих

прав окремих груп громадян тощо) спотворюють результат волевиявлення – вважаємо за необхідне стверджувати про порушення принципу «відповідності результатів виборів волі народу».

15. Для характеристики виборчої системи як пропорційної із «відкритими списками» важливе не лише надання можливості голосувати за конкретних кандидатів у межах партійних списків, а й забезпечення впливу таких «персоніфікованих» голосів на черговість розподілу мандатів. Субстантивний аналіз запровадженої Виборчим кодексом України парламентської виборчої системи дозволяє констатувати – вона не може вважатись «пропорційною із відкритими списками» (в кращому випадку із «частково відкритими»). Зосередившись на питаннях виборчої інженерії та відкинувши в сторону інші аспекти (на кшталт порядку заповнення бюлетеня, «незручного» розміщення квадратів із нанесеним трафаретом для написання номера кандидата), за правилами «закритих списків» (тобто, відповідно до визначеної політичною партією черговості) розподілятимуться такі мандати: кожні перші 9 мандатів партій, які подолають легальний 5-відсотковий бар'єр; мандати кандидатів у регіональних округах, які отримають кількість голосів, що становить менше 25 відсотків квоти; усі мандати у загальнодержавному окрузі, які розподілятимуться для врахування нерозподілених голосів та голосів, поданих у закордонному окрузі. Окрім цього, сприятиме збільшенню кількості мандатів, які розподіляються за правилами «закритих списків», факультативний характер «персоніфікованих» голосів (тобто тих, які подані за конкретного кандидата у регіональному списку), оскільки відсутність відповідної позначки не є умовою недійсності бюлетеня.

16. Сприяння представництву жінок у виборних органах може підвищувати якість публічної політики та належного врядування, а також необхідне для подолання наслідків історичної несправедливості. Застосування гендерних квот як елементу виборчої системи (тобто, у формі резервування місць у виборному органі) є крайньою формою забезпечення балансу представництва, оскільки може бути дотичним до принципу вільних виборів (якщо квотування відбуватиметься на умовах цілковитого паритету) або ж давати зворотній негативний ефект стосовно жінок – незарезерво-

вані для жінок місця можуть сприйматися як такі, що передбачені виключно для чоловіків. Тому, компромісними сьогодні вважаємо більш «м'які» форми забезпечення гендерної рівності. Хоча, впроваджені в Україні форми гендерного квотування потребують забезпечення єдності правозастосування, а також лишають простір для вдосконалення правового регулювання, – все ж можна констатувати позитивні зрушення у контексті представництва жінок у виборних органах влади.

17. Незважаючи на існуючі в науці та політиці пропозиції закріпити виборчу систему або її тип на рівні Основного Закону, – ми лише частково можемо погодитись з ними. Такі кроки можуть бути виправдані або для молодих демократій (наприклад, як це було зроблено в ПАР), – коли часті зміни законодавства, нестабільна політична ситуація суттєво перешкоджають демократичному розвитку, або для зрілих (наприклад, Норвегія), – коли принципи формування представницького органу або окремих його палат вже настільки усталені, що сприймаються як аксіоматичні. Україні як перехідній демократії лише належить визначитись із власною електоральною традицією. Враховуючи часту зміну профільного законодавства напередодні виборів, відсутність стабільних електоральних традицій, розходження експертних думок вважаємо нецільним закріплення виборчої системи (її конкретної моделі або елементного складу) в тексті Конституції до того, як ефективність застосування буде підтверджена 2-3 виборами.

Суттєвими недоліками сучасної конституційної практики реформування виборчих систем є їх нестабільність та зміна напередодні виборів. З метою забезпечення стабільності та послідовності процесу виборчої інженерії, пропонуємо доповнити ст. 71 Конституції України ч. 3 такого змісту: «Зміна виборчої системи протягом 1 року до дня чергових виборів забороняється. Закон про повторну зміну виборчої системи протягом двох скликань Верховної Ради України приймається не менш як двома третинами від її конституційного складу».

18. Попри прийняття виборчого кодексу, що є прогресивним кроком у сфері вітчизняної виборчої інженерії, ми вбачаємо низку напрямків вдосконалення правового регулювання виборчих систем в Україні.

Щодо виборів народних депутатів України, окремі елементи виборчої системи (які й не дозволяють нам субстантивно охарактеризувати її пропорційною з «відкритими списками») викликають сумніви як з точки зору доцільності, так і конституційності. Мова йде про: правила розподілу мандатів і неврахування голосів виборців, поданих за кандидатів у регіональних списках, які отримали менше 25% значення квоти; інститут 9-ти гарантованих мандатів; відмінна від виборчих регіонів структура бюлетеня для виборців, які голосують у закордонному виборчому окрузі (один голос, замість двох).

Тому, ми вбачаємо доцільним зміну правового регулювання запровадженої на виборах народних депутатів України системи шляхом внесення таких змін до Виборчого кодексу України: зміна правил розподілу мандатів і врахування усіх голосів виборців, поданих за кандидатів у регіональних списках; скасування інституту гарантованих мандатів; застосування однакової структури виборчого бюлетеня для усіх виборців, включно із тими, які голосують у закордонному виборчому окрузі; зміна структури виборчого бюлетеня – замість двох категоричних голосів, один з яких є обов'язковий, а інший необов'язковий, використання структури із одним категоричним, обов'язковим і взаємопов'язаним, з точки зору природи вибору, голосом (лише вписування виборцем у трафареті номеру кандидата, що означатиме підтримку і кандидата, і партії).

19. Виборча система на виборах Президента України є сприятливою до «стратегічного голосування», що суттєво підвищує вплив засобів масової інформації, екзит-полів, опитувань, агітації та може спотворювати істинну волю виборців, створюючи мотивацію голосувати за «менше зло» – кандидата, якого виборець не підтримує, проте виражає до нього менш негативне ставлення порівняно з іншими, яким «прогнозують» високі шанси на перемогу у виборах. Тому, вбачаємо перспективним використання систем з ординалістською або кардиналістською структурою бюлетеня, які дозволять отримати більше інформації від виборців і зменшити вплив ефекту «стратегічного голосування». Оскільки всі наслідки від її застосування (такі як прояви «ослячого голосування», від англ. «donkey vote» – ранжування кандидатів у порядку їх роз-

ташування у бюлетені) або кількість недійсних бюлетенів спрогнозувати важко, а сама система вимагатиме «звикання» до неї суб'єктами виборчого процесу, – можна провести її апробацію на виборах сільських, селищних та міських голів.

20. Щодо місцевих виборів, негативним явищем вважаємо суттєву зміну критеріїв застосування виборчих систем (для виборів депутатів місцевих рад умови застосування пропорційної виборчої системи «зменшились» у 9-ть разів). Значною проблемою пропорційних систем на місцевому рівні є деперсоніфікація рад. Для того, щоб депутат місцевої ради міг ефективно виражати і захищати інтереси відповідної територіальної громади та її частини – виборців свого виборчого округу, необхідне і забезпечення можливості самовисування (для обрання позапартійних лідерів громадської думки конкретного регіону), і зменшення ефекту «партійної диктатури» (надмірного впливу керівництва політичної партії на питання висування та участі у місцевих виборах її осередків). Досягненню таких цілей не сприяє виборча система, передбачена для виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тис. і більше), яка частково дисонує із особливостями статусу депутатів місцевих рад.

При цьому, передбачена для виборів депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тис.) система «єдиного неперехідного голосу» (або, як її іменовано у ч. 1 ст. 192 Виборчого кодексу України, мажоритарна система відносної більшості в багатомандатних виборчих округах) забезпечує необхідний зв'язок депутата і виборців, зручна для забезпечення механізму самовисування, при цьому підвищує пропорційність результатів голосування, зменшуючи кількість втрачених голосів. Систему «єдиного неперехідного голосу» доцільно застосовувати на виборах депутатів усіх місцевих рад, при цьому, для зменшення кількості багатомандатних округів у «великих» (з точки зору кількості виборців) адміністративно-територіальних одиницях, можна збільшити їх магнітуду (наприклад, шляхом збільшення дільника, який сьогодні передбачений у ч. 2 ст. 199 ВК України).

21. Для підвищення якості законодавчої техніки доцільним є виокремлення положень щодо виборчих систем у окремі розділи (або книгу) із застосуванням найбільш усталених у науці формулювань та класифікацій. Це дозволить легко, без аналізу окремих, точкових виборчих процедур зрозуміти логіку та зміст (елементний склад) виборчих систем усіма учасниками виборчого процесу (насамперед виборцями).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Against Democracy. By Jason Brennan. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016. 304 p.
2. Aidt, T.S., Dallal, B. Female voting power: the contribution of women's suffrage to the growth of social spending in Western Europe (1869–1960). *Public Choice*. 134, 391-417 (2008). <https://doi.org/10.1007/s11127-007-9234-1>
3. Albania 1998 (rev. 2016). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Albania_2016?lang=en
4. Aleskerov F., Karpov A. A New Method of the Single Transferable Vote and its Axiomatic Justification. *Social Choice and Welfare*. 2013. vol. 40, № 3. P. 771-786.
5. Alternative Vote Referendum 2011. House of Commons Library. 2011. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/rp11-44/>
6. Amartya S. The Possibility of Social Choice. *The American Economic Review*. 1999. №3(vol. 3). C. 349-378
7. Article 2:40 Voting and Meetings EUDEC Guidance Document. The European Democratic Education Community. 2010. URL: <https://eudec.org/about-us/guidance-document/>
8. Australia 1901 (rev. 1985). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Australia_1985?lang=en
9. Baldwin N. D. Legislatures of Small States a Comparative Study. Library of Legislative Studies, 2013. 232 p.
10. Barabash Y., Berchenko H. Freedom of Speech under Militant Democracy: The History of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine. *Baltic Journal of European Studies*. Volume: Issue 3. P. 3-24. DOI: <https://doi.org/10.1515/bjes-2019-0019>
11. Belgium 1831 (rev. 2014). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014?lang=en
12. Benoit K. Duverger's Law and the Study of Electoral Systems. *French Politics*. 2006. №4(1). P. 69-83.
13. Benoit K. Electoral Laws as Political Consequences: Explaining the Origins and Change of Electoral Institutions. *Annual Review of Political Science*. 2007. №10(1). P. 363-390.
14. Benoit K. Which electoral formula is the most proportional? A new look with new evidence. *Political Analysis*. 2000. №8(4). P. 381-388.

15. Block Vote. The Electoral Reform Society. URL: <http://www.electoral-reform.org.uk/block-vote>

16. Bordignon M., Nannicini T., Tabellini G. Moderating Political Extremism: Single Round vs Runoff Elections under Plurality Rule. Germany: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, 2013.

17. Bouton L., Gratton G. Majority Runoff Elections: Strategic Voting and Duverger's Hypothesis. *Australian School of Business Research*. 2013. №23. P. 1-34.

18. Carolyn M. Moehling, Melissa A. Thomasson. Votes for Women: An Economic Perspective on Women's Enfranchisement. *Journal of economic perspectives*, vol. 34, no. 2, SPRING 2020. pp. 3-23.

19. Carstairs A. M. A Short History of Electoral Systems in Western Europe. New York: Routledge, 2010. 256 p.

20. Case of Aziz v. Cyprus. Application no. 69949/01. 22 September 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%2269949%2F01%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-61834%22%5D%7D>

21. Case of Davydov and others v. Russia. Application no. 75947/11. 30 May 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-173805%22%5D%7D>

22. Case of Grosaru v. Romania. Application no. 78039/01. 02 June 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-97617%22%5D%7D>

23. Case of Hirst v. The United Kingdom (No. 2). Application no. 74025/01. 6 October 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-70442%22%5D%7D>

24. Case of Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium. Application no. 9267/81. 2 March 1987. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57536>

25. Case of Matthews v. The United Kingdom. Application no. 24833/94. 18 February 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2224833%2F94%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-58910%22%5D%7D>

26. Case of Tănase v. Moldova. Application no. 7/08. 27 April 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22T%C4%83nase%20v.%20Moldova%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22001-58910%22%5D%7D>

%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22item id%22:[%22001-98428%22]}}

27. Case of Yumak and Sadak V. Turkey. Application no. 10226/03. 8 July 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%2210226/03%22%5D,%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22item id%22:%5B%22001-87363%22%5D%7D>}

28. Casselman B. Apportionment: The History of Apportionment in America. American Mathematical Society. URL: <http://www.ams.org/samplings/feature-column/fcarc-apportion2>

29. Chibber P. Kollman K. Party aggregation and the number of parties in India and the United States. *American Political Science Review*. 1998. №92(2). P. 329-342.

30. Citizens of Georgia - Ucha Nanuashvili and Mikheil Sharashidze v. the Parliament of Georgia. Constitutional Court website. 2015. URL: <https://constcourt.ge/en/judicial-acts?legal=969>

31. Colomer M. J. Handbook of Electoral System. London: Palgrave-Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited, 2004. 555 p.

32. Constitutional Court of the Republic of Croatia, Number: U-X-6472/2010, Zagreb, 8 December 2010. Hrvatski sabor. 2010. URL: <https://sljeme.usud.hr/usud/prakswen.nsf/fOdluka.xsp?action=openDocument&documentId=4D386D5EED0AFB6CC1257E5F003EA0D2>

33. Costello G. The Irish Electoral System. Skehana & District Heritage Group. 2015. URL: <http://skehana.galwaycommunityheritage.org/content/topics/feature-items/irish-electoral-system>

34. Countries using BV electoral system for national legislature. International IDEA. 2016. URL: <http://www.oldsite.idea.int/esd/type.cfm?electoralSystem=BV>

35. Countries using FPTP electoral system for national legislature. International IDEA. 2016. URL:

36. Czech Republic 1993 (rev. 2013). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2013?lang=en

37. David Van Reybrouck. Against Elections: The Case for Democracy. Random House UK; UK ed. edition, 2016. 208 p.

38. Democracy Index. 2015 Rankings. The Economist Intelligence Unit. URL: <http://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf>

39. Democracy Index. 2020 Rankings. The Economist Intelligence Unit. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>

40. Deshchytzia A. Post-communist transitions: the rise of the multi-party systems in Poland and Ukraine. Seattle, 1996. 61 с.

41. Devine D., Larner J., Turnbull-Dugarte S., Jennings W. Implementation of a Single Transferable Vote (STV) system for local elections in Wales. 2021. 53 p. URL: <https://gov.wales/sites/default/files/statistics-and-research/2021-03/implementation-of-a-single-transferable-vote-system-for-local-elections-in-wales.pdf>

42. Eck L., Visagie A., Kock H. Fairness of seat allocation methods in proportional representation. *ORiON*. 2005. vol. 21, №2. С. 93-110.

43. Elección Presidencial 1970. Base de Datos de Elecciones en Chile. URL: <http://eleccion.atspace.com/presidente1970.htm>

44. Election for Chamber of Deputies. International Foundation for Electoral Systems. 2012. URL: <http://www.electionguide.org/elections/id/453/>

45. Elisabeth Macnamara. Martin Luther King: A crusader for voting rights. 2012. URL: <https://www.lwv.org/blog/martin-luther-king-crusader-voting-rights>

46. Esplora il significato del termine: La Consulta: il Porcellum è incostituzionale. La Consulta: il Porcellum è incostituzionale. 2013. URL: http://www.corriere.it/politica/13_dicembre_04/consulta-boc-cia-porcellum-incostituzionale-172a817e-5d04-11e3-a319-5493e7b80f59.shtml

47. Existing commitments for democratic elections in osce participating states. Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Warsaw, Poland. 2003. С. 13. URL: <http://www.osce.org/node/13957>

48. Farrell D. M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. 2nd Edition. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2011. 279 p.

49. Farrell D. M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2001. 241 p.

50. Farrell D., Mcallister I. 1902 and the Origins of Preferential Electoral Systems in Australia. *Australian Journal of Politics and History*. 2005. Vol. 51, № 2. P. 155-167.

51. Farrell D., McAllister I. Australia: the alternative vote in a compliant political culture. *Oxford University Press*. 2005. С. 79-98

52. Finland 1999 (rev. 2011). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011?lang=en
53. Finland 1999 (rev. 2011). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011?lang=en
54. Fishburn P. C., Brams S. J. Paradoxes of Preferential Voting. *Mathematics Magazine*. 1983. vol. 56, № 4. С. 207-214.
55. Fisher S. D. Tactical Voting and Tactical Non-Voting. CREST Working Paper. 2001. №93. С. 1-28.
56. France 1958 (rev. 2008). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008?lang=en
57. Gallagher M. Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities. *British Journal of Political Science*. 1992. vol. 22, №4. С. 469-496.
58. Gallagher M. Electoral Distortion under STV Random Sampling Procedures. *British Journal of Political Science*. 1986. vol. 16, №2. P. 243-253.
59. Gallagher M., Mitchell P. The Politics of Electoral Systems. Oxford University Press, 2008. 688 с.
60. Gender quotas database. International IDEA. URL: <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/database>
61. George Washington and Apportionment, the first Presidential Veto. URL: <http://www.personal.psu.edu/pls5/WashingtonVeto.html>.
62. Gerber A. S., Green D. P., Larimer C. W. Social Pressure and Voter Turnout: Evidence from a Large-Scale Field Experiment. *American Political Science Review*. 2008. №102. P. 33-48.
63. Geys B. Proportional Representation, Political Fragmentation and Political Decision-Making: an Economic Analysis. Ph.D. Dissertation. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, 2004. 189 p.
64. Giacomo Francesco SACCOMANNO et autres contre l'Italie et 16 autres requêtes (voir liste en annexe). Requête no 11583/08. 13.03.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%5D,%22tabview%22:%5B%5D,%22document%22:%5B%5D,%22itemid%22:%5B%5D%7D>
65. Gilmour J. R. STV Rules for Transferring Surpluses of Votes, Briefing Note on Recommendation 14 in the Stage 1 Report on the Local Governance (Scotland). Local Government and Transport Com-

mittee. 2004. URL: <http://homepages.phoncoop.coop/James.Gilmour/STVTransferRules.pdf>

66. Green A. Tasmania's Hare-Clark Electoral System. The ABC Board. 2014. URL: <http://www.abc.net.au/news/2014-01-17/hare-clark-system/5202798#anchor2>

67. Grofman B. Alternatives to Single-Member Plurality Districts: Legal and Empirical Issues. *Policy Studies Journal*. 1981. №10. P. 875-898.

68. Grofman B., Jorgen I., O'Leary B. Divisor Methods for Sequential Portfolio Allocation in Multi-Party Executive Bodies: Evidence from Northern Ireland and Denmark. *Jorgen American journal of Political Science*. 2005. № 1 (vol. 49). P. 198-211.

69. Hix S., Johnston R., McLean I. Choosing an electoral system. London: British Academy, 2010. 123 с.

70. Horowitz D. L. Electoral Systems: A Primer for Decision Makers. *Journal of Democracy*. 2003. №14. C. 115-127.

71. Italy 1947 (rev. 2020). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2020?lang=en

72. J. Caulfield M. Apportioning Representatives in the United States Congress - Dean's Method of Apportionment. Mathematical Association of America. 2010. URL: <http://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-deans-method-of-apportionment>

73. Jaime-Castillo A. M. ELECTOOL. Some Tools for the Analysis of Electoral Systems. Department of Sociology, University of Granada. 2010. URL: <http://fmwww.bc.edu/repec/bocode/e/electool.pdf>

74. Japan 1946. The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Japan_1946?lang=en

75. Kselman D. Niou E. Strategic Voting in Plurality Elections. *Political Analysis*. 2010. №18(2). C. 227-244.

76. Langan J. P. Instant Runoff Voting: A Cure That Is Likely Worse than the Disease. *Wm. & Mary L. Rev.* 2005. №46. C. 1569-1595.

77. Lécuyer Y. The right to free elections. Strasbourg: Council of Europe, 2014. 136 p.

78. Lijphart A. The Political Consequences of Electoral Laws. *The American Political Science Review*. 1990. vol. 84, №2. C. 481-496.

79. Lijphart A., Aitkin D. Electoral systems and party systems: a study of twenty-seven democracies, 1945-1990. Oxford University Press, 1994. 209 p.

80. Lijphart A., Pintor L., Sone Y. The Limited Vote and the Single Nontransferable Vote: Lessons from the Japanese and Spanish Examples. *Agathon Press, INC.* New York, 2003. P. 154-169.

81. Lott, J. R., & Kenny, L.W. (1999). Did Women's suffrage change the size and scope of government? *Journal of Political Economy*, 107, 1163-1198.

82. Martin J. Mixed Electoral Systems: MMM vs. MMP: Unique Systems or Two Sides of the Same Coin. Creighton University, 2007. 154 p.

83. Massicotte L. Establishing the rules of the game: election laws in democracies. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2004. 160 p.

84. Masterman C. J. The Effect of the «Donkey Vote» on the House of Representatives. *Australian Journal of Politics & History*. 1964. №10(2). C. 221-225.

85. Matthias Doepke, Michèle Tertilt, Alessandra Voena. The Economics and Politics of Women's Rights. IZA Discussion Papers 6215, Institute of Labor Economics (IZA). 2011. URL: <http://ftp.iza.org/dp6215.pdf>

86. McLean I. Australian electoral reform and two concepts of representation. *Paper for APSA Jubilee Conference, Canberra*. 2002. C. 1-27.

87. Members of the International organization of Parliaments. URL: <http://www.ipu.org/english/membshp.htm>

88. MMP review 2012. New Zealand Electoral Commission. 2012. URL: <https://elections.nz/democracy-in-nz/what-is-new-zealands-system-of-government/2012-mmp-review/>

89. Most requested statistics Estonia. 2021. URL: <https://www.stat.ee/et/avasta-statistikat/valdkonnad/rahvastik/rahvaarv>

90. Neuregelung des Sitzzuteilungsverfahrens für die Wahlen zum Deutschen Bundestag verfassungswidrig. Bundesverfassungsgericht. 2012. URL: http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2012/bvg12-058.html;jsessionid=7EAE40AB-3709FBEB3E7DF94BBF473E49.2_cid393

91. Norris P. Electoral engineering: voting rules and political behavior. Cambridge University Press, 2004. 375 p.

92. Norway 1814 (rev. 2016). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Norway_2016?lang=en

93. Nunez L. Voter Transitions, Vote Wasting, and Strategic Behavior in Legislative Elections in Argentina. California Institute of Technology. 2015. URL: <https://www.rochester.edu/college/psc/polmeth/posters/Nunez.pdf>

94. Parity/Disparity: Electoral Gender Inequality on the Tightrope of Liberal Constitutional Traditions, 39 U.C. *DAVIS LAW REVIEW*. 1119 (2006). P. 1121-1122. URL: <https://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1205&context=lawfaculty>

95. Peyton H. Equity in theory and practice. Princeton: Princeton University Press, 1994. 238 p.

96. Pl. ÚS 42/00: Elections Act. 2001/01/24. Ústavní soud. 2001. URL: <https://www.usoud.cz/en/decisions/2001-01-24-pl-us-42-00-elections-act>

97. Poland 1997 (rev. 2009). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=en

98. Population, total. The World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2019&start=2019>

99. Portugal 1976 (rev. 2005). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=en

100. Principy volebního systému ČR - ústavnost tzv. pětiprocentní klauzule při volbách do Poslanecké sněmovny. NALUS: Vyhledávání rozhodnutí Ústavního soudu České republiky. 1997. URL: <http://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=PI-25-96>.

101. Process for adding new board members. Software in the Public Interest. 2003. URL: <http://www.spi-inc.org/corporate/resolutions/2003/2003-01-06.wta.1/>

102. Pro-establishment forces set to win Macau's legislative election. South China Morning Post: International Edition. 2013. URL: <http://www.scmp.com/news/china/article/1306572/pro-establishment-forces-set-win-macaus-legislative-election>

103. Quinn J. A Proportional Voting System for Awards Nominations Resistant to Voting Blocs. 2016. URL: https://www.schneier.com/academic/paperfiles/Proportional_Voting_System.pdf

104. Rae D., Loosemore J., Hanby V. Thresholds of Representation and Thresholds of Exclusion: An Analytic Note on Electoral Systems. *Comparative Political Studies*. 1971. vol. 3, № 4. P. 479-488.

105. Reilly B. Social choice in the south seas: electoral innovation and the Borda count in the Pacific island countries. *International political science review*. 2002, Vol 23, No. 4. P. 355-372.

106. Reilly B., Andrew E., Reynolds A. Electoral system design: the new international IDEA handbook. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005. 224 c.

107. Republic of Slovenia early elections of the National Assembly. 2011. URL: <http://www.osce.org/odihr/elections/84558?download=true>

108. Reznik O., Slinko T., Kravchuk M. et al. Use of Information and Communication Technologies in the Election Process: Ukrainian Realities and Foreign Experience. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol. 24, Issue 1. 2021. P. 6.

109. Revel J. How Democracies Perish. New York: Harper and Row, 1985. 376 p.

110. Ribičič C. From the electoral system referendum to constitutional changes in slovenia (1996-2000). Venice commission. 2004. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UD\(2004\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UD(2004)008-e)

111. Romania Constitution. 1991 (rev. 2003). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003?lang=en

112. Sainte-Laguë/Schepers. The Federal Returning Officer. URL: <https://www.bundeswahlleiter.de/en/service/glossar/s/sainte-lague-schepers.html>

113. Sartori G. Political Development and Political Engineering. *Public Policy Harvard University Press*. Cambridge. Vol. 17. 1968. P. 261-298.

114. Schulze M. A new monotonic, clone-independent, reversal symmetric, and condorcet-consistent single-winner election method. *Social Choice and Welfare*. 2011. Vol. 36, №. 2., C. 267-303.

115. Schulze M.: The Schulze Method of Voting. CoRR, eprint arXiv:1804.02973 (2018). 472 p. URL: <https://arxiv.org/abs/1804.02973>

116. Senators. Parliament of Australia website. URL: http://www.aph.gov.au/Senators_and_Members/Senators

117. Shahandashti S. F. Electoral Systems Used around the World. Cornell University Library. 2016. URL: <https://arxiv.org/pdf/1605.01343.pdf>

118. Some alternatives for voting systems. The University of Hawai'i System. 2008. URL: http://www.hawaii.edu/uhmfs/documents/2010_11/20110216_reso_votingmethodsalternatives.pdf

119. South Africa 1996 (rev. 2012). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/South_Africa_2012?lang=en

120. Spain 1978 (rev. 2011). The Constitute project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=en

121. Statistics about Internet voting in Estonia. Estonian National Electoral Committee. URL: <https://www.valimised.ee/en/archive/statistics-about-internet-voting-estonia>

122. Taagepera R. Grofman B. Rethinking Duverger's Law: Predicting the Effective Number of Parties in Plurality and PR Systems-Parties Minus Issues Equals One. *European Journal of Political Research*. 1985. №13(4). P. 341-352.

123. The ACE Encyclopaedia: Disadvantages of AV. URL: <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/esd01/esd01d/esd01d01>

124. The ACE Encyclopaedia: Electoral Systems. Criteria for Design. URL: <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esa/default>

125. The ACE Encyclopaedia: Electoral Systems. The Single Non-Transferable Vote (SNTV). URL: <https://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/esd04/esd04a/default>

126. The ACE Encyclopaedia: Republic of Ireland: The Single Transferable Vote in Action. URL: <http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esy/irlandiya-prototipnaya-sistema-edinstvennogo-peredavaemogo-golosa-stv>

127. The ACE Encyclopaedia: Results Management Systems. URL: <http://aceproject.org/ace-en/topics/vc/vca/vca02>

128. The ACE Encyclopaedia: Electoral Systems. ЮАР: избирательные системы, решение конфликтов. URL: http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esy/esy_za

129. The Comparative Study of Electoral Systems / Hans-Dieter Klingemann (ed.). New York: Oxford University Press Inc., 2009. 429 p.

130. The main features of the Norwegian electoral system. URL: <https://www.regjeringen.no/en/portal/election-portal/the-norwegian-electoral-system/id456636/#5>

131. The Parliamentary Electoral System in Denmark / Editors: Jørgen Elklit, Anne Birte Pade and Nicoline Nyholm Miller. Copenhagen: Ministry of the Interior and Health and The Danish Parliament, 2011. 41 p.

132. The Politics of Electoral Reform in New Zealand. *International Political Science Review*. 1995. №16. P. 95-116.

133. Todd A. Sally W. History for the ib diploma paper 2: authoritarian states. 2nd Revised edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 288 p.

134. Verfahren nach Hare/Niemeyer. Deutscher Bundestag Webseite. URL: https://web.archive.org/web/20140127052103/http://www.bundestag.de/bundestag/ausschuesse17/azur/azur_2.html

135. Violations by Article and by State 1959-2015. European Court of Human Rights. 2015. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2015_ENG.pdf

Voting Rights for Women. Library of Congress. URL: <https://www.loc136.gov/classroom-materials/elections/right-to-vote/voting-rights-for-women/>

137. Voting systems in the UK. UK Parliament Website. 2015. URL: <http://www.parliament.uk/about/how/elections-and-voting/voting-systems/>

138. Wallis W. D. The Mathematics of Elections and Voting. Springer International Publishing, 2014. 96 p.

139. Waylen G., Celis K., Kantola J., Weldon L. The Oxford Handbook of Gender and Politics. Oxford University Press, 2013. 871 p.

140. Wilson Laura Merrifield. 100 Years after Suffrage: Just How Far Have Women Come? *Midwest Social Sciences Journal*: Vol. 23 : Iss. 1 , Article 4. P. 12. DOI: 10.22543/0796.231.1025

141. Women in parliament in 2020. Inter-Parliamentary Union (IPU), 2021. P. 21. Geneva. URL: <https://www.ipu.org/file/11349/download>

142. Young A. Govt rejects recommendations to change MMP system. URL: http://www.nzherald.co.nz/nz/news/article.cfm?c_id=1&-objectid=10883610

143. Авксентьев А. О. Диспропорційність як основна патологія виборчих систем: український контекст. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. Випуск 104 С. 210-215.

144. Авксентьев А. О. Теорія голосування: процедури, критерії, парадокси. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2012. №1007, вип. 20. С. 93-99.

145. Автономов А. С. Аналитический доклад «Российские выборы в контексте международных избирательных стандартов». *Независимый институт выборов*. URL: <http://www.vibory.ru/Publikat/RVKMIS/dokl-2-6.htm>

146. Алескеров Ф. Т., Платонов В.В. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента. Москва: ГУ ВШЭ, 2003. 44 с.

147. Андрей Магера: Лучше выбрать меньшее зло. Информационное агентство «Аналитическая служба новостей». 2015. URL: <http://asn.in.ua/ru/news/interview/4429-andrjj-magera-krashhe-obratimshhe-zlo.html>

148. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення : дис. докт. юр. наук. Одеса, 2015. 480 с.

149. Афанасьєва М. В. Критерії законодавчого проектування виборчої. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 2. С. 90-97.

150. Афанасьєва М. В. Поняття «виборча система» вітчизняний та зарубіжний досвід. *Митна справа*. 2012. №2 (80) частина 2, книга 2. С. 318–327.

151. Афанасьєва М. В. Роль прохідного бар'єра в технології пропорційного розподілу представницьких мандатів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов, В. М. Дрьомін, Ю. П. Аленін та ін.* Одеса: Юрид. л-ра, 2012. Т. 11. С. 180-193.

152. Баймуратов М. А., Кофман Б. Я. Международные избирательные стандарты: правовая природа, содержательная и системная характеристики, актуальные вопросы имплементации в законодательство Украины: монография. Сумы: Университетская книга, 2012. 254 с.

153. Баймуратов М. Парламентська виборча система: оптимальний вибір для України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. №2/3. С. 29-34.

154. Байрачна Л. К. Роль засобів масової інформації у формуванні політичного іміджу державної влади. *Інформація і право*. 2013. № 3. С. 97-104.

155. Балабан Р. В. Теорія виборчої системи: монографія. Київ: Либідь, 2007. 112 с.

156. Барабаш Ю. Г. Установча влада Українського народу як конституційний феномен. *Право України*. 2009. № 11. С. 73-80.

157. Барабаш Ю. Г. Часові межі діяльності парламенту у випадку дострокового припинення його повноважень. *Форум права*. 2007. № 3. С. 37-43.

158. Барабаш Ю.Г., Летнянчин Л.І. Розділ 2.1. Офіційна конституційна доктрина України: генеза та сучасний стан. *Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку: монографія / редкол.: О. В. Петришин (голова редкол.), В. А. Журавель (заст. голови редкол.), Н. С. Кузнєцова (заст. голови редкол.) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2021. – 680 с.*

159. Батанов О. Порівняльний аналіз функціонування муніципальних виборчих систем у зарубіжних країнах. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2013. №1. С. 58-63.

160. Батура С. В. Теоретико-правові засади виборчих систем України та Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 244 с.

161. Берченко Г.В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти : монографія / Г. В. Берченко. – Х.: Юрайт, 2014. – 208 с.

162. Бесчастний В. М., Філонов О. В., Субботін В. М., Пашков С. М. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 467 с.

163. Більше третини виборців не знають, кого обрали в їхньому окрузі. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24814226.html>

164. Бондарь Н. С., Джагарян А. А. Конституционная ценность избирательных прав граждан России. Москва: Формула права, 2005. 336 с.

165. Борисов А. Б. Большой юридический словарь. Москва: Книжный мир, 2010. 848 с.

166. Бреннан Джейсон. Проти демократії / Пер. З англ. М. Є. Бистрицького. К.: Дух і Літера, 2020. 464 с.

167. Будзінський О. Виборче законодавство: нове, старе чи покращене? 2013. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:2CmT34wufVkJ:https://zbruc.eu/node/14443+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>

168. Бучин М. А. Правове регулювання демократичних принципів виборів: міжнародний досвід. *Nowa Ukraina: Zeszyty historyczno-politologiczne*. Kraków-Przemyśl, 2012. №12. С. 95-107.

169. Бучин М. Федорій І. Порівняльний аналіз основних виборчих систем: проблема вибору оптимальної моделі виборчої системи для України у плані дотримання демократичних принципів виборів. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2009. Випуск 21. С. 58-62.

170. Бучковські Л. Сучасні системи верифікації виборів (на прикладі Італії, Австрії і Словаччини). *Право і безпека*. 2012. №3(45). С. 8-13.

171. Вагіна О. Змішана виборча система: світовий досвід застосування. *Вибори та демократія*. 2011. № 1. С. 29-37.

172. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво Юридична думка», 2007. 992 с.

173. Веніславський Ф. В. Ідея народовладдя в теорії та практиці українського державотворення (соціально-правова цінність ідеї народовладдя). *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 3. С. 48-56.

174. Вибори в Європейському Союзі / за ред. Д.С. Ковриженка; Київ: ФАДА, ЛТД, 2006. 156 с.

175. Вибори членів Фолькетингу. Лабораторія законодавчих ініціатив URL: <http://parlament.org.ua/2002/03/15/elections-in-eu/>

176. Виборча система залишається загадкою для більшості українців, - опитування. 2015. URL: http://ukr.lb.ua/news/2015/10/13/318389_viborcha_sistema_zalishaietsya.html

177. Висновок Конституційного Суду України від 16.12.2019 № 8-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19#Text>

178. Віхляєв В. В. Конституційно-правовий досвід розвитку муніципальної виборчої системи України. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. №1. С. 58-61.

179. Водяницкая Е. А., Гвоздев П. С., Ракитская И. А., Орлов А. Г. Современные избирательные системы. Вып. 6: Австрия, Ирландия, Норвегия, Чили. Москва: РЦОИТ, 2011. 512 с.

180. Вольский В. И. Ж.-Ш. Де Борда и маркиз де Кондорсе – родоначальники теории голосования. *Полития. Журнал политической философии и социологии политики*. 2013. №3(70). С. 147-159.

181. Вольский В. И. Николай Кузанский и его система голосования. *Полития. Журнал политической философии и социологии политики*. 2011. №3. С. 173-175.

182. Вольский В. И., Карпов А. В. Применение различных вариантов правила передачи голосов. *Полития. Журнал политической философии и социологии политики*. 2011. №2. С. 162-200.

183. Гаращенко С. В. Вплив гендерного підходу на формування типу виборчої системи. *Магістеріум. Політичні студії*. 2012. Вип. 46. С. 50-54.

184. Гаспарян М. В. Теоретические проблемы подбора процедуры голосования. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, серия «Философия. Культурология. Политология. Социология»*. Том 24(65). №4. 2012. С. 268-275.

185. Генералюк В. В. Механізми удосконалення виборчої системи України. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: теорія і практика»*. 2010. №1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10gvvvsu.pdf>

186. Георгізова І. Л. Виборча система в США: переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського національного універси-*

тету: Серія: Право. Ужгород: Гельветика, 2013. Вип. 21. Т1, Ч.2. С. 118-121.

187. Гербут І.А. Виборчі системи в аспекті інтересів опозиційних партій та репрезентативності парламенту в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. №2(76). С. 252-266.

188. Гербут Н.А. Гендерне квотування як основний механізм забезпечення паритетного представництва жінок у виборних органах влади. *Наукові записки ІПіЕНД*. 2011. №6 (56). С. 197-207.

189. Гербут Н.А. Гендерне квотування як основний механізм забезпечення паритетного представництва жінок у виборних органах влади. *Наукові записки ІПіЕНД*. 2011. №6 (56). С. 201.

190. Гнілорібов В. В. Оптимальна виборча система як ефективний механізм реалізації прав та свобод громадян України. *Вибори Президента України – 2004: проблеми теорії та практики*. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 9-10 червня 2005 року). Київ: Атіка, 2005. 640 с.

191. Головка А. Пропорційна система відкритих регіональних списків: досвід Європи та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 17. С. 45-50.

192. Голосування показало - потрібна нова виборча система. 2014. URL: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=3271

193. Голуб О.А., Романюк П.В. Аналітичний огляд судової практики з вирішення спорів щодо дотримання гендерної квоти під час місцевих виборів 2020 року. Видавництво Ради Європи. 2021. 56 с. URL: <https://rm.coe.int/review-of-judicial-practice-2-/1680a3141c>

194. Голуб О.А., Романюк П.В. Огляд судової практики з вирішення спорів щодо дотримання гендерної квоти під час місцевих виборів 2020 року. *Захист виборчих прав адміністративними судами в Україні: Збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики»* (м. Київ, 1-2 липня 2021 року). Київ: „Компанія «Ваїте»“, 2021. С. 175-179. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/tezy.pdf

195. Гончарук В. П. Виборча система як механізм сучасної демократії. *Вісник Київського Національного Університету імені*

Тараса Шевченка: серія філософія і політологія. 2000. Вип. 32. С. 56-61.

196. Гонюкова Л. Особливості застосування змішаної виборчої системи в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2013. №2. С. 164-170.

197. Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 840 с.

198. Грызлов Б.В. Кризис представительной демократии и тенденции развития западного парламентаризма. *Журнал ПОЛИТЭКС*. 2007. №1. С. 34-47.

199. Давид ван Рейбрук. Против выборов. М.: Ад Маргинем Пресс, 2018. 200 с.

200. Даль Р. А. Демократия и ее критики / Р. А. Даль; Пер. с англ. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОС-СПЭН), 2003. 576 с.

201. Дахова І.І., Тищенко О.С. Політико-правовий аналіз виборчих систем у контексті створення ефективної виборчої моделі. Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право. Т. 1. Вип. 55. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 78-82.

202. Дешко Т. В. Взаємозалежність між виборчою системою та партійною структуризацією суспільства (на прикладі посткомуністичних країн та України): автореф. дис... канд. політ. наук. Київ, 2007. 15 с.

203. Дешко Т. Інструментарій аналізу виборчих систем. *Наукові записки НУ «Києво-Могилянська академія»*. 2005. С. 50-56.

204. Доповідь Уїнстона Черчилля в Палаті Общин англійського Парламенту. URL: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1947/nov/11/parliament-bill#column_206

205. Економічна теорія права: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 214 с.

206. Ефимова Л. М., Ракитская И. А., Орлов А. Г., Половченко К. А. Современные избирательные системы. Вып. 9: Индонезия, Словакия, Филиппины, Хорватия. Москва: РЦОИТ, 2014. 512 с.

207. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 3-є, випр. і доповн. Київ: Логос, 2016. 552 с.

208. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: пер. з англ. / за ред. Ю.Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. Київ: Логос, 2009. 500 с.

209. Жінки у політиці: гендерний аналіз місцевих виборів до міських рад. Центральна виборча комісія разом, Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). 2021. URL: <https://www.cvk.gov.ua/novini/zhinki-u-polititsi-genderniy-analiz-mistsevih-viboriv-domiskih-rad.html>

210. Завершилось голосування на парламентських виборах у Киргизії. УНН - Українські Національні Новини. 2015. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1506964-parlamentski-vibori-u-kirgiziyi-zavershilis>

211. Заїка А. А. Міжнародно-правові (європейські) стандарти захисту від гендерної дискримінації *Problems of legality*. 2018. Issue 143: С. 30-38.

212. Заява ОПОРИ щодо прийнятих змін до виборчого законодавства. Громадянської мережі ОПОРА. 2020. URL: https://www.opora.ua/statement/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20178-zaiava-opori-shchodo-priiniatikh-zmin-do-viborchogo-zakonodavstva

213. Заява про попередні висновки та результати Міжнародної місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2014. №3. С. 20-30.

214. Заява про попередні висновки та результати. (ММСВ) Україна. 2015. URL: <http://www.osce.org/uk/odihr/elections/ukraine/194456?download=true>

215. Заяць Н. В. Виборча система України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць Донец. юрид. ін-ту Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2011. №2. С. 20-24.

216. Избирательное право: учеб. пособие / Под ред. К. К. Гасанова, А. С. Прудникова, В. А. Виноградова. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2010. – 655 с.

217. Избирательные системы стран мира. Справочник. / под общ. ред. П. С. Ромашкина. Москва: Госполитиздат, 1961. 336 с.

218. Избранные решения Федерального Конституционного Суда Германии. Фонд Конрада Аденауэра в Российской Федерации. Москва, Инфотропик Медиа, 2018. С. 1028

219. Івашко О. Охочих головувати нема. *Сайт газети «Урядовий кур'єр»*. 2015. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ohochih-golovuvati-nema/>

220. Ільченко І. М. Виборчі права людини в контексті імплементації міжнародних стандартів виборів. *Наукові записки НаУКМА (Юридичні науки)*. 2006. С. 185-188.

221. Індекс демократії. «*Economist Intelligence Unit*». URL: <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/02/02/global-democracy-has-a-very-bad-year>

222. Карпа Т. І. Географія виборчих систем. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія*. 2014. №1. С. 131-138.

223. Карпов А. В. Измерение представительности парламента в системах пропорционального представительства. Препринт WP7/2006/04. Москва: ГУ ВШЭ, 2006. 40 с.

224. Карпов А. В. Теорема о невозможности в задаче пропорционального представительства. *Экономический журнал Высшей школы экономики*. №4. 2009. С. 595-615.

225. КВУ нарахував в Україні 344 політичних партії. УКРІНФОРМ. 2016. URL: <https://www.ukrinform.ua/gubric-politics/2092432-kvu-narahuvav-v-ukraini-344-politichnih-partii.html>

226. Кинзерская И. Л. Избирательная система как институт современного демократического государства. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2008. №74. С. 219-224.

227. Кичмаренко О. Д., Огуленко А. П. Теория принятия решений. Раздел: Теория голосования : учебно-методическое пособие. Одесса: Одесский нац. ун-т, 2013. 50 с.

228. Клима Р. Э., Ходж Дж. К. Математика выборов: Пер. с англ. Москва: МЦНМО, 2007. 224 с.

229. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Київ: Час Друку, 2011. 132 с.

230. Ключковський Ю. Б. Загальні проблеми реформування виборчої системи в Україні. *Вибори та демократія*. №4(18). 2008. С. 87-92.

231. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваїге, 2018.

232. Ковтунець В. В. Оптимізація виборчих систем для парламентських та місцевих виборів. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Вибори і референдуми в Україні: законодавче забезпечення, проблеми реалізації та шляхи вдосконалення» (м. Київ, 13-15 листопада 2002 року). Київ: НОРА-ДРУК, 2003. С. 114-124.

233. Кожухар О. І. Трансформація політичних структур в по-стсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Історія та археологія*. Дніпропетровськ, 2008. Вип. 16. С. 170-178.

234. Козюбра М. Принцип верховенства права і реформа виборчої системи. *Вибори та демократія*. 2008. №4. С. 84-87.

235. Кокс Г. В. Ціна голосу. Стратегічна координація у виборчих системах світу / пер. з англ. Г. Є. Краснокутський; наук. ред. пер. М. О. Баймуратов. Одеса: Бахва, 2003. 454 с.

236. Колесов М. С. Філософія влади. Революція и диктатура (к 225-летию Великой Французской революции). *Вісник СевНТУ. Сер.: Політологія*. 2013. Вип. 145. С. 3-11.

237. Кондрук Н. Е. Метод визначення кількісної міри переваги в колективному порядку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. : Фізико-математичні науки*. 2013. Вип. 2. С. 171-174.

238. Конституционное право зарубежных стран: хрестоматия / Авт. сост.: О. В. Ганин, В. В. Захаров. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. 192 с.

239. Конституційне подання 45 народних депутатів України № 3/56(21) від 12.02.2021. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_56_2021.pdf

240. Конституційне право України : підручник / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Ф. В. Веніславський та ін.] ; за заг. ред. Т. М. Слінько. – Харків : Право, 2020. – 592 с.

241. Конституційний процес в Україні (2005-2008). / Харківська правозахисна група. Харків: Права людини, 2009 р. 320 с.

242. Корж І. Вибори в незалежній Україні. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. №1. С. 93-95.

243. Корнієнко В. О. Індексуння виборчого процесу. *Наукові роботи каф. СПН*. 2011. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/8778>

244. Кравчук запропонував закріпити виборчу систему у Конституції [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство «Українські Новини». 2012. URL: <http://ukranews.com/ua/news/148901-kravchuk-zaproponuvav-zakripyty-vyborchu-systemu-u-konstytucii>

245. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. Видання друге. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

246. Крючков Г. Якою має бути виборча система? *Майбутній вибір. Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. № 1. С. 8-10.

247. Кузнецова Т. О., Ефимова Л. М., Орлов А. Г., Сапронова М. А. Современные избирательные системы. Вып. 10: Италия, Малайзия, Перу, Сирия. Москва: РЦОИТ, 2015. 472 с.

248. Кушниренко А. Г., Слинко Т. Н. Номо politicus в правовом государстве Украина. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. Вип. 20. С. 44-51.

249. Л. Гончар, О. Губська, Д. Ковриженко, Б. Мохончук, Н. Писаренко, П. Романюк, М. Цуркан – Позачергові вибори народних депутатів України 2019: посібник для суддів / за ред. М. Цуркана – Київ, 2019 – 252 с.

250. Латигіна Н. А. Демократія: сутність, механізми здійснення та сучасні світові тенденції розвитку: автореф. дис. ... д-ра. політ. наук. Київ, 2010. 35 с.

251. Лейкман Э., Ламберт Дж. Д. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем. / Пер. с англ. Г.И. Морозова; Под ред. А.С. Шугаева. Москва: «Иностранная литература», 1958.

252. Лихачев, В. Г. Правда о демократии и рынке России монография. Москва-Берлин: Директ Медиа, 2015. 540 с.

253. Лук'янов Д., Пономарьова Г. Правова оцінка застосування загороджувального бар'єра в пропорційній виборчій системі. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2005. №2(2). С. 53-57.

254. Любарев А. Е. Избирательные системы: российский и мировой опыт. Москва: РОО «Либеральная миссия», 2016. 632 с.

255. Любарев А. Е. Проблемы систематизации международных избирательных стандартов. *Московский журнал международного права*. 2009. №3. С. 5-25.

256. Любарев А. Еще раз о методе Империи. Москва вновь предпочла худшие образцы избирательной системы. Межрегиональная общественная организация содействия реализации избирательных прав. 2009. URL: <http://www.votas.ru/imperial-2009.html>

257. Магера А. Й. Занадто високий виборчий бар'єр унеможливує оновлення представницьких органів влади. «Юридична газета». 2015. URL: <http://yur-gazeta.com/interview/zanadto-visokiy-viborchiy-barer-unemozhlivlyue-onovlennya-predstavnickih-organiv-vladi--amagera.html>

258. Мазур О. Г. Виборча система: генеза і сучасний політичний процес: дис. канд. політ. наук. Луганськ, 2003. 190 с.

259. Мазуров В. Д. Когда коллективные решения не согласуются с логикой. *Эпистемы: сборник научных статей*. Екатеринбург: Ажур, 2014. Вып. 9: Аспекты аналитической традиции. С. 52-57.

260. Марцеляк О. В. Гендерна політика у зарубіжній та вітчизняній виборчій. *Вісник центральної виборчої комісії*. №3 (13). 2008. С. 91-95.

261. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учебник. Москва : Юстицинформ, 2008. 332 с.

262. Морозова О. С. Проектирование избирательной системы с использованием избирательной инженерии. *Научные ведомости БелГУ. Сер. История. Политология. Экономика. Информатика*. 2014. №1(172), вып. 29. С. 154-161.

263. Мостіпан О. М. Ефективність мажоритарної, пропорційної та змішаної виборчих систем. *Держава і право*. Вип. 53. С. 734-740.

264. Мостіпан О. М. Теоретичні засади визначення поняття «виборча система». *Вісник Київського нац. університету ім. Т. Шевченка: Сер.: Філософія. Политология*. 2010. Вип. 98. С. 50-53.

265. Мохончук Б. С. Виборча система як динамічний інститут. *Публічне право*. Київ, 2016. № 1. С. 82-89.

266. Мохончук Б. С. Вплив норм «м'якого права» на формування демократичної виборчої системи. *Форум права: електрон. наук*.

фахове вид. 2017. № 1. С. 127–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_1_24

267. Мохончук Б. С. Голоси, кандидати та мандати як кількісні операнди виборчої системи. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2016. Вип. 2. С. 165-176.

268. Мохончук Б. С. Голосування за «методом Борда» – передумови створення та практика застосування. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. IX Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 4–5 листопада 2016 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 88-89.

269. Мохончук Б. С. Інституційний аналіз категорії виборча система. *Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів (м. Харків, 2–3 жовтня 2015 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 118-119.

270. Мохончук Б. С. Конституційний контроль за процесом виборчої інженерії: порівняльно-правовий аспект. *Право і суспільство*. Дніпро, 2017. № 2. С. 26-32.

271. Мохончук Б. С. Легальний бар'єр як факультативний елемент виборчої системи. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, Україна, 7-8 квітня 2017 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 22-25.

272. Мохончук Б. С. Про вплив виборчих систем на політико-правові процеси (окремі аспекти питання). *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина: зб. тез наук. доповідей і повідомл. IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Полтава, 26 травня 2016 р.). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 26-30.

273. Мохончук Б. С. Реформування виборчої системи по виборам до місцевих рад у контексті децентралізації публічної влади. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 21 квітня 2017 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 262-265.

274. Мохончук Б. С. Характеристика виборчого округу як комплексного елемента виборчої системи. *European political and law discourse*. Praha, 2016. Vol. 3. P. 105-113.

275. Мохончук Б. С. Щодо змістовної характеристики виборчої системи. *Юридичний вісник*. Одеса, 2015. № 4. С. 310-316.

276. Мохончук Б. С. Щодо питання факторів впливу на елементи виборчої системи. *Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26-27 травня 2016 року). Київ: Видавничий дім «Стилос», 2016. С. 211-216.

277. Мохончук Б.С. Питання уніфікації виборчого законодавства на сучасному етапі розвитку України. *Юридична осінь 2019 року*, Збірка тез наукових доповідей і повідомлень міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (29 листопада 2019 року) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків. С. 3-6.

278. Мохончук Б.С., Романюк П.В. «Напіввідкриті» або «напівзакриті» списки кандидатів у депутати: деякі особливості нової виборчої системи на парламентських виборах. Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. XIII Тодиківські читання. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (19 червня 2020 року) / За заг. ред. проф. А.П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2020. С. 203-206.

279. Музиченко Г.В. Репрезентативність інституту парламентського представництва в сучасних країнах Європи. *Політикус*. 2015. Вип. 2. С. 38-42.

280. Муравський О. Виборча кампанія 1990 року до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади: особливості Західноукраїнського регіону. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 683-689.

281. Мяловицька Н. А. Виборчі системи: досвід європейських держав. *Вісник ЦВК*. 2008. №1(11). С. 61-67.

282. На другий тур виборів Україна витратить 451 млн гривень. ТСН. 2010. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-drugii-tur-vivoriv-ukrayina-vitratit-451-mln-griven.html>

283. Нестерович В.Ф. Виборче право України: Підручник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 504 с.

284. О. Губська, Д. Ковриженко, Б. Мохончук, Н. Писаренко, П. Романюк, М. Цуркан – Місцеві вибори 2020: посібник для суддів / за ред. М. Цуркана – Київ: «АК-Group», 2020. – 308 с.

285. Оніщук М. В. Референдна демократія: проблеми конституційної теорії та практики. Київ: Видавництво Європейського університету, 2009. 450 с.

286. Опитування експертів комітету виборців України щодо виборчих систем на місцевих виборах. Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України» URL: http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:02_03_2015

287. Орлов А. Г., Лафитский В. И., Ракитская И. А., Кузнецова Т. О. Современные избирательные системы. Вып. 3: Испания, США, Финляндия. Москва: РЦОИТ: Типография «Новости», 2009. 448 с.

288. Охотников Р. А. Избирательные споры и юридический механизм защиты избирательных прав граждан. *Правоведение*. 2006. №6. С. 10-19.

289. Петришин О. В. Пропорційна виборча система: історичний досвід запровадження. *Вісник ЦБК*. 2006. № 1. С. 53-57.

290. Підсумковий звіт за результатами загальнонаціонального спостереження за парламентськими виборами-2012. Громадянська мережа ОПОРА. 2012. URL: <https://www.oporaua.org/povyny/3573-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-zagalnonacionalnogo-sposterezhennja-za-parlamentskymy-vyboramy-2012>

291. Пойченко А.М. та ін. Конфлікт у політичному житті сучасної України: теорія і технологія розв'язання. Київ: УАДУ, 1997. 92 с.

292. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.

293. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.

294. Понад два мільйони голосів виборців залишились неврахованими на місцевих виборах-2020. Центральна виборча комісія.

2021. URL: <https://cvk.gov.ua/novini/ponad-dva-milyoni-golosiv-vibortsiv-zalishilis-nevrahovanimi-na-mistsevih-viborah-2020.html>

295. Пономарьова Г. М. До проблеми запровадження змішаної мажоритарно-пропорційної виборчої системи: з досвіду парламентських виборів в Україні в 1998 р. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. №2. С. 219-231.

296. Постанова Центральної виборчої комісії «Про окремі питання діяльності Павлоградської районної територіальної виборчої комісії Дніпропетровської області» від 9 березня 2021 року № 110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0110359-21#Text>

297. Постанова Центральної виборчої комісії «Про окремі питання діяльності Заліщицької міської територіальної виборчої комісії Чортківського району Тернопільської області» від 12квітня 2021 року № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0155359-21#Text>

298. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) № 2217а від 01.07.2015. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812

299. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). № 2598 від 13.12.2019/ URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644

300. Проект Закону про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи). № 1017 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1017&skl=10

301. Пропозиції Президента до Виборчого кодексу України. № 0978 від 13.09.2019. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0978&skl=10

302. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. Пер. с англ. / Под ред. проф. Бажанова В.А. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2000. – 320 с.

303. Рада схвалила нову систему місцевих виборів. BBC Україна. 2015. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/07/150714_new_local_election_system_vc

304. Радченко О. І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юр. наук. Київ, 2005. 19 с.

305. Райковський Б., Рибачук М. Сучасні моделі виборчих систем: проблеми теорії і практики. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. №1. С. 44-52.

306. Результати в одномандатних округах (2012). Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039pt001f01=900.html#>

307. Результати голосування (1998). Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>

308. Результати голосування (2002). Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html>

309. Результати у багатомандатному окрузі (2012). Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300pt001f01=900.html>

310. Речицький В. В. Десять тез про українську виборчу систему. Інформаційний портал «Права людини в Україні». Харківська правозахисна група, 2007. URL: <https://khhpg.org/1179235396>

311. Решение от имени Латвийской Республики от 23 сентября- бря 2002 года, дело № 2002-08-01. 2002. URL: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2002/06/2002-08-01_Spriedums_RU.pdf

312. Рибак Н. С. Конституційно-правові засади виборчої системи України : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.

313. Рисіч Й., Литовченко Л. Вибори: від формалізму до демократизму (досвід України в 70–90-і роки ХХ ст.). *Вісник ТДТУ*. 1996. №1. С. 101-111.

314. Рішення Донецького окружного адміністративного суду від 15 листопада 2020 року у справі № 200/10461/20-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92846612>

315. Рішення Конституційного суду України від 03.12.1998 № 17-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-98#Text>

316. Рішення Конституційного суду України від 04.04.2012 № 7-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-12#Text>

317. Рішення Конституційного суду України від 21.12.2017 № 3-п/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text>

318. Рішення Конституційного суду України від 26.02.1998 № 1-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98#Text>

319. Роберт Лорян. Втрачені мандати. Як невірний розподіл вплинув на представництво партій у місцевих радах. Громадянська мережа ОПОРА. 2020. URL: https://www.oporaua.org/article/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22729-vtracheni-mandati-iaak-nevirnii-rozpodil-vplivuv-na-predstavnitstvo-partii-u-mistsevikh-radakh

320. Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. № 2(8). С. 58-63.

321. Романюк А., Литвин В. Техніка «санітарного кордону» до радикальних партій у країнах Центрально-Східної Європи. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 130-144.

322. Романюк П. В. Представницький мандат у сучасному розумінні. *Право і суспільство*. 2014. № 6(2). С. 42-48.

323. Романюк П. В. Конституційно-правові засади інституту представницького мандата в Україні / П.В. Романюк. – Харків: ТОВ «Видавництво “Права людини”», 2019. С. 192.

324. Рубчинский А. А. Дискретные математические модели. Начальные понятия и стандартные задачи: учебное пособие. Москва: Директ-Медиа, 2014. 269 с.

325. Руппель А. Х. Принципы избирательного права как критерий демократичности избирательных систем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1993. 17 с.

326. Савченко І., Осаволук А., Прокопчук Д. До пошуків оптимальної виборчої системи: відкриті списки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2010. Вип. 6. С. 176-185.

327. Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий. Томск, 1973. 431 с.

328. Салмин А. М. Избирательные системы и партии: выбор выборов. *Полития*. 2004. № 1. С. 12-24.

329. Сенюта І. В. Визначення поняття «вибори» та «виборча система». *Держава і право*. 2008. №3. С. 297-303.
330. Сергій І. Пропорційна система зміцнить Українські партії. *Одеські вісті*. URL: <http://izvestiya.odessa.ua/uk/2004/03/25/proporcijna-systema-zmicnyt-ukrayinski-partiyi>.
331. Серегин А. В. Юридическая критика современной теории демократии. *Юридичні записки*. 2013. №1. С. 17-26.
332. Серьогіна С. Г. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України. *«Вісник Центральної виборчої комісії»*. №1(7). 2007. С. 38-44.
333. Сидорчук О. Виборча система в Україні: як краще обирати парламент? Київ: Благолійний фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2014. 21 с.
334. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
335. Словник соціологічних і політологічних термінів / під заг. ред. В. І. Астахова ; уклад. В. І. Даниленко, А. І. Панов. Київ: Вища школа, 1993. 141 с.
336. Словник української мови (абсолютний). 1970. URL: <http://sum.in.ua/s/absoljutnyj>
337. Словник української мови (пропорційний). 1970. URL: <http://sum.in.ua/s/Proporcijnyj>
338. Смирнов С. А. Алгоритмы определения победителя при коллективном выборе на основе подхода Кондорсе. *Автоматика (Automatics)*. 2011. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 86 с.
339. Современные избирательные системы. Вып. 5: Индия, Ирак, Уругвай, ЮАР / Н.Б. Шлыкова, М.А. Сапронова, А.Г. Орлов, Е.В. Черепанова; науч. ред. А.В. Иванченко, В.И. Лафитский. – М.: РЦОИТ, 2010. – 496 с.
340. Сорокин Г. В. Античная демократия: свобода как фактор культурогенеза: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Ростов-на-Дону, 2011. 24 с.
341. Станкевич Б. Політико-правові аспекти виборчих технологій та особливості їхнього використання в Україні. *Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв.* 2009. Вип. 21. С. 161-167.

342. Стецюк П. Удосконалення виборчого законодавства: проблема конституційності. *Віче*. 2015. №16. С. 24-26.

343. Стукаленко В. А. Теоретичні аспекти мажоритарної виборчої системи. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : Правознавство. 2014. Т. 19, Вип. 2. С. 23-30.

344. Судове вирішення виборчих спорів в Україні: за результатами виборів 2002 р. / М. В. Буроменський та ін.; Харків : Екограф, 2003. 75 с.

345. Существующие обязательства по проведению демократических выборов в государствах-участниках ОБСЕ. 2003. URL: <http://www.osce.org/node/13957>.

346. Таагепера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем. *Полис. Политические исследования*. 1997. №3. С. 114-136.

347. Теория государства и права / Алексеев С.С., Архипов С.И. и др. Москва: Норма, 1998. 456 с.

348. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.

349. Терезія П. П. Європейські норми демократії: теоретико-правові аспекти. *Публічне право*. №2(10). 2013. С. 350-354.

350. Ткаченко В. І. Розвиток електронного врядування системи освіти в Естонії. *Державне управління: теорія і практика*. 2011. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Tkachenko.pdf>

351. Тодика О. Ю. Вибори до парламентів країн СНД (порівняльно-правовий аспект): монографія. Харків: Факт, 2003. 147 с.

352. Тодика О. Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства. Харків: Право, 2007. 480 с.

353. Тодька Ю.Н. Основы конституционного строя Украины: учеб. пособие. Харьков: Факт, 1999. 320 с.

354. Україна в 2005-2009 рр.: Стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Київ: НІСД, 2009. 656 с.

355. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 02 жовтня 2015 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52079317>

356. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 04 жовтня 2015 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52079370>

357. Федорів Х. І. Поняття виборчої системи та її характеристика. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2012. № 3(19). С. 205-214.

358. Фоміна С. В. Способи та форми голосування на виборах у зарубіжних країнах. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право»*. 2014. Вип. 21. С. 112-120.

359. Хабибуллин Р.Ф. Голосования и коллективный выбор: учебное пособие. Казань: Казанский государственный университет, 2009. 28 с.

360. Халипов В. Ф., Халипова Е. В. Власть. Политика. Государственная служба. Словарь. Москва: Луч, 1996. 271 с.

361. Хто засідатиме у майбутньому парламенті? Українська правда. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2002/03/14/2987558/>

362. ЦВК затвердила розподіл коштів держбюджету на проведення другого туру. РБК-Україна. 2019. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/tsik-utverdil-raspredelenie-sredstv-gosbyudzheta-1554906103.html>

363. Черленяк І. І. Особливості парламентської виборчої системи Угорщини. *Стратегічні пріоритети*. №4(5). 2007. С. 41-47.

364. Четвериков А. О. Избирательные системы государств-членов ЕС. *Центр права Европейского Союза МГЮА*. URL: <https://eulaw.edu.ru/publikatsii/stati-po-pravu-evropejskogo-soyuza/izbiratelnye-sistemy-gosudarstv-chlenov-es-a-o-chetverikov/>

365. Чуб О. О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.

366. Чумак В. «Регіонали» бояться пропорційної системи, бо не отримують більшості. *Gazeta.ua*. 2011. URL: http://gazeta.ua/articles/viktor-chumak/_regionali-boyatsya-proporcij-noyi-sistemi-bo-ne-otrimayut-bilshosti/408371

367. Чупрін Р. В. Проектування виборчих систем: структура виборчого бюлетеня. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер.: Політологія. 2010. Т. 149, Вип. 137. С. 32-36.

368. Шаповал В. М. Проблема демократичності виборчої системи у контексті рішень конституційного суду України. *Вибори та демократія*. 2008. №4. С. 82-84.

369. Шаповал В., Корнєєв А. Історія конституційного упорядкування сучасної української держави. *Право України*. 2011. №1 (20). С. 4-19.

370. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. 462 с.

371. Шебанова М. А. Продвижение демократии – продвижение интересов транснациональных элит и экспансия глобального капитализма. *Общество: политика, экономика, право*. 2011. №2. С. 35-39.

372. Шемшученко Ю. С. Конституційні ідеї М. С. Грушевського і сучасність. *Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського)*: матеріали наукової конференції (м. Київ, 29 вересня 2011 р.). Київ. 2012. С. 54-58.

373. Шляхтун П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. 355 с.

374. Штефуца В. О. Виборча система ФРН як інституційна основа формування представницьких органів влади та механізм артикуляції інтересів громадян: федеральний та земельний вимір: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2011. 20 с.

375. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А – Г. 672 с.

376. Як мухлюють з виборчими округами. Карта неймовірного і очевидного. Українська правда. 2012. URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/lutsenko/4fab852ff3f36/>.

377. Яковлев А. Розвиток виборчої системи як складова сучасного конституційного процесу в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 24-31.

378. Яковлев А. Розвиток виборчої системи як складова сучасного конституційного процесу в Україні. *Юридична Україна*. 2013. №6. С. 30.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Подолання недоліків демократичного режиму за допомогою різних виборчих систем або їх елементів

№	Недоліки демократичного режиму	Подолання за допомогою різних виборчих систем або їх елементів
1	Неповне представництво населення, в тому числі регіональне, етнічне, гендерне та ін.	<ul style="list-style-type: none"> • Застосування формул з мінімальною кількістю втрачених голосів (сидного перехідного голосу, пропорційних, змішаних з компенсаційними мандатами). • Виборча географія з урахуванням компактно розселених меншин • Використання регіональних округів
2	Значна кількість втрачених голосів, непропорційне представництво населення в колегіальних органах	<ul style="list-style-type: none"> • Використання оптимальних змішаних (ФРН, Угорщина, Румунія), пропорційних (Австрія, Іспанія, Італія) виборчих систем та систем сидного перехідного голосу (Мальта, Ірландія)
3	Диктатура більшості, прохід до парламенту великих партій, обмеження прав меншин	<ul style="list-style-type: none"> • Зниження виборчого бар'єру • Використання оптимальних пропорційних виборчих систем та систем сидного неперехідного голосу • Застосування спеціальних дільників (метод Сен-Лагю)
4	Реальне панування лише декількох лідерів партій-переможців	<ul style="list-style-type: none"> • Використання виборчих систем, які надають можливість обрати кандидата, а не голосувати за список партії загальом (пропорційна система з відкритими списками, система сидного перехідного голосу)
5	Відсутність реального впливу на представників та їх підзвітності, непрофесіоналізм кандидатів.	<ul style="list-style-type: none"> • Використання мажоритарних виборчих систем (Великобританія, Канада, Франція, Білорусь), систем сидного перехідного голосу (Мальта, Ірландія) або інших преференційних • Зменшення магнітуди округу, для підвищення «персоналізації» виборів

Додаток 2

Принципи, вимоги та рекомендації щодо виборчих систем у міжнародних договорах та актах «м'якого права»

Об'єктивність міжнародно-правового регулювання виборчої інженерії	Ст. 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, рішення ЄСПЛ	Ст. 21 Загальної Декларації прав людини	Ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Коментар Кодексту ООН з прав людини	Комісія називає практично у виборчих системах, керівні принципи та повноваження доповіль.	Декларація про вільні вибори і справе діях виборців	Документ Конвенції європейських держав про вільні вибори
Загальні вимоги	Вільні вибори з регулюванням з боку ЄСПЛ, так само передбачається в зв'язку, для забезпечення вільне вираження думки. Концепцією суб'єктивних прав взято за основу в діяльності ЄСПЛ	Першочинні і недиференційовані вибори, загальне, рівне виборче право, тесне голосування або інші рівнозначні форми, свобода голосування	Право голосувати і бути обраними на справедливій першочинних виборках, забезпечення і рівності щодо можливості фактично вільно реалізувати право голосу	Після закін виборчого права, загальність, рівність, вільність, таємність і безпосередність.	Справедливі, вільні і організовані вибори, які організовані регуляцією на основі загального, рівного і таємного голосування.	Першочинні, вільні і справедливі вибори.
Рівність виборчих прав	Не закріплено в першому Протоколі, ЄСПЛ заперечує можливість абсолютної рівності в матеріальному аспекті при розподілі голосів	Закріплено без деталізації	Закріплено, Кодекс ООН вказує на вимогу дотримання принципу рівності в формальному та матеріальному аспектах	Закріплено в формальному аспекті, щодо матеріального встановленні вимоги його забезпечення при поділї округів	Вимагається дотримання рівності в формальному та матеріальному аспектах	Закріплено без деталізації
Відповідність регулювань виборчих кодів вимоги	Вільне вираження думки вимоги у висхідній законодавчої органі	Влада вимоги повинна бути осколкою влади Уряду	Сескда встановлені Кодекс ООН вказує, що висхідна система повинна гарантувати вільне вираження	Закріплено сескду, встановлені виборців, проте в конкретизації у відповідних критеріях не стосуються виборчої системи	В будь-якій державі повнота влади може походити лише з встановлення вимоги	Влада вимоги є основою влади та законності будь-якого Уряду

Додаток 3 Список публікацій автора з виборчої тематики

Статті

1. Mokhonchuk, Bohdan & Romaniuk, Pavlo. (2019). Towards a Legal Framework That Protects Freedom of Expression in Electoral Processes. *Baltic Journal of European Studies*. 9. 43-62. DOI: <https://doi.org/10.1515/bjes-2019-0021>

2. Мохончук Б.С., Бінус А.К. Правове регулювання передвиборчої агітації в Україні: на межі вільних виборів, свободи вираження поглядів і правової визначеності (поняття, правовий режим, обмеження щодо місць, форм і засобів). *Публічне право*. № 4 (40). 2020. С. 14-31. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/40/pdf/2.pdf>

3. Мохончук Б.С., Панаїд Я.І. До питання регулювання фінансування виборчих кампаній в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. Ужгород, 2018. № 1. С. 54-58. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15204/1/Mohonchuk_Panaid_54-58.pdf

4. Мохончук Б.С., Чиріна В.Л. Питання реалізації активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами в Україні. *Форум Права*. 2018. № 2, С. 81-89. URL: <https://forumprava.pp.ua/files/081-089-2018-2-----12-.pdf>

5. Мохончук Б. С. Конституційний контроль за процесом виборчої інженерії: порівняльно-правовий аспект. *Право і суспільство*. Дніпро, 2017. № 2. С. 26-32. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14420/1/Mohonchuk_26-32.pdf

6. Мохончук Б. С. Вплив норм «м'якого права» на формування демократичної виборчої системи. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 1. С. 127-135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_1_24

7. Мохончук Б. С. Голоси, кандидати та мандати як кількісні операнди виборчої системи. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2016. Вип. 2. С. 165-176. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vapny_2016_2_16.pdf

8. Мохончук Б. С. Виборча система як динамічний інститут. *Публічне право*. Київ, 2016. № 1. С. 82-89. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/pp_2016_1_12.pdf

9. Мохончук Б. С. Характеристика виборчого округу як комплексного елементу виборчої системи. *European political and law discourse*. Praha, 2016. Vol. 3. P. 105-113. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11759/1/Mohonchuk_105-113.pdf

10. Мохончук Б. С. Щодо змістовної характеристики виборчої системи. *Юридичний вісник*. Одеса, 2015. № 4. С. 310-316. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/1765/1731>

Посібники

1. М. Цуркан, Ю. Зальцберг, А. Шешеня, П. Романюк, Б. Мохончук – Огляд судової практики у справах про адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення правил фінансування політичних партій та виборчих кампаній: посібник для суддів / за ред. М. Цуркана – Київ : «Друкарський двір Олега Федорова», 2021. – 152 с. URL: [http://nsj.gov.ua/files/1624528201ifes%20posibnyk%20suddiv%20web%20\(1\).pdf](http://nsj.gov.ua/files/1624528201ifes%20posibnyk%20suddiv%20web%20(1).pdf)

2. О. Губська, Д. Ковриженко, Б. Мохончук, Н. Писаренко, П. Романюк, М. Цуркан – Місцеві вибори 2020: посібник для суддів / за ред. М. Цуркана – Київ: «АК-Group», 2020. – 308 с. URL: https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2020/09/IFES_Posibnyk_Miscevi-vybory_full_WEB_11092020-1.pdf

3. Б. Мохончук, П. Романюк, М. Цуркан – Огляд судової практики з розгляду спорів щодо виборів та виборчих правопорушень в Україні: за результатами президентських та парламентських виборів 2019 року./ за ред. М. Цуркана – Київ: «АК-Group», 2020. – 147 с. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1590748254IFES-Ukraine-Overview-of-court-practices-on-election-dispute-resolution-v1-Ukr.pdf>

4. Л. Гончар, О. Губська, Д. Ковриженко, Б. Мохончук, Н. Писаренко, П. Романюк, М. Цуркан – Позачергові вибори народних депутатів України 2019: посібник для суддів / за ред. М. Цуркана – Київ, 2019 – 252 с. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1563186725IFES_15072019.pdf

5. І. Верба, О. Губська, І. Кушнір, Б. Мохончук, Н. Писаренко, П. Романюк, Л. Трофімова – Вибори Президента України 2019: посібник для суддів / за ред. Ю. Барабаша – Київ : «АК-Group», 2019. – 212 с. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1552552296IFES_1.pdf

Науково-експертні публікації:

1. Мохончук Б.С. Окремі питання правового статусу політичних партій в Україні. *Світ науки та освіти*. 2018. № 1. С. 15-18. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15203>

2. Мохончук Б.С. Передвиборна агітація: «приховати не можна ідентифікувати». *Захист виборчих прав адміністративними судами в Україні: Збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики»* (м. Київ, 1-2 липня 2021 року). Київ: „Компанія «Ваїте»“, 2021. С. 231-234.

3. Мохончук Б.С., Романюк П.В. До питання: як встановити результат виборів та забезпечити виборчі права? *Сучасні конституційні доктрини: проблеми формування та застосування в юрисдикційній практиці (XIV Тодиківські читання)*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (11 червня 2021 року) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2021. С. 170-172.

4. Мохончук Б.С. Від уніфікації до правової невизначеності: новели правового регулювання передвиборної агітації. *Юридична осінь 2020 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених* (Харків, 23 листоп. 2020 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 5-8.

5. Мохончук Б.С., Романюк П.В. «Напіввідкриті» або «напівзакриті» списки кандидатів у депутати: деякі особливості нової виборчої системи на парламентських виборах. *Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. XIII Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (19 червня 2020 року) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2020. С. 203-206.

6. Мохончук Б.С. Питання уніфікації виборчого законодавства на сучасному етапі розвитку України. *Юридична осінь 2019 року*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (29 листопада 2019 року) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2019. С. 3-6.

7. Мохончук Б.С., Романюк П.В. Політична реклама в інтернеті: сучасні виклики. *Парадигми конституційного права: історія та сучасність. XII Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (1-2 листопада 2019 року) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2019. С. 212-213.

8. Мохончук Б.С., Романюк П.В. Окремі аспекти забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних груп населення. *«Права біженців та внутрішньо переміщених осіб: кращі європейська практики та шляхи їх імплементації»*. Матеріали міжнародної конференції (Харків, 3-4 квітня 2018 р.) С. 112-117.

9. Мохончук Б.С. Правове регулювання виборчого бар'єра: порівняльно-правовий аспект. *«Юридична осінь 2018 року»*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (Харків, 14 листопада 2018 року). С. 8-11.

10. Мохончук Б.С. Легальний бар'єр як факультативний елемент виборчої системи. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, Україна, 7-8 квітня 2017 року). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 22-25.

11. Мохончук Б.С. Реформування виборчої системи по виборам до місцевих рад у контексті децентралізації публічної влади. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 21 квітня 2017 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 262-265.

12. Мохончук Б.С. Деякі аспекти розуміння поняття «виборча формула». *Сучасні проблеми виборчого права і методологія його*

викладання у вищих навчальних закладах України: тези доп. Між-нар. наук. конф. (м. Київ, 22-23 черв. 2017 р.). Київ, 2017. С. 179-183.

13. Мохончук Б.С. «Паралельна» виборча система в Україні: наслідки застосування та перспективи реформування. *Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм. ХТодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (27-28 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 199-200.

14. Мохончук Б. С. Голосування за «методом Борда» – передумови створення та практика застосування. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. ІХ Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 4-5 листопада 2016 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 88-89.

15. Мохончук Б. С. Про вплив виборчих систем на політико-правові процеси (окремі аспекти питання). *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина*: зб. тез наук. доповідей і повідомл. ІV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 26 травня 2016 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 26-30.

16. Мохончук Б. С. Щодо питання факторів впливу на елементи виборчої системи. *Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26-27 травня 2016 року). Київ: Видавничий дім «Стилос», 2016. С. 211-216.

17. Мохончук Б. С. Інституційний аналіз категорії виборча система. *Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів (м. Харків, 2-3 жовтня 2015 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 118-119.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО IFES

Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) – це неприбуткова міжнародна організація, яка є світовим лідером у просуванні демократії. З 1987 року IFES заохочує просування добросовісного державного управління і дотримання демократичних прав і свобод у більше ніж 145 країнах шляхом надання технічної допомоги виборчим комісіям, та розширення прав і можливостей сторін, недостатньо представлених у політичному процесі.

З 1994 року IFES працює в Україні, де реалізує три наступні проекти:

1) Програма «Відповідальна та підзвітна політика в Україні», який фінансується Агентством США з міжнародного розвитку;

2) Проєкт «Забезпечення ефективної участі громадян у впровадженні реформ для гендерної рівності», який фінансується Міністерством міжнародних справ Канади;

3) Проєкт «Зміцнення законодавчих та виборчих процесів шляхом посилення громадської участі та надання технічної допомоги», який фінансується Британською допомогою від уряду Великої Британії.

Робота IFES в Україні спрямована на сприяння обговоренню необхідних кроків для реалізації реформи виборчого законодавства, посилення спроможності громадянського суспільства, здійснення аналізу та адвокації у сфері виборів, підтримку зацікавлених сторін у сфері виборів у боротьбі за гендерну рівність та політичні права історично малозалучених груп населення, а також зміцнення спроможності членів виборчих комісій шляхом надання технічної допомоги Центральній виборчій комісії. IFES зосереджує свою діяльність як на процесі реформ, так і на їх змісті, сприяючи інклюзивному діалогу між зацікавленими сторонами і надаючи

технічну допомогу в розробці законодавства, яке відповідає міжнародним стандартам.

Більш детальна інформація про IFES Ukraine доступна за посиланням: <https://ifesukraine.org>

Наукове видання

Б. С. Мохончук

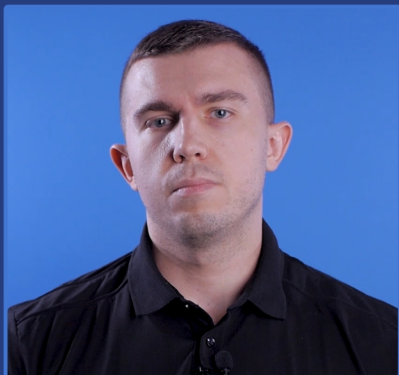
**ВИБОРЧІ СИСТЕМИ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Монографія

Видано в авторській редакції
Відповідальний за випуск Н. М. Ярошенко
Коректор В. В. Лук'янчук
Комп'ютерна верстка і дизайн І. В. Москалюк

Підписано до друку 17.09.2021 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 17,44. Обл.-вид. арк. 15,25.
Наклад 150 прим. Зам. № 1709/1

Надруковано з оригінал-макета,
виготовленого Видавництвом “Юрайт”
(Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої діяльності:
серія ДК № 4236 від 22.12.2011 р.),
в друкарні ФО-П Дуюнової Т. В.

Мохончук Богдан Сергійович

Народився 16 березня 1993 року у м. Ковелі, Волинської області, Україна. Вищу юридичну освіту (магістр права) здобув у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, де у 2017 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидат юридичних наук (доктор філософії у галузі права). З 2017 року – асистент, а з 2021 року – старший викладач кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. З 2020 року – консультант Міжнародної фундації виборчих систем (IFES Ukraine). Розробник тренінгів, лектор і тренер навчальних курсів для суддів адміністративних судів та судів загальної юрисдикції, національної поліції, виборчих комісій. Автор понад 50-ти наукових праць, співавтор 5-ти науково-практичних посібників для суддів. Сфери наукових та практичних інтересів: виборче право та процес, врегулювання виборчих спорів, відповідальність за виборчі правопорушення, політичне фінансування, виборчі системи та колективне прийняття рішень, демократія, конституційно-правова відповідальність, конституційне право як галузь права.